Taksa plaćena u gotovom

Broj 10 Din

Hrvatska Prosvjeta

GOD XXIV 3 1937

Uz ovaj broj „Hrvatske Prosvjete“

Pisac koji je označen uz našu pripovijetku u ovom broju, »Jašar-agina pogibija«, inicijalima I. M., nije nepoznat našim čitaocima. U ožujku 1926., dakle pred više od deset godina, donijeli smo njegovu pripovijest »Moj stari zvonar«. Tolika stanka u objavljivanju radova svakako je dosta rijetka danas kada se mnogi i suviše jagme za što bržim i što obilnijim izlaženjem pred javnost. To više treba cijeniti ovako polako sazrijevanje stvaranja i motiva, iako je razmak nešto i suviše dug. Pažljiv će čitalac opaziti srodnost obiju pripovijetki u izvjesnom krepko-uzbuđenom, ali trijezno promišljenom, pravilno kadenciranom pripovijedanju kako ga ima narod u kraju u kojemu se odigrava ova pripovijetka. Laka ali karakteristična obojenost jezika daje pričanju patinu legendarnog arhaizma, a tmurno-krvavi motiv, prosjan natprirodnim sjajem iznutra, kao nečujno ali neodoljivo, daje priči u jedan mah i karakter mračno-veličanstvenog herojskog epa i svijetlo-zanosne legende. Da ne oštetimo dojma pripovijetke koja se odlikuje baš sažetošću i jednomjernom povezanošću zbivanja i pripovijedanja, uvrstili smo je čitavu u ovaj broj, iako je zauzela trećinu njegova opsega. Mislimo da će se s tim složiti svi naši čitaoci.

Od prikaza o talijanskom Risorgimentu g. A. Dabinovića donosimo poglavlje »Mazzini i Gioberti« koje svojom zaokruženošću čini potpunu cjelinu, a ujedno je karakteristična predigra krizi talijanskog preporoda koja će slijediti u narednom poglavlju. Ujedno nastavljamo iz pera g. K. Rimarića-Volinskog prikaz Puškina koji će se dovršiti u narednom broju.

Uspomeni svoga nekadanjeg odličnog i revnog suradnika, pok. Đure Sudete, odužuje se »Hrvatska Prosvjeta« ovaj put, prilikom desete godišnjice njegove smrti, pjesmom našega suradnika g. Hrvoja Bora, »Svibanj«. Ta je pjesma, napisana pred kojih šest godina, bila pripremljena za štampu, i nerazjašnjivim slučajem ostala među rukopisima koje smo tek nedavno imali prilike temeljito pregledati i preispitati. Slično je bilo s pjesmom »Madonin dan« g. B. Storova, štampanom u prošlom broju, koja je već dva puta prije toga bila spremljena za štampu, ali se ponovno zamela u mnoštvu rukopisa. Molimo tom prilikom našu gg. suradnike da izvole uvažiti skučeni opseg lista i činjenicu, da je broj pjesama koje nam neprestano stižu, upravo nepregledan. U takvu se slučaju pojedine pjesme lako zametnu, ali se redovno nijedna ne izgubi. Mi ćemo od vremena do vremena obavješćivati našu gg. suradnike koje su od pjesama već složene za štampu, ali iz toga ne slijedi da one koje zasad nisu u tom popisu, ne će doći na red. Stoga molimo da gg. suradnici suradnju koju su jednom poslali »Hrvatskoj Prosvjeti«, izvole ostaviti u našim rukama, a ne da iste radove pošalju u koji drugi list, misleći da ih mi ne ćemo štampati. U slučaju da tkogod ne može s bilo kojega razloga čekati ili se u čemu predomislio, molimo da nas o tom obavijesti, te da nas tako riješi obveze, a i ujedno izbjegne kolizije i nesporazumljenja.

Članak g. N. Subotića o »Slomu parlamentarizma«, u prošlom broju, dotakao se vrlo aktuelnog i živo diskutiranog pitanja, po stoga nije čudo da će tokom vremena naći aktivna odjeka. Naš urednik g. M. Ujević osvrnuo se na taj problem interpretirajući studiju g. dra. Kriškovića u ovo-

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XXIV. ZAGREB, OŽUJAK 1937. BROJ 3

I. M.:

JAŠAR-AGINA POGIBIJA

Oko polja Repeškog popadale magle. Vidi se samo to polje, i na svoj pozadini magle crni mu se svaka gruda, i svaki njegov grm, kao da bi htio da se zasiječe u pamet. Sa strana mu protiču staze toliko široke, da čovjek na konju može slobodno da prođe, a uzduž staza nabacao se kamen svake veličine i oblika, dok se na jednom zavoju ne nađe takav, da čovjek vrebajući iza njega može mirno da namjesti pušku u zasjedi, a da ga onaj što prolazi stazom ne opazi, nego tek kad mu dođe na cijev.

Kod tog kamena pao je bez rane jutros serdar Vukota Rilaš, prvi tada junak katunske nahije. Dan je odmicao, i večer nije mogla više biti daleko, a mladi serdar leži svejednako uz taj kamen i bulji čas u njega čas u polje. Nešto se dogodilo jutros, ali što se dogodilo? Mladi serdar muči se da dovede u sklad svu tu bujicu misli, što mu se u nutrini uzvitlala, ali s koje god strane počinjao, on ne vidi nego nju jedinu: Priču katunske nahije.

Tako je to bilo i nekad, u njegovoj ranoj mladosti. On ništa drugo nije vidio nego tu priču. Prolomila se katunska nahija kroz divlju vrlet crnu i nekako duboku, a po udubinama, zasjenjenim od vrleti, skupile se male kamene kućice sa nešto škrtog zelenila. Te su udubine kao neki ponori, pa ljudi, koji se tu rađaju, kao da izlaze iz njedara katunskoj nahiji. I tako je ona, priča, koju je katunska nahija krila u svojim njedrima, prelazila i na ljude. Oni su bili njena djeca, i samo po njoj mogao si i njih gledati.

A evo u čemu je ta priča. Kad su Turci pregazili Kosovo, razišli su se kao kakva bujica na sve strane. Oni su dopirali posvuda pa i u krajeve za koje se naslućivalo, da negdje postoje, ali nitko nije znao gdje su. Tako je jednog dana došao jedan njihov odred, pošto je dugo prodirao kroz šumu nesječenu i jedva prohodnu, do čistaca usred šume. Tu bješe nešto, od čega im se u prvi mah zabliještiše oči, ali kad se pribraše, opaziše, da je to kao neka crkva. Crkva je bila građena od temelja do polovice srebrom, a onda sve do kraja obložena samim zlatom. Pred takvim blagom zaurlikaše Turci, da se na daleko čulo, i svi turski odredi koji bijahu u blizini, pohrliše k njima. Pročulo se to i kod onih Turaka, koji nisu mogli čuti njihov urlik, i silna vojska slegne se na čistac. Ali oni Turci, koji su prvi došli do crkve, pošto se malo pribraše od iznenađenja, pristupiše k crkvi i kad provališe vrata i uđoše, nađoše, da je crkva zaista samo jedno neviđeno blago, ali da su vrata na strani protivnoj od one, sa koje oni dođoše, otvorena i da je neko pobjegao iz crkve, jer od crkvenih vrata

svako malo viđale su se stope. Mučilo Turke, tko je to pobjegao i što je sve odnio iz crkve, pa prvu raju, što je u blizini, pohvataše, od reda nabiše na kolac, da u mukama sve točno kaže. Raja je izdisala i na samrti sva jednako kazivala: Da je pobjegla samo jedna žen, u crno zvijena, gola i praznoruka i da ništa drugo nije imala u naručju nego jedno dijete, koje je spavalo.

Turci se na to umiriše i vratiše k crkvi. Počeše da ruše crkvu i da dijele blago. Kasnije, kad mnogi Turci dođoše na čistac, pričali su im o svemu, pa i o toj ženi, koja je pobjegla iz crkve, a ništa sobom nije odnijela. Među onim mnoštvom, koje se tu bješe sleglo, bio je i neki starac derviš, koji je bio uvijek zamišljen i znao mnoge tajne. On je išao po razvalinama crkve uporno u nešto gledajući, slušao što Turci pričaju i na sve nekako odmahivao glavom. Na kraju sakupi on sve Turke i reče im: Čujte me, Turci, i dobro upamtite što vam kažem! Ne veselite se ništa ni crkvi ni blagu. Dok god ne uhvatite onu ženu i ono njeno dijete ne ugrabite njoj iz naručja, turskoj sili nema ovdje trajna opstanka, i doći će dan, kad će se sva rasplinuti u ništa.

U cijeloj turskoj gomili zavladao je dubok mûk. Svi su znali tko je taj, koji im tako govori, pa mjesto veselja i pobjedničkog klikovanja osjetiše, da im je nešto steglo srce. Gomila se odmah rascijepi na buljuke, i na sve strane čuo se samo prigušen žagor od tihog razgovora. Cijeli dan i cijelu noć vijećali su Turci, a u zoru drugog dana odvoji se četa od čistaca, a na čelu joj najbolji junak turski. Udariše od crkve tragom onih stopa. Dugo su išli, dok ne dođoše do podanka nekih vrletnih brda, koja su strašila ponorima i tamnim kotlinama, a podanak im je bio sav obrastao grmljem. Dotle su se viđale stope a dalje ne. Četa pregazi podanak i poče da švrlja okolo tražeći, ali kad se primaknu brdima, ispadoše iz onih kotlina pred nju ljudi s nekom čudnom vatrom u očima i baciše se na četu. Borba je trajala, dok svi ti ne pogiboše. A kad Turci, izgubivši više nego polovicu svojih ljudi, htjedoše da pođu naprijed, nasrnuše opet drugi, isti onakvi, i od Turaka ne ostade nitko do dvojica ili trojica, koji bezglavo pobjegoše natrag preko grmlja. Glas o tome raširio se odmah po cijelom vilajetu turskom. Boljelo je Turke, da tako pogiboše njihovi prvi junaci, ali se pri tom i obradovaše, da su našli kraj, gdje se sklonila ona žena s djetetom. Odmah sakupiše drugu četu i staviše joj na čelo opet najboljeg junaka, a kad i ta četa prođe kao prva, ništa se Turci ne pokolebaše. Ili svi izginuti ili uhvatiti ženu s djetetom, koja im propast snuje. Od tada se stalno kupila četa, i između svega, što na krst pljuje, tražio se najbolji junak, koji će je voditi u vrletna brda katunska, u taj zadnji slobodni kutić proklete raje, da uhvati onu neku čudnu ženu i njeno dijete otme joj iz naručja.

A katunska nahija je rađala. Kao da je sve životne sokove i svu snagu prenosila u rađanje, da joj nikad ne uzmanjka krvi, kojom će neprestano kvasiti putove, što od turske strane vode u nahiju. Djeca su se rađala u kolibama, gdje se čuvala tajna. Kolibe bi ih krile bez ikakve dječje radosti i vike, pa bi im jednoga dana turile u ruke nož ili pušku i poslale ih nekuda, odakle se malo koji vraćao. Tako je to bivalo neprestano. Iz koliba

tekla je snaga, koja se tamo u nekim klancima pretvarala u krv, preko koje Turci nisu mogli da pređu.

Sve to serdar Vukota vidi sada jasnije nego ikada. Pred njegovim očima je koliba tamna i neugledna i on nejak, kako na hrastovu trupiću sjedi na ognjištu s rukama prema vatri. Majka ga je tako namještala i uvijek mu pazila na ruke, kao da od njih očekuje tko zna što. I onda bi mu pričala priču: Kako je Bogorodica pobjegla pred Turcima u katunsku nahiju. Kako Turci navaljuju, da joj otmu dijete, a ona nema ništa nego to dijete. Kako ona tražeći najboljeg junaka obilazi naokolo po nahiji, i mnogi su je čuli. I zato da se u nahiji uvijek očekuje, tko će biti uglavljen za najboljeg junaka, jer, zna se, to je izabranik Bogorodičin. On treba da zaboravi sebe, da je sav u službi Bogorodice, pa da tako prednjači nahiji i vodi je u bojeve s Turcima.

I Vukota sam, tek što je odrastao do puške i noža, s nestrpljenjem je očekivao, ko će biti između njegovih drugova uglavljen za prvog junaka, sve dok se nije počeo pronositi glas, iz početka tih i nekako skriven, a kasnije sve otvoreniji i glasniji, da je najbolji junak u nahiji on sam. Kad je do njega došao taj glas, otvoren i sa snagom uvjerenja cijele nahije, osjetio se on kao miropomazan. Ušla je u nj neka čudna snaga, i u prvom boju poslije toga sjekao je Turke, da mu ni stari ratnici ne bjehu u tome ravni, pa ga onako mlada proglasiše serdarom.

I kad je prvi put kao serdar ušao u kolibu, majka je stajala skutrena u jednom kutu, dok je on ulazio, a onda mu tiho prišla smjernim korakom službenice, kao da prilazi nekoj svetinji. Vukota je znao, zašto je to i u prvi mah osjeti se radi toga gordim. Majka se žacala prići k njemu, jer je on izabranik Bogorodičin, prvi junak u nahiji. Ali to je trajalo samo malo. Vukoti se iza onih muka u bojevima prohtjelo majčina milovanja i topline. Opet bi oni za dugih zimskih večeri sjedjeli jedno uz drugo, i majka bi, držeći mu glavu u rukama, pričala o Bogorodici, o nasrtanju Turaka, da joj otmu dijete i o starim serdarima. A onda mu se prikučila bliže i iz uplašenih očiju prolile joj se suze na Vukotin obraz.

— Što plačeš, mati? — pitao je on iznenađen tim postupkom majčičinim.

— Ništa, sinko, serdar si mi i prvi junak u nahiji — pa opet suze. I gledajući ga tako kao da ga moli da joj oprosti, što je u tom času samo mati, jecnula bi kroz suze: serdar . . . muke . . .

— Kakve muke, mati?

— Tko bi ih znao, sinko, ali muke su — nadodala bi ona brišući rogljem crne marame oči, i odjednom se sva skrušivši u nijemom kajanju, kao da je počinila neki veliki grijeh.

Nikad se toga Vukota nije prije sjećao. Kroz ovo nekoliko godina što ih je proveo križajući kao munja amo tamo po nahiji, nije imao razloga da se toga sjeća. Njegov je džeferdar pucao nepromašno. Cijela je nahija vjerovala u serdarev džeferdar i slušala, kako odjekuje među brdinama, kao da sluša glas arhanđela Božjeg. Vukota se bio s Turcima neprestano i uvijek sretno. Njegova četa srljala je za njim smiono u bojeve, nešto radi priče, a nešto povodeći se za njim i gramzeći za plijenom. A taj je padao

u ruke Vukoti čest i obilat. Zalijetao se on i u tursku zemlju, dočekivao bogate age, bio ih i pljačkao. Nije on to radio zbog plijena i nikad se nije odlučivao na takav korak samo radi pljačke. Udarao je na najjačeg protivnika imajući uvijek pred očima nju, priču, a plijen je dolazio kao posljedica. Ali kad je majka umrla, porušila se koliba, a na njenu mjestu počela se zidati bijela prostrana kuća, koja se u tmuši brda i sirotinje činila kao izazov. A kad je kuća bila gotova i plijena se nakupilo mnogo, dođe u kuću najljepša djevojka katunske nahije, Zorka Brajićeva, jedinica slavnog serdara Nicka, što pogibe u boju s Turcima na Ljutezi.

Od tada u Vukoti kao da se nešto promijenilo. Gdje god bio, Zorka mu je uvijek pred očima. U njegovu nutrinu, gdje je dosada bila samo priča katunske nahije, uvukla se pomalo i Zorka. Isprva jedva primjetljivo, a onda sve jače, dok nije postala ravna priči. Jer otada je bivalo ovako: Bije Vukota nekog Turčina, bije ga kao uvijek samo radi priče, ali dok ga bije, gleda mu pozlaćene toke na džamadanu i misli, kakav li će to biti đerdan za bijeli Zorkin vrat. I to mu daje novu snagu, pa postaje još veći junak. A kasnije se događalo i to, da se Vukota odluči na neki okršaj doduše radi priče, a onda je sasvim zaboravi i dok napada, misli samo na to kako će ga Zorka milo pogledati, kad se vrati iz boja s glavom nekog poznatog mejdandžije turskog i s bogatim darovima. Oh taj Zorkin pogled to je, što ga dira do dna duše. Nikad se toga zasititi, i uvijek mu otkriva neku novu draž, kao da tomu nema kraja. Pa Vukota bjesni, bije se s Turcima žešće nego ikad, a svuda se po nahiji i okolnim turskim krajevima govori samo o tom mladom serdaru, munji, koja sprži sve, kudgod padne.

Kadgod bi Vukota za tihih noći, vrativši se iz boja, opojen slavom i Zorkinim milovanjem, išetao u stravičnu katunsku okolinu. Sumorna brda podizala su se odvojena provalijama, u kojima je bilo žbunja i po koja kolibica. Vukota je šetajući zalazio u tamne klance i osjećao sve više mrtvilo i daljinu. Ta brda kao da su umrla za njega, i on kao da je od njih vrlo dalek. Taj ga je osjećaj mučio, i on se hvatao za kamenje brda i pritiskivao uza nj lice i grudi. Kamenje je bilo hladno, i on nije prestajao osjećati daljinu. Čudnovato — mislio je Vukota — čudnovato, odakle mi takav osjećaj. Za koga mogu biti katunska brda življa i tko im može biti bliži od mene? — I uznemiren počeo bi najedamput razmišljati, da se nije gdje iznevjerio priči. Ali ni jedan takav trenutak u svom četovanju nije mogao da nađe. Istina, Zorka je tu i kuća i slava, ali stekao je on to ne uzmičući nikad pred Turcima, već naprotiv tražeći među njima one najbolje i najmoćnije. Ne, on se priči nije iznevjerio i to će on, dat će Bog, i dokazati, kad ga sretna prigoda nanese na onog, za Turke, prvog junaka, što tako često upada u nahiju, i zna se, koga traži. Tako se Vukota umirivao i ohrabren vraćao svojoj kući, da se u Zorkinu milovanju odmori i spremi na nova četovanja.

A bio je tada prvi junak s turske strane Jašar-aga, dizdar nikšićki. Upadao je u nahiju često i lukavo. Vukota se s njim sukobio već prve godine, kako je postao serdar, ali mu Jašar vješto izmaknu. Otada ga je on stalno tražio, nu izuzev nekoliko neznatnih čarkanja, nikad se s njim ozbiljno sukobiti. Znao je Vukota, da je to stoga, što se Jašar njega boji,

pa mu izmiče, ali mu izmiče tako, da se to ne primijeti, da se ne bi o njemu, prvom junaku turskom, pričalo, da se boji mladog serdara. A Vukotu s toga uhvati obijest, pa poče Jašara izazivati. Jašar se nađe u ljutoj stisci. Već mu bješe došao do ušiju po neki glas, da se on boji serdara Vukote, a on se u stvari i bojao njega, ali još više se bojao, da se ne bi to pročulo. Pa da uguši u zametku taj prokleti glas o njegovu strahu pred serdarom, kriomice, s pomoću mita i uhoda, uspje da učini, što je učinio jutros.

Vukota se ovdje zaustavi i jeknu tako, kao da se duša od njega dijeli. Zarije lice u vlažnu zemlju i ispruži obje ruke htijući nekako da se odupre tome, da misli na ono, što se dogodilo jutros. Ali misli ga prikliještile i sile ga da opet vidi sve, kao da se sad zbiva i još nekako jasnije.

Jutros, kad mu dojaviše, da mu je kukavica Jašar upao u kuću i oteo Zorku, nasmijao se serdar, kao da mu je svanuo davno željeni dan. Ta on mu se našao na putu, na samih sto koračaja od polja Repeškog, kojim je Jašar bježeći morao da udari. Nitko mu ga više ne može oteti iz ruku. Brzo porazmjesti četu po gudurama uz džadu i naredi im, da se nitko ne maši ni za nož ni za pušku, dok se njegov džeferdar ne oglasi. A on sam sakri se za tim kamenom, što je na zavoju staze inamjesti džeferdar.

Nije prošlo dugo, začu se topot. Vukota se malko izmaknu i poviri. Najprije, kao obično, jahao je Jašar držeći pred sobom polumrtvu Zorku. Vukota lijepo vidje, kako mu se na licu zacrtava strah i kako ispod spuštenih vjeđa preplašeno zvjera na jednu i na drugu stranu. Vukota se stisnu uz kamen kao zmija, krvlju mu se zališe oči i stisnu džeferdar, da se je skoro lomio. Ne prođe časak, Jašar dojaše do kamena, a za kamenom zijevnu na njega ispruženi džeferdar i Vukota mu pokaže čitavo svoje lice.

Jašar obamrije. Ruke mu padoše mrtvo, a usne se otrombaljiše, kao da će sad iz njih duša. Vukota svrnu pogled s njega na Zorku. Zorka, oživjela, sjala se od sreće i gledala ga kao nikad doslije. Vukota se upi u njene zjenice, i u tom času, kao da mu je neko raskinuo koprenu pred očima, posta mu jasno, što je za njega Zorka. On vidje sebe potpuno u vlasti žene, i da ona jedina u stvari za njega postoji, pa, ako ubije Jašara da će ga ubiti samo radi žene. Nad takvom spoznajom zaprepasti se Vukota i — ne opali. — — — — — — — — — — — —

Vukota preživljuje taj časak. Vidi Jašara, pošto je učinio onaj kobni korak pred džeferdarom, koji ga je imao odvesti u sigurnu smrt, kako je najprije u nedoumici, da li je zaista živ, a onda pritisnuvši Zorku i vrisnuvši divlje zamiče skokom na prvom zavoju. A Zorka preko Jašarevih ramena baci mu pogled pun strahote i očaja i leleknu:

Vukota, kuk-u-u . . . .

Vukota se pridignu i sjeđe na kamen. Već ne zna ništa. Iscrpen je potpuno, niti što misli već, ni osjeća. Gleda praznim pogledom. Prolazi tako vrijeme, dok noć sve više naokolo pritiskuje. U praznoj serdarevoj duši prenu se misao: što ima sad doći? Ali tek što je to pitanje Vukota sebi postavio, prestraši se. On je jutros jasno vidio, da je žena za njega sve i da je on bez žene ništa. A žene više nema. Sad Vukota upre sve snage, da potisne ono pitanje. Ali ono ostaje, i kao odgovor na nj javlja se od

nekud smijeh. Vukota osjeti, što može značiti smijeh za njega, koji ne zna, što je plač. Smijeh. Oh samo da ga uguši, da mu se ne preda. Ali oprijeti mu se ne može, duša mu je već puna njega. Tek jedan mali kraj nedohvaćen je. Vukota se uhvati za taj kraj i opet pade i zarije lice u zemlju. Hoće li se na tom zadnjem rubu spasiti? Nešto se u daljini maknulo. Vukota se prenu. Ima negdje netko. Taj iznenadni osjećaj uđe mu sad prvi put u dušu i postavi se kao brana pred onom strahotom. Vukota bi sad htio poletjeti k tomu nekomu i poradovati se svojom radošću. Ali osjeti, da je to vrlo daleko i da se radovati ne smije. Ono je za spas, nije za radost. Svaki pokušaj da se uzraduje izazvat će misao na Zorku, na Jašara i na ono, što se dogodilo jutros. Zato samo toliko, što se pridiže sa zemlje i sjede prisloniv lice uz kamen, da niti što gleda, ni misli.

— Uh — nešto huknu kraj samoga njegova uha. Vukota se mrtvo okrenu. Nad njim sagnut stajao je njegov stric Krcun. Od jutros, kako je porazmjestio četu po gudurama, nije ga vidio.

— Uh — huknu stric opet. Pa onda gledajući ga tako kao da je htio pokazati zabrinutost, promrska: — Zatajao džeferdar, sinovče?

Vukota se lecnu. Te riječi otvoriše mu pogled na nešto, na što do sad nije mislio. Zatajao džeferdar . . . Eto taj glas donio je Krcun iz njegove čete, u kojoj se sigurno sad on pronosi. A iz čete proširit će se brzo po cijeloj nahiji. Takav glas o džeferdaru serdara Vukote, u koji je vjerovala i kojim se zaklinjala cijela nahija!

Vukoti dođe u taj čas nešto, da se baci na koljena pred stricem, pa da se ispovjedi pred njim i pred cijelim poljem Repeškim, strašno, krvavo. Kako njegov džeferdar nije zatajao, niti može zatajati. Kako se on ne boji nikoga, a Jašara još najmanje, ali ga ubiti nije mogao. Jer on mu je oteo ženu, za koju je on uvidio, da je ljubi iznad svega, pa bi ga bio ubio radi žene, a ne radi priče. Sve to Vukoti navrije na usta, ali komu da kaže? Krcun je pripadao među one, koji su vjerovali u priču, ali nastojali da izmaknu, koliko se više moglo. Takav je Krcun bio. U bitkama je poticao na krvoproliće alačući iz svega glasa, a uvijek bi se nekako našao na mjestu, gdje je najmanja opasnost. Pa kad bi se dijelio šićar, prikraćivao je druge, gdje nije doprlo serdarevo oko, nu zato nikad nije propustio da od toga kupi svijeću pred ikonom Bogorodice i da o mlađaku baci nekoliko srebrnih groša u potok. Takav Krcun, kakav je u stvari bio, prođe serdaru kroz svijest, pa stisnu zube i procijedi:

— Zatajao.

— Uh — Krcun će opet, pa zažagri očima, kao da će prosuziti. Vukoti bje dosta, usrpavi se i u oku mu sijevne stara njegova snaga. Stisnu džeferdar preda se, kako je uvijek činio, kad je izdavao zapovijedi i reče:

— Neka se kupi četa.

— Kuda ćemo? — zapita plašljivo Krcun postavši odjednom pred Vukotom sićušan. — Zar na kulu dizdarevu?

Te riječi opet podsjetiše Vukotu na nešto, o čemu do sad nije mislio. Jašar je dakako pošao na svoju kulu, ne u Nikšić. Tu će on provesti svoje prve dane sa Zorkom, neka vidi sav osmanluk, da se on ne boji Vukote, jer se nije sklonio u Nikšić, već ga na svojoj samotnoj kuli čeka, ako

smije da dođe. A Vukota osjeća u sebi džinovsku snagu, i krvavo bi srazio i njega i kulu, samo kad bi smio od onoga, što mu ne da da ubije Jašara. Zato samo pogleda Krcuna i kriknu:

— Neka se sakupi četa. Na Rudine ćemo.

A kriknuo je tako, da je Krcun odbrusio, prije nego je dorekao. I u isti čas nađoše se vojnici oko nejga. Serdar krenu držeći pred sobom džeferdar s krvavim očima kroz noć. Otimao se mislima o dizdarevoj kuli i o onom pirovanju, što se u njoj sada slavi. Šutljivi vojnici jedva su ga dostizali, tako je išao. Kad pregaziše Rudine, uđoše u nekakav zaselak turski. Serdar se dohvati prve kuće kao gladan hljeba i poče klati. Zaselak planu. Kroz plamenove požara ukrštavahu se mlazovi krvi iz preklanih grkljana, i jauk se prolamaše kroz noć. Odasvud navriješe Turci. Serdar to jedva dočeka. Išao je između plamenova s ukočenim pogledom, kao da ništa ne vidi, i tražio neprestano nove grkljane, da kolje. Klanje se produljilo kroz noć i čitav naredni dan. Cijelo to vrijeme serdar ne okusi ni jela ni pila. Koji god je Turčin naišao na serdara, obamirao je pred njim onakvim i prenuo bi se tek, kad bi mu serdarev nož prešao preko grla. Na koncu svi Turci što pogiboše, što razbježaše se. Serdar, kad ne vidje nikoga pred sobom, i kad rukama mjesto grkljana dohvataše prazan zrak, osjeti se umornim i opruži se po tlu kao mrtav. Nad pogorelim zaselkom bješe se spustila noć.

*

Od Rudina na istok između dva gorska lanca pružila se plodna Korita. Po župnom zemljištu, s jedne mu i druge strane, svako malo ima selo, a nad selom je tvrda kula. U te kule zalaze nikšićki age, da gledaju svoja polja i da se odmore. Zimi je tu pusto. Kule su prazne, a sa pokošenih njiva ljetina je prenesena u Nikšić. Ali u drugo doba godine, osobito kad se ljetina kupi, sve kipi od obijesti i bogatstva. Sa kula ori se pjesma, a u poljima kićena mladež turska igra konje i takmiči se u oružju. Ugodno je u takvo doba godine pogledati na taj kraj, bogat i veseo, iza stravičnih predjela brdskih, gdje vlada gola sumornost i škrtost.

Bila je rana jesen. Po poljima žutjeli se kukuruzi, a po šljivicima sve zaplavilo od zrelih šljiva. Kao obično u to doba godine kule bjehu oživjele, ali ne ori se s njih pjesma, niti se u polju vide igre obijesne turske mladeži.

Nad čitav kraj bješe se slegao strah. U ovo nekoliko dana malo koja kula, što nije brojila po koju mrtvu glavu. Pod svodovima i iza debelih zidova kula šaputalo se u strahu i užasu jedno ime: ime serdara Vukote.

Serdar Vukota bješe tu upao, da četuje. Odjednom se pojavio, baš u času, kad su se kule otvarale redom i kad je vesela begovska mladež, željna ladanjskog života, nahrupila po koritskom polju uz igru i obijest. Upao je među njih s četom i započeo pokolj. Na krik i pucanje pušaka iziđoše iznenađeni age iz kula sa slugama i vojnicima, ali kad dođoše na mjesto pokolja, nađoše ih mrtve i opljačkane.

Otada nije prošlo dana bez mrtve glave. Sad na jednom sad na drugom kraju Korita pojavljivao se Vukota, i nikad uzaludno. U kulama

uznemireni Turci okupljali se i vijećali, što da se radi. Da se ostave kule i da se zajedno probiju u Nikšić, na to se nije smjelo ni pomisliti. Svatko bi rekao, da su pobjegli iz straha oni, prvaci nikšićkih Turaka, pred jednim brđanskim četnikom. Učini im se najbolje da ga zastrašivanjem prisile da odstupi. Odluče pustiti glasove po Koritima, da će vojska zatvoriti sve odstupnice u katunska brda. A međutim je jedna četa imala da potajno upadne u nahiju i da tamo upriliči pokolj nesmiljen i bez ikakva obzira. Tu četu imao je da povede Hasan-aga Zvizdić.

Za sve to Vukota je doznao prije nego su se turski glasnici razišli po Koritima. Samo je pogledao onim svojim pogledom, koji je od nekog vremena u njega bio i koji je i njegovim najboljim vojnicima ledio krv u žilama. Smjesta pozove Krcuna i naredi mu da se s četom sakrije na nekoliko koraka od kule Hasan-agine. A on uzme dva najbolja junaka iz čete, od kojih se nikada u boju nije odvajao, Labuda i Joša, u namjeri da se s njima prokrade do same kule.

Hasan-aga baš se spremao na polazak. Četa je već odlazila, a on je s nekolicinom svojih pratilaca u dvorištu kule davao zadnje naredbe. Tad se i on zaputi da iziđe, kad li u četi, koja bješe odmakla nekoliko koraka, nasta vika i zapucaše puške, a u dvorištu kule stvori se odnekle pred njim serdar Vukota sa svoja dva druga i pogleda ga onim nekim pogledom.

Pratioci agini bjehu ubijeni, prije nego dođoše k sebi, a Hasan se pribra u toliko, da se prebaci preko obora i izgubi u šljiviku. Njegova četa, kad vidje, da iz dvorišta kule mjesto Hasan-age ispade serdar Vukota, rasprši se kojekuda — — — — — — — — — —

Zlatna se jesen bješe razlila po Koritima. Kukuruzi bjehu već oborili klipove, i mirisalo je zrelo voće. Vrijeme je bilo, da se otvore žitnice i podrumi i da se krene u berbu.

Ali nitko nije mislio na berbu. Nitko nije osjećao miris zreline, niti slušao, kako na vjetru šušte zreli kukuruzi. Sva su Korita osjećala samo nazočnost strašnog serdara i slušala kako puca njegov džeferdar. Nikad i ni u kojem četovanju nije džeferdar Vukotin pucao kao ovog puta. U kulama prestrašeni Turci napeto su slušali, kad će opaliti i na kojoj je strani. I u samoj četi serdarevoj, kad bi ga gledali uprta mu o rame, kao da je iz njega izrastao i gdje mu niz cijev šiba strašan serdarev pogled, nastajao bi tajac. Krcun bi u takvim časovima sav pogružen u strahu gledao u Vukotu i samo šaptao: Gdje li zataja na polju Repeškom . . .

Četovanje se produljilo do u kasnu jesen. Turci nisu već znali, što da počnu. Vukota je radio smišljeno. Bio je svijestan sve opasnosti, koju donosi četovanje po Koritima, gdje su na okupu toliki age. Zato od prvog dana, kako je upao tu da četuje, nije se dotakao plijena, a taj je bio obilat u bogatim Koritima. Polovica od svega što se zaplijeni pripadala je njemu. Vukota od toga ne zadrža za sebe ni pare. Sve je trošio na podmićivanje aginskih kavaza i izmećara, koji su mu za dobru nagradu točno dojavljivali svako kretanje Turaka i došaptavali sve što se u kulama govorilo. I kad se u Nikšiću pročulo za nepriliku, u koju upadoše age na Koritima, pa se turski prvaci, koji bjehu ostali u varoši, spremiše da im idu u pomoć, ne

mogoše ništa i sretni su bili, ako su iznijeli iz Korita živu glavu. Vukota je upadao u njihove čete iznenada i na mjestima, koja su bila za njih nezgodna, raspršivao vojnike i unosio strah. Uhode su najavljivali Vukoti sve na vrijeme i točno, i on je uvijek do u tančine bio obaviješten tko vodi četu, koliko ima vojnika, kuda će proći i na kojem mjestu misli udariti.

Turci u Nikšiću ne smjedoše uzmaknuti već su i dalje išli jedan po jedan na Vukotu, pa dođe red i na dizdara da prekine pirovanje sa Zorkom i da krene. I tako u suton jednog dana došulja se jedan uhoda k Vukoti i kaza mu, da je u blizini zapao s četom Jašar-aga i da se sprema, da ga, kad se spusti noć, napadne.

Vukota ne reče ni riječi. Dignu četu, stisnu džeferdar preda se i krenu. Još iste večeri ostavi Korita.

*

Tu su neki oštri krševi, crna noć i misao. Ali oštrija od onih krševa i crnja od noći je misao.

Ona je te noći zasjela nad krševe i pritisla i njih i noć.

Kako bi dobro bilo, kad bi potrajala ovako glomazna i tamna. Da se vidi samo nešto crno što pritište, ali da se ne raščlanjuje.

Ne, ona je crna samo, dok ne osvoji mozak. A onda se pokazuje jasna do u tančine, i sva treba da se prođe.

Treba serdar Vukota da vidi sebe, kako se vraća s nekog svog najslavnijeg pohoda, i svuda po nahiji, kuda prođe, gledaju ga s udivljenjem i govore o njemu, da je prvi junak. A doma ga očekuje Zorka, i sjaje joj se oči na darove, što ih on vadi, na toke i prstenove, skinute s prvih junaka turskih. Onda treba — sve polako — preći na polje Repeško, vidjeti sebe u zasjedi za kršem, pred kojim je sigurno morao da pogine nikšićki dizdar. Pa onda je čas, kad je oko žene bljesnulo najljepšim sjajem, misao, s koje džeferdar nije opalio i krik što prolazi dušom kao nož: Vukota, ku . . . ku . . .

Serdar se brani. Samo, samo to da ne čuje. Ali obraniti se nije moguće, treba da kroz svu dušu dobro prođe, treba da joj svaki dijelak odjekne krikom:

Vukota, ku . . . ku . . .

Iza toga bila je noć, u kojoj je pošao glas po nahiji, da je na polju Repeškom zatajao džeferdar serdara Vukote. Serdar ga je čuo i vidio, dok je izbezumljen išao da traži turske grkljane, da u krvi utopi misao.

Onda je došlo četovanje po Koritima. Nad kulama nikšićkih aga carevao je za tri mjeseca njegov džeferdar. Ranjavao je krvnički i divlje. Najčešće su kukale majke jedinca, jer rana je trebala da bude što krvavija. Ništa mu nije mogao nitko, dok nije došao on, kukavica Jašar, kojega Turci drže za svog prvog junaka.

Sad su Korita slobodna. I Jašar se sigurno bani, kako se Vukota njega boji. A Vukota osjeća vrlo dobro, kako bi mogao s golim rukama da na njega pođe. Ali ne može, jer, kad ga vidi, neće moći da zaboravi Zorku. A u buduće . . . Vukota poznaje Jašara. On će htjeti svoju najveću slavu, da skine glavu ljutog serdara i da je ponese u Nikšić. I skinut će je.

Jer Vukota vidi, da će on pred Jašarom, tek što ga ugleda, pobjeći kao posljednja kukavica, i da će ga na bijegu ubiti Jašar . . .

Vukota odjednom postaje hladan. Koliko se prije otimao da ne misli, sad hoće da sve do u tančine razmotri, da nađe neki izlaz. I koliko god stvar promatrao mirno, on vidi, da izlaza nema. Jasno mu je, da Jašara ne će ubiti nikada. Jer nije moguće, kad ga vidi, da se ne sjeti Zorke. A Jašar će doći za njim, to je sigurno. On će moći pred njim samo da bježi ili da umre — — — — — — — — — — — — —

Tu su neki oštri krševi, crna noć i misao. Ali oštrih krševa nema više, ostala je samo misao i noć.

Gle, noć . . . . .

Vukota odjednom pogleda u tu noć. Osjeti je neobičnom i jačom od misli. Ona mu se upila u zenice i silila ga da gleda u nju, a ne u misao. Vukota joj se umorno preda.

Noć kao da je na to čekala. Poče naglo u sebi prikupljati tamu kao dah pred šaptanjem. Nešto je htjela da kaže. A što? Prolazili su trenuci.

Sad se nešto u njoj pokrenu. Nešto veliko i čvrsto. Serdar nasluhnu. Osjeti opet kao na polju Repeškom onog nekog. Samo ovoga puta nekako življe, kao da onaj ne misli samo da mu se javi iz daljine, nego da se na nešto sprema. Vukota ima takav osjećaj i sluša napeto. Onaj se neko muči. Kao kad se kakva stijena ima da odvoji od svog zaleta, pri kojemu je bila doslije prikovana, pa krca odvajajući se. Vukota se i sam muči naslušajući to krcanje i misli: tko li ga tako teško prikova. Krcanje se ustavilo kroz noć, dok se onaj potpuno ne oslobodi. A onda se začuše u daljini koraci. Netko je vrlo žurno išao put njega. Vukota osjeti u sebi olakšanje. Zaboravio je sve ono što je prije razmišljao i sad počinje vjerovati, da će ubiti Jašara. Ohrabren stade mirno da misli i stvori odluku, da će četovati tu, u blizini Jašara, podržavajući stalno preko uhoda s njim doticaj, pa u času, kad misao na Zorku ne bude u njemu tako živa, skočiti naglo na njega i u mučkom prepadu ubiti ga.

Svitalo je. Oko Vukote počeše da se pomaljaju vojnici iz njegove čete. Tu po gudurama bjehu neke pastirske kolibe, u kojima su prenoćili. Vukota osvježen pogleda vedro u zoru i zovnu k sebi Krcuna. Dade mu novaca i naredi mu, da najmi uhode, koji će ga stalno obavještavati, gdje se bavi Jašar. Krcun primi pare i šmugnu kroz gudure. Iste večeri Vukota je do u tančine bio obaviješten o Jašarevu boravku i namjerama. I tako svake večeri u naprijed. Vukota je četovao stalno u blizini Jašara čuvajući se da ne udari na njega, sve dok mu jedne večeri ne javiše, da će te noći Jašar počinuti na Somini.

Sominu je volio Vukota. Ono što katunska nahija znači, nigdje nije osjećao kao na Somini. Na njoj je zaboravljao sve, i bio samo serdar. Zato na prvi glas, da će Jašar te noći biti na Somini, dođe mu misao da ga napadne. Kasnije razmišljajući potanko o svemu još se više utvrdi u toj misli. Prigoda je bila vanredno povoljna. A poticalo ga je na napadaj i drsko izazivanje Jašarevo, da noći na Somini, koja je svim Turcima bila poznata kao omiljela serdaru Vukoti, pa se ni jedan nije bez muke usuđivao ni mimo nje da prođe.

Osjećao se jakim. Odluka, da svrši s Jašarom, ispunila ga je vedrinom. Već pola godine prokleti dizdar muči ga paklenski, diže mu slavu i snagu. Kad mu padne glava, slava serdarova opet će se pronositi nahijom i daleko po turskim krajevima . . . Krajnjim naporom volje Vukota uguši te misli. Bojao se, da u vezi takva razmišljanja ne iskrsne nešto, što mu na kraju ne će dati da ubije Jašara. Otide k četi, digne je i uputi se s njom put Somine.

Vukota je od uhoda znao, kako se običaje utaboriti Jašar. Stoga, kad dođe na domak Somini, rasporedi četu onako, kako će Turke najbolje da iznenadi i ostavi je na sto koračaja od prilike daleko od mjesta, gdje se utaborio Jašar. Naredi Krcunu, da se tu pritaji s četom i da udari samo, ako čuje njegov povik. A on uze Labuda i Joša i pođe naprijed.

Noć je bila tiha. S nožem u ruci krao se Vukota sa svoja dva druga kroz gudure. Išao je nečujno pazeći oštro da ne naiđe na stražu, koju je negdje morao da postavi Jašar. U zraku se osjećao miris ranog proljeća i paljevine. Turci su večeravali. Na nekoliko koraka začu se prigušen žamor. Vukota stisnu nož i stade. Tu je bila samo jedna poveća stijena, koju je trebalo zaobići. Za stijenom vodio se razgovor, i Vukota sasvim jasno razabra glas Jašar-age.

Vukoti udari krv u glavu. Mirni i zadovoljni razgovor Jašarev podsjeti ga na jedan drugi glas tužni i očajnički, što je na polju Repeškom onako zakukao. Kroz tamu gledaju ga dva plava uprepaštena oka. Zorka je pred njim čitava i obuhvatila ga svega.

Vukota obamrije. Labud i Jošo zgledaše se zgranuti. Serdar to opazi. On u ruci drži nož, i jedini je izlaz sjuriti ga odmah sebi u srce. On ga grčevito stisnu, zavitla i u času, kad mu je oštricu doveo do grudi, ukoči se.

Kroz noć odjeknuše koraci onog nekog. I u isti čas, kad se začu prvi stupaj, Vukoti nešto pade s očiju i on jasno vidje, da taj netko nije nitko drugi nego Bogorodica.

Vukota odjednom zaboravi sve. Presenećen tim otkrivenjem i kao najedanput uzdignut u neki drugi život, pohita k četi, podiže je i krene u pravcu koraka. Te noći on pođe Bogorodici u susret.

*

Treća je noć, kako serdar Vukota ide nekud s četom. Po danu umorni vojnici spavaju, a čim zanoća, serdar ih diže i ide se žurno, ide se cijelu noć. Pred četom serdar ide tako, da ga četa jedva dostiže. Ne govori ništa, blijed je i zamišljen, samo mu oči gore nekim čudnim sjajem i takvom snagom da vojnici idu poslušno i boje se da ga pitaju, kuda se to ide.

A on čuje korake Bogorodičine i hita joj u susret. Udara najkraćim putem u pravcu onih koraka i ne pita, da li je tlo, kojim stupa, tursko ili crnogorsko. Ne mari za opasnost i neosjetljiv je za porugu, kojom mora da ga prati po koje crnogorsko oko, što on, serdar jedan, tako uzmiče pred dizdarom.

Na kraju treće noći takva hoda Vukota izgubi pravac Bogorodičinih koraka. Čuo ih je i dalje, ali tek što bi krenuo put one strane, odakle je mislio, da koraci dolaze, uvidio bi, da je zalutao. Vukota u tom vidje volju Bogorodičinu, da tu ostane, pa sjedne s četom među krševe, da sačeka zoru.

Kraj, u koji je bio došao, bio je jedan od onih, u kojima se junaštvu sasvim zameo trag. Narod se bješe pomirio s turskim ropstvom i počeo čak u njemu da se osjeća dobro. Nikad ni jedan serdar katunski nije tu četovao, jer tu se nije bilo nadati nikakvoj junačkoj slavi. Junaci turski, kojima nije bilo do mrtve pljačke, ne upadahu tu nikada i kad bi nekoga pohod na četovanje prisilio da prođe kroz taj kraj, pljuvao je prezirno s konja, dok su s jedne i s druge strane domaćini stojali na pragovima svojih kuća skrštenih ruku i smjerno prigibali glave.

Ali zato su se razni kavazi šepirili tu i činili što su htjeli. Narod se je od njih branio lažući i pribjegavajući lukavstvu, koje je tu neobično cvjetalo. A kad im već nije bilo moguće umaći, onda su ih zadovoljavali u onom, što su tražili. Kavazi nisu tražili mnogo. Po kojega brava za pečenje i rakije. A kad bi kadikad koji bješnji od njih i osramotio koju djevojku, zažmirilo bi se okom. Kavazi su tu bili svakodnevni gosti. Ulazili su u kuću, a poneki se i bratimili s domaćinima. Kako su to bila čeljad dovedena od svakud i pokvarena do srži, sjedeći na ognjištima, svijesni da su oni tu gospodari i da im nitko ne može ništa, govorili su svašta proti krstu i ženskoj časti. Lukavstvo je naređivalo domaćinima da šute, i kad bi se kavazi zadovoljili samo tim, da riječima sramote, ne oštetivši ni domaćina ni njegovu čeljad, na njihovu odlasku iz koliba žene bi pristupale i ljubile im ruke. Djeca su slušala te razgovore i gledala takve prizore, pa kavazi postajahu u njihovim očima neka viša bića, čiju riječ treba slušati i postupanje slijediti.

Serdar Vukota prezirao je taj kraj kao i svi drugi junaci. Nije se mogao pomiriti s tim, da bi mogao tu da ostane. Odluči poći naprijed i drugim putem vratiti se u nahiju. Ali od one noći, kad je odlučio poći Bogorodici u susret, Vukoti je ta želja bila nad svim ostalima. On pokuša da otiđe iz tog kraja, ali kad osjeti da se od Bogorodice udaljuje, vrati se. Kušao je to još nekoliko puta, ali svaki put je osjetio isto. Vukota sa strašnim bolom u duši uvidje da treba žrtvovati poziv za slavom i tu ostati.

Nitko se u čitavom kraju nije mogao nadati, da bi se jedna četa iz katunske nahije mogla tu kriti. Pogotovu ne četa serdara Vukote. Jer što bi serdar među rajom i kavazima? Tako je prošlo nekoliko dana. Kavazi su zalazili u kuće kao obično, nekad pojedinačke, a nekad u društvu. Jednom, kad ih se sakupi više, i bjehu bješnji nego inače, navali usred sela na njih s četom serdar i započe pokolj.

To se ponovi još nekoliko puta. Tada se svi uznemiriše.

Kavazi, kad ne mogoše ništa serdaru, počeše pritiskivati raju. Među rajom nađe se izmećara, koji vološe kavazima nego serdaru, pa da im se vrati pređašnje stanje, počeše ozbiljno uhoditi Vukotu, da ga predadu kavazima. Ali Vukota je radio svojom običajnom opreznošću obavještavajući se svestrano, pa kad dozna za to, pohvata one izmećare i povješa ih svakoga pred njegovom kućom. U one raje, koja se ne bješe posve pomirila s puzavošću, zače se ponos. Strah, koji ga je držao prigušenim, uz junačke pothvate serdareve poče sve više da iščezava. Kavazi se već i bez straha od Vukote ne bi usudili da zalaze u kuće. Raja ih gledala oštro pripravna na kavgu i nož. Malo pomalo poče se pokazivati prstom na

one kuće, za koje se još sumnjalo, da se paze s Turcima. Na ognjištima, gdje su se nekada šepirili kavazi pljujući na krst i čast, propjevaše gusle. Djeca se okupljala oko domaćina, koji je pjesmom i zvukom ulijevao u njihova srca krv, vjeru i neku daleku ali svijetlu i čvrstu nadu . . .

Vršio se velik preobražaj. S jednog ognjišta na drugo tiho je išao glas budeći sve na život i otpor. Malene kolibe sakrivene u procjepima i zastrte slamom postadoše nekako značajne, pune sadržaja. Sve tiho i bez buke širio se talas novog života, koji je žrtvom svih svojih ponosnih snova probudio serdar Vukota . . .

Prošla je već cijela godina. Vukota više i ne misli na povratak u nahiju. Živi stalno u krajevima raje i sav se posvetio radu, koji ne nosi ni slave ni priznanja. U njegovoj četi radilo se ozbiljno. Sad je trebalo napasti kavaze, sad prikupljati mladež i učiti je oružju. Područje njegova rada sve se više širilo, a plijena više nije bilo. Da bi zadržao za sebe Krcuna i onaj dio čete, koji je više iz koristi nego iz službe Bogorodici bio uz njega, a koji su mu ipak bili potrebiti, davao je od svog imetka. A u blijede jesenske noći, protkane toplim daškom juga i mjesečinom, koji bi kadikad sinula iz iskidanih oblaka, Vukota bi za čas ostavio četu i išetao sam u noć. Put bi ga nanosio do koliba i serdar bi prislonivši uho uza zid slušao. U kolibama su cvilile gusle i prigušenim glasom pjevala se junačka pjesma. U tihoj noći, u kojoj bi tek kadikad malo jači zamah juga šušnuo suhim granjem, ti glasovi dolazili su kao nekud iz dubljine, kao kad tutnji podzemna vatra još daleko od površine, ali svakako ide prema njoj i jedamput će provaliti strahovito.

Tu vatru zapalio sam ja — mislio je serdar Vukota. — Ali ona će tutnjeti još dugo, dugo, i sretni čas, kad provali van svijetla i žarka, ja ne ću dočekati.

I tad bi mu bivala jasna njegova velika pogreška u prošlosti, koja je i pogreška svih prvih junaka katunske nahije. Biti se s velikim junacima turskim, što je u slučaju pobjede uvijek skopčano sa slavom i s velikim plijenom, zar je to istinska služba Bogorodici? Obijesni junaci turski i sami su to tražili, i njima je trebalo slave kao i serdarima. Mi smo dakle u stvari služili Turcima, a ne Bogorodici — zaključivao je sedar. — Malena katunska nahija našim takmičenjem kitila se slavom, a dotle čitav golemi porobljeni kraj zamirao je u mrtvilu i trovao se turskom pogani. Sad se on diže iz mrtvila i budi se u njemu otpor.

I kao da bi se htio čvrsto uvjeriti, je li to zbilja tako, Vukota bi opet prilazio kolibama i slušao. U kolibama su svejednako cvilile gusle i glasom jednolikim, koji se nije umarao, pjevala se prigušena pjesma.

Jest, to zbilja tutnji vatra — uvjeravao se serdar. U kakvom li će divnom sjaju sinuti porobljeni kraj, kad ona izbije van s guslama i s pjesmom. I kako će krasan biti onaj, koji joj bude odstranio onaj zadnji tanki sloj do površine, pa ga ona iznese u središtu svog sjaja kao vođu svog i heroja. Njegovo obasjano lice zapamtit će pokoljenja i ime će se njegovo pjevati. Ja ću biti za uvijek zaboravljen i meni pripadaju samo žrtve.

Vukoti bi tad bivalo teško. Pomisao na žrtve smućivala ga je. Negdje u dnu duše pokopane, ali još uvijek žive, javile bi se misli na Zorku, na

dom, na serdarsku slavu. Vukota se kamenio kao uvijek, kad bi ga spopale te misli, kojima on sam nije mogao da se odupre. Sve dok ne bi u daljini odjeknulo ono nešto, što je samo on mogao da čuje. Tad se vraćao četi i smišljao, što da se sutra radi. Pred zoru legao bi na kratak počinak.

Nitko tko je serdara Vukotu vidio u njegovu svakodnevnom radu nije mogao naslutiti njegove muke i onaj tajanstveni život, kojim je on od nekog vremena živio. Život u četi bio je savršeno uređen i rad je bio predviđen do u tančine. Ništa nije bilo prepušteno slučaju. Svakom čovjeku u četi bio je povjeren rad prema njegovim naklonostima i sposobnostima. Svijestan opasnosti, koja mu uvijek prijeti u kraju, koji je pod turskom vlašću, Vukota je uredio svestranu obavještajnu službu, kojoj je na čelu bio Krcun i na koju je trošio mnogo novaca. Uopće, nikad se nije išlo na sreću, osim kad bi kakav izvanredan slučaj to zahtijevao. Otkako se počela učiti porobljena momčad oružju, Vukota je to shvatio ozbiljno, pa je tražio da se uče temeljito ne samo rukovanju oružjem nego i duhu otpora i slobode htijući da od njih učini one, koji će nastaviti i dalje širiti djelo, koje je on započeo. Na pozadini tajanstvenog života, kojim je živio sam Vukota i koji je on bio strogo ogradio od svakog drugog, razvijao se takav rad, ustrajan i smišljen.

Na proljeće javiše se prvi hajduci. To bješe ono, što je Vukota očekivao kao dokaz, da je njegovo djelo uhvatilo korena. Hajduci, koji će živjeti po šumama i stalno uznemirivati Tutke, da gusle imaju o čemu da pjevaju, sve dok ne dođe onaj daleki svijetli dan, koji je imao doći.

Toga proljeća serdar nekako osjeti, da ne će dugo. Ustrajan rad i patnje počeše da ga lome. Ali ništa mu ne bješe žao života. Otkad se posvetio ovakvu radu, ne misli više ni na što. Čini mu se, da je čak i Zorku potpuno pregorio. U samačkim noćima, kad bi prije sav izgarao od čežnje za njom i mučio se teškim snovima, sad čuje samo one korake, i on tako radi, kako bi im što sigurnije išao u susret.

A te korake čuje on sve bliže i bliže. Nu za čudo nisu više onako brzi kao nekad. Kao da se ima dogoditi još nešto veliko i bolno, neka teška kušnja prije nego se konačno sretnu, pa Bogorodica sad usporuje korake pomišljajući na onu zadnju, veliku bol, koju on ima da iskusi. Tako se serdaru čini, i smiruje se pred gorčinom, koja ga čeka.

Prolazili su dani. Negdje na izmaku proljeća dođe serdaru glas iz nahije, da ga Jašar posvuda traži. Uzobijestiov se, porušio mu kuću i javno se hvali, kako je Vukota pred njim pobjegao, ali on ne će mirovati, dok ga ne nađe i glavu mu ne skine.

Vukote se taj glas nikako ne dojmi. Čudnovato, prije bi takvo nešto probudilo u njemu bijes, i on bi se dao na krvavo mahnitanje. Sad ništa. Nastavio je svoj obični rad na buđenju raje i ne pomisli na to, da pođe tražiti Jašara.

A rad je njegov pokazivao sve očitiji uspjeh. Duh otpora proti Turcima, koji je on tako uporno usađivao u dušu raje, širio se sve dalje i dalje. Dopirao je i do krajeva, kamo ni serdar ni njegova četa nisu nikad nogom stupili, podižući svuda hajduke, i serdar je znao, da nema više sile, koja će ga zaustaviti.

Primicala se jesen. I kad ona nastupi blijeda i sumorna, serdar je znao, da je njegova smrt blizu. Nizali su se dani žuti i puni neke tajnovitosti tako da se znalo, da je u njima rješenje i kraj. Serdar je počeo da se potpuno zaboravlja. Trošio je nemilice sav svoj imetak na četovanje, koje je te jeseni bilo kao nikad živo i uspješno i čitavom osmanluku izazovno. Bilo mu je ugodno misliti u tim tamnim jesenskim danima na svoj kraj, i vjerovao je, da će umrijeti lako. Tek kad bi noću prisluhnuo Bogorodičine korake, koji su sada odjekivali blizu, vrlo blizu, ali nekako usporeni i kao nekom sućuti zadržavani, mislio je: što li ona tako oklijeva.

Dan je to bio obični jesenski dan za sve samo ne za njega. Već u jutru, kad se je probudio u kolibi, u kojoj je noćiov, od juga, što je šumio oko kolibe, osjetio se prenutim i kad je sa vrata kolibe pogledao u lice danu, odmah je znao, da je to onaj pravi. Prekrstio se, ušao opet u kolibu, uzeo haljine i zaputio se do obližnjeg izvora, da se umije.

Kad se vratio, četa je bila sva na okupu po gudurama čekajući ga. Serdar je diže i žurnim hodom krenu u pravcu nahije.

Išli su tako cijeli dan praćeni jugom i nekim čudnim bojama toga dana. U sumrak uđoše u nahiju.

Spuštala se noć. Serdar je dočeka u katunskim krševima kraj nekog sela, koje je sa svojim neuglednim ševarušama davalo izgled krajnjeg siromaštva. Vojnici tu polijegaše. Serdar uze Labuda i malo se udalji.

Noć je obećavala mnogo. Serdar je promatrao, kako se spušta na oblacima i dolazi k njemu sve bliže, dok ga svega ne obuhvati i ispuni osjećajem, da će se sigurno i doskora dogoditi ono zadnje i veliko. Labud je kraj njega spavao.

Polako je odmicalo vrijeme. Serdar je bio vrlo pribran. Razabirao je kroz tamu izrazite konture oštrih krševa i slušao, kako jugo kadikad šušne lišćem.

Noć je ulazila u se sve dublje.

Tad odjednom serdar osjeti u blizini sebe nekoga. Netko je vrlo oprezno stupao k njemu. Pod nogom bi mu kadikad šušnulo lišće, a bio je tako blizu, da je serdar sigurno znao, da će do koji čas biti uz njega. Koraci su to, koje sluša on sam već toliko vremena, ali nikad tako osjetljive i tako prenesene na tlo kao te noći. Serdar je bio uvjeren, da ih mora sada čuti i netko drugi osim njega, pa probudi Labuda.

— Labude, — šapnu mu u uho — čuješ li, kako netko ide?

Labud sluhnu u noć i ču zbilja, kako se netko kraj njih samih krade i kako prigušeno šušti lišće pod stupajima.

— Čujem, serdaru, krsta mi, bit će Turci. Jašar te odavna traži, pa da nije doznao preko uhoda, da si se vratio u nahiju i . . .

— Pusti, Labude, — prekinu ga serdar — pusti Turke i Jašara. Nego čuj me: ja ću noćas umrijeti.

Labud protrnu i prekrsti se. Izmučeno serdarevo lice odsijevalo je u noći bljedoćom.

— Ja ću noćas umrijeti — nastavi on da mu šapće. — Jer dosta je, Labude, mojih muka. Žrtvovao sam sve, i ništa nemam. Umrijet ću. A taj, što ide kraj nas, znaš li tko je to?

Serdar se unese sasvim u lice Labudu. Sad i ovoga obuze osjećaj, da će se dogoditi nešto neočekivano i veliko. Nasta časak šutnje, a tad, kao da ih je nečija jaka pesnica udarila u prsa, odskočiše jedan od drugog. Kroz noć grunuše puške i povici. Vojnik od čete stvori se pred serdara bez daha i preduši:

Jašar-aga.

Vukota u čas pograbi oružje. U isti mah vidje onog vojnika, kako se hvata za prsa i pada i Labuda, kako se s nekim bije. Vukota skoči prema četi, ali na nekoliko koraka ustoboči se pred njim neka spodoba mašući oružjem. On stisnu nož i priđe joj sasvim blizu. Tad prepozna lice Jašarevo.

Sreća, bijes, junaštvo, sve to potraja samo časak. Od turbana, ispod kojega su virili bičevi kose, pogled mu skliznu do usana Jašarevih i tu se zaustavi. Usne Jašareve otromboljene, gadne i pohotne probudiše pomisao na Zorku, i nož snažno uzvitlan ukoči se.

Vukotu probi znoj studeniji od leda. Zorka, njegova Zorka, koju taj gadni pohotljivac ljubi, oživje sad u njemu opet kao posljednjom snagom i traži, da ubije Jašara. Vukota golom rukom stisnu oštricu noža, krvave mu suze udare na oči. Otimlje se napasti i ne navaljuje na Jašara. A Jašar ijuknu divljački od obijesti i skoči na Vukotu.

Po krševima poveo se taman dvoboj. Vukota je već mrtvac. On ne može da ubije. U njemu je jedna iskidana molitva, da se oslobodi od žene, koju je on pregorio i na koju više ne misli. Maše oružjem tek toliko, da odbija udarce Jašareve. Ali Jašar je već uspio da ga zahvati nožem po čelu. Serdar posrće, iz rane mu lipti krv. Turci ohrabreni pocikivanjem Jašarevim napreduju.

U selu razbuđeno pučanstvo turskim napadajem bježalo je iz koliba praznoruko, da spasi goli život. Jedna žena u crno zavijena noseći u naručju dijete, koje je spavalo, nabasa na Jašara i Vukotu. Jašar, kad je vidje, stade, odvrati se od polumrtva serdara i kao da pruži ruke put onog djeteta.

Vukota raskolači oči. Vidje ženu i dijete i Jašara, kako pruža ruke. U jedan čas nesta mu Zorke iz pomisli, a strašna snaga navrije u mišice. Riknu Vukota kao ranjen lav, odbaci oružje i onako goloruk pade na Jašara. Pade i obori ga. I zarije mu zube u grkljan. Jašar ruknu, opruži se, iz grkljana mu šiknu krv. Vukota pritišćući Jašara i ne osjeća svoju ranu na čelu, nego skuplja snagu i zarijeva zube i dalje. I ispočetka on još ima osjećaj, da čupa grkljan, a poslije ne, nego da dograđuje neku crkvu. Crkva je od temelja do polovice građena srebrom, a onda sve do kraja obložena zlatom. Kad li je uspio toliku da ogradi? A onda vidje, da su vrata na jednoj strani otvorena, i da stope jedne žene vode do vrata. Vukota se nađe na vratima i osjeti, da će doskora ući. Srh neke neizmjerne sreće, koja predstoji, prođe ga svega. I kao zamirući pred tom srećom on se na vratima zaustavi jedan časak. Da se pribere, prije nego što uđe.

ANTUN DABINOVIĆ:

MAZZINI I GIOBERTI

I.

Giuseppe Mazzini rodio se u Genovi 22. juna 1805. g. Majka mu je bila vanredno obrazovana i nadahnuta dubokim vjerskim osjećajem, dok mu je otac, liječnik po zvanju, naginjao liberalnom racionalizmu. U šesnaestoj godini bio je on slučajni svjedok prizora, koji je odlučio cijelom njegovom budućnošću. Šećući po gradskim ulicama sa svojom majkom i nekim starim domaćim prijateljem, susreo je grupu piemonteskih bjegunaca — to je bilo godine 1821. — koji su išli prema obali, da se ukrcaju za inozemstvo. Iz te male družine iziđe njemu u susret neki visoki čovjek, ozbiljna i čestita izražaja, koji mu pruži ruku i zatraži milostinju riječima: »Dajte za prognanike Italije«. Onoga dana, pripovijeda sam Mazzini, stvori mu se neodređeno pred duhom »ne bih rekao pomisao na domovinu i na slobodu, nego pomisao, da svatko od nas ima ne samo pravo, nego ima dužnost, da se bori za slobodu svoje domovine«. Nije prošlo šest godina dana, a već je on, kao sveučilištarac, upisan u društvo karbonaraca. Koliko je god bio vatren i zanesen u duši svojoj, znao je da se obuzda, ali su ipak pojedine riječi, pojedini izrazi u njegovim pismima i u njegovim književnim člancima pobudili pažnju pretpostavljenih političkih vlasti. Uapšen, god. 1830., i odveden u Savonu, morao je da bude pušten u slobodu radi nestašice dokaznog materijala. Između Savone i francuske granice daljina nije velika. Pušten iz zatvora, u veljači 1831., spremi se on na put, i zbilja je početkom god. 1832. boravio već u Marseilleu, gdje je osnovao novo političko udruženje s naslovom »Mlada Italija«. Društvo mora da bude tajno — izjavio je Mazzini — jer se protiv apsolutizma ne može voditi borba otvorena putem javne diskusije, to više što i javno mišljenje cijele Evrope naginje konservativnim idejama. No, to se društvo nije ograničilo na sistem bučnih atentata, tamnih zavjera, naprasnih prepada, nego je za talijanski preporod tražilo, da cijeli talijanski narod bude na novo uzgojen u moralnom i umnom pogledu. Samo ako Talijani pokažu bjelodano pred ostalim svijetom, da imaju onu moralnu veličinu, bez koje nema prave slobode, samo će onda ideja talijanske slobode zadobiti simpatije cijele kulturne Evrope. Za političko oslobođenje Italije bio je dakle, prema Mazziniju, prijeko potreban i moralni preporod talijanskog naroda. U svojem mističkom raspoloženju mislilac je uzviknuo: Bog i domovina, uvjeren, da nadzemaljski etički zakon, koji se nekažnjeno ne može pregaziti, kategorično zahtijeva, da se svim ljudima bez razlike i svakom narodu po sebi ima priznati s koje god strane ono elementarno pravo na opstanak, dostojan čovječje plemenitosti. Pa budući da je Italija, po Mazziniju, svojom starom kulturom daleko natkrilila sve ostale narode, zahtijevao je on za nju »ujedinjenje i republiku«. Ujedinjenje, jer sama priroda zahtijeva, da budu jednom za uvijek sastavljeni u jedno svi raspršeni dijelovi talijanskog naroda, i jer je taj zahtjev zasnovan na tradiciji, na narodnoj svijesti i na pravednosti i, napokon, jer je samo na taj način

moguće, da se jednom za uvijek uklone sve negdašnje i doskorašnje međusobne zadjevice i sve lokalne i regionalne aspiracije, koje su na uštrb pravilnom razvitku cjeline. Što se tiče drugog Mazzinijeva postulata, republike, smatrao je on, da je taj oblik vladavine najprikladniji, jer predstavlja u svako doba izraz narodne volje i jer je ustanova republike skopčana s mnogo manjim izdacima i mnogo manje komplikovana. Da se ti ideali postignu, trebalo je, po Mazziniju, i zdravih misli i valjanih djela, to jest trebalo je potpune suglasnosti između ideje vodilje i načina, kako da se ta ideja provede u stvarnost. Osjećajući svu tegotu nesreće, koja je bila zadesila Talijane, da moraju služiti tuđincu, postavio je on talijanskom narodu za svu budućnost postulat, da se mora odreći svakog osvajačkog rata te se zadovoljiti svojim prirodnim granicama, to jest granicama svoje narodnosti. Da zadovolji taj moralni zahtjev mora Italija da jasno istakne kao svoje nepovredivo nacionalno dobro sve zemlje koje leže između rijeke Vara i poluotoka Istre, a između Alpa i krajnje južne točke apeninskog poluotoka, i de se okani svih zemalja, koje su izvan toga područja. No, premda je Mazzini osudio, s moralnog stajališta, atentate, zavjere i prepade, ipak je sama priroda podmukle borbe, kojoj se on posvetio, nosila sa sobom, te je on, pokraj najstrože lične čestitosti i krajnje nesebičnosti, ipak pristao na to, da se vrše djela terorizma, koja su morala bacati sjenku na cijeli njegov rad. Tim je cijeli nacionalni pokret, koji je imao da vodi do oslobođenja Italije, poprimio karakter podzemnih intriga i moralnih kompromisa, koji su nastavljeni i kasnije, pod Cavourom, kad je vođenje talijanske politike prešlo iz ruku potajnih zavjerenika u ruke piemonteske diplomacije.

Učinak Mazzinijeve propagande mogao se primijetiti već iza malo mjeseci, pošto je taj neobični mislilac i rodoljub došao u Francusku preko Korzike. U časopisu »La giovine Italia« (Mlada Italija), surađivali su istodobno revolucionarci stare i nove škole. Stari Buonarotti, veteran francuske revolucije, združio se sa Ruffinijem i Melegarijem. Nije prošlo ni godina dana, a već je prva zavjera bila gotova: imala je da izvrši svoj učinak u Sardenji i u Modeni. Ruffini, koji je poduzeo cijeli posao, bio jn veoma nesretne ruke, jer su policijske vlasti veoma brzo ušle u trag cijelom pokretu. Glavni su učesnici uapšeni, a između ovih i sam Ruffini. Da ne zapadne u mučni položaj, te bi morao odati svoje drugove, odluči Ruffini da sebi oduzme život (19. lipnja 1833.). Mazzini je sam tom prilikom osuđen na smrt, ali bijaše izvan domašaja istražnih vlasti. To ga ne prestraši, nego pače sokoli na ponovno preduzeće: ovaj put je zavjera imala da se izvrši u Savoji. No, i ovaj put je Mazzini morao da zabilježi potpun neuspjeh. Među zavjerenicima, koji su imali da se drže na okupu u Genovi i da odavle pomažu pokret iz Savoje, nalazio se posve mlad čovjek iz Nice, Giuseppe Garibaldi. I njega je, isto kao i Mazzinija, revolucionarni sud u nenazočnosti osudio na smrt. Mazzini se, poslije neuspjeha ovog drugog pokusa, povuče u Bern, gdje je dao začetak novom revolucionarnom udruženju, »Mladoj Evropi«, koja je imala da podupre u cijeloj Evropi stvaranje narodnih vlada, zadahnutih načelima ljudske i narodne slobode. U Piemontu je vladao, poslije smrti svoga oca Karla Felica, Karlo

Alberto. Između njega i liberalnih krugova postojala je, poslije god. 1821., potpuna napetost, jer su liberalci polazili sa stajališta, da se Karlo Alberto tom prilikom njima iznevjerio, te da je neuspjeh prepada izvršenog protiv Viktora Emanuela I. imao pripisati karakternoj slaboći piemonteskog prestolonasljednika. U Turinu su međutim krugovi oko mladoga kralja veoma pozorno pratili političku igru, koju je s velikom intenzivnošću poveo Giuseppe Mazzini. Primjer Cira Menottija, koji bijaše zainteresirao Franja IV. Modenskog za ideju ujedinjenja srednje Italije, dao je naslutiti, da će i Mazzinijevi ljudi umjeti, da na zgodan način privuku na svoju stranu napuljskog kralja Ferdinanda II. ili čak Karla Luigija, vojvodu Luke, koji je, zbog svojeg potpuno nonšalantnog držanja, davao dojam, kao da goji osobite simpatije prema narodnim aspiracijama. Da predusretne tu opasnost, odluči se Karlo Alberto da učvrsti svoj položaj pozitivnim političkim radom. Velik broj suvremenih zakonskih uređenja (građanski i kazneni zakonik, kazneni postupnik) imao je da odgovara potrebama konservativnog piemontskog stanovništva. Tim što je kralj ukinuo posljednje ostatke feudalizma u Sardenji, mogao se pohvaliti, da je zaista zadahnut modernim načelima. U isto je vrijeme povećan u Piemontu broj dobrih cesta i podignute su prve željeznice. Dosljedan svojoj konservativnoj politici, koju bijaše povjerio darovitom državniku Solaro della Margherita, zatraži Karla Alberto uže porodične veze s austrijskom vladalačkom kućom: god. 1842. vjenča se on s Marijom Adelajdom, kćerju nadvojvode Rainera, koji je veoma oštro pazio na svaki pokret Mazzinijevih ljudi i nemilosrdno otpremao u zatvor sve »veleizdajnike«, kojima su sudili izvanredni sudbeni dvorovi u Milanu i u Mantovi.

2.

Dok je Mazzinijeva akcija doživjela u sjevernoj Italiji neuspjeh za neuspjehom, zahvatala je ona sve više terena u srednjoj i u južnoj Italiji, gdje je sama priroda zemljišta bila kao stvorena za zavjere i za prepade. Samo je Leopold II., veliki vojvoda toskanski, ostavljen na miru. I bilo je za to uzroka. Doduše je i on po koji put pokazivao oštru ruku, i vatreni Guerrazzi je morao ispaštati u zatvoru svoje nepromišljenosti. Doduše je, u ožujku 1833., ukinut časopis »L'Antologia«, ali sve to nije smetalo, da Toskana sa svojom izričito slobodoumnom tradicijom i sa svojom vanredno blagom i popustljivom policijom u znatnoj mjeri ne pridonese olakšanju revolucionarne propagande. Osobito je Montanelli mogao da se nauživa toskanske slobode: u sveučilištu u Pizi održana je čitava serija predavanja, koja su pretresala i sve mogućnosti talijanskog ujedinjenja. U još većoj mjeri nego li u Toskani, uživali su talijanski rodoljubi slobodu kretanja i ispovijedanja svojih načela u vojvodini Luki. Karlo Luigi, vojvoda te male i graciozne državice, provodio je znatni dio svojeg raspoloživog vremena u putovanjima i ostavljao slobodne ruke svojim ministrima, da rade što im se svidi. Mlitava je bila i vladavina Marije Lujize, koja je najradije povjerila vladu svojim austrijskim savjetnicima, ali je zazirala od svake mogućnosti, da se ozbiljno zavadi s revolucionarcima. Sasvim je drugi čovjek bio modenski vojvoda Franjo IV. Ljut, što je u Menottijevoj

aferi okaljao svoje ime, nastojao je doduše, da stekne simpatije liberalnih krugova, time što bi pomilovao, od vremena do vremena, političke osuđenike i što je nekima čak oprostio smrtnu kaznu. Ali se Franjo IV. veoma energično ograđivao protiv svakog pokušaja, da se iza njegovih leđa mijenja, barem u Modeni, javni poredak.

Papa Grgur XVI., koji je započeo svoju vladavinu usred nereda i teških trvenja, pozvao je sebi kao savjetnika i pomoćnika kardinala Lambruschinija, da započne opširne administrativne reforme. Stanje je zbilja pokazivalo izvjesno popuštanje prvašnje zategnutosti, tako da su francuske i austrijske zaštitne trupe mogle mirno otputovati iz zaposjednute Romanje. Ali to je sve bilo samo za časak. Vreva je počela da se pojavi već narednih godina; između kolovoza 1843. i listopada 1844. uspjelo je pače Mazzinijevim ljudima, Pasquale Muratori, Ignazio Ribotti, Vincenzo Caldesi, da u nekoliko navrata ozbiljno ugroze dalji opstanak papine vlasti u Romanji. Dalji pokušaj preduzet je, kad su bile proglašene opširne reforme, sa strane Farini de Russija i Montanellija, ali je konačni uspjeh izostao i u ovom slučaju.

Teži su bili neredi u južnoj Italiji i svratili su na sebe opću pozornost i radi osoba, koje su bile upletene u njih. Već je god. 1832. jedan vojnički komplot, predvođen Rossarollom osujećen u posljednjem času: Rossaroll je na to ubijen u zatvoru po jednom sukrivcu, koji je stvar prikazao sudu kao samoubojstvo. Iste je godine otkrivena veoma opsežna urota, koja je imala da izazove oružani ustanak u Noli, u Arianu, u okruzima Molise i Capitanato. Krivci su uhvaćeni i pomilovani na molbu kraljice Marije Kristine. Zavjere su bile toliko opasnije, što su bile uperene protiv same kraljeve osobe. Tim su sudbene vlasti došle u priliku, da pooštre postupak i da izreknu brojnije smrtne osude. Penno, Cosenza, Catania, Siracusa postali su tako pozornicama brojnih smaknuća. Situacija je postala od godine do godine nesnosnijom: ministar policije Del Carretto morao je da organizuje čitavu hajku na buntovnike po cijeloj Siciliji, koja je imala za posljedicu ukidanje posljednjeg ostatka autonomije tog otoka. Da se, unatoč tim pooštrenim mjerama, nacionalni pokret nije više davao zaustaviti, o tome je pružala obilati dokaz znamenita parnica u Catanzaru. Svakome je moralo biti jasno, da nemiri u južnoj Italiji ne potječu samo od razbojničkih četa, koje su išle za pljačkom, izgovarajući se političkim razlozima, nego od jedne tajne organizacije, koja je sa sjevera pružala novčanu i oružanu pomoć buntovnim elementima u divljim i neprohodnim planinama Abruca. Da se obrani od te podzemne propagande, uzela je burbonska policija energično na nišan sve one ljude, za koje se moglo misliti, da mogu stajati u izravnoj ili neizravnoj vezi s podzemnom akcijom mlade Italije. Nije čudo, da su u takvim okolnostima stradali i posve nevini ljudi. No, i sada se mlada Italija nije dala zaustaviti u svom buntovnom radu. Između 1843. i 1844. god. pokušana je na veliko pobuna kalabrijskih gorštaka u okolini Cosenze. Buntovnici su uhvaćeni, a sud je izrekao ništa manje no 21 smrtnu osudu, od kojih je izvršeno, po izričitoj vladinoj naredbi, šest. Da osvete ubijene drugove, organizovali su braća Attilio i Emilio Bandiera kaznenu ekspediciju, koja je krenula morskim putem sa sjevera i iskrcala

se u Cotroneu. Jedan je učesnik te ekspedicije javio cijelu stvar policiji, koja je nato dočekala došljake i opkolila ih, tako da su se dvadesetičetvorica morala predati nakon očajne borbe. Dovedeni pred prijeki sud osuđeni su, 17 njih, na smrt, a kazna je izvršena, po naredbi kraljevske vlade, na devetorici. 25. srpnja 1844. strijeljani su nesretnici u dolini Rovito. Poginuli su uz povik: »Živjela Italija!« Taj je događaj izazvao po cijeloj Italiji veliku senzaciju. Braća Bandiera služili su do nedavna u austrijskoj mornarici i imali su najbolje izglede na prilično dobar položaj, jer im se otac bijaše istakao kao zapovjednik austrijskog brodovlja pred Ankonom. I drugovi njihovi potpuno su se razlikovali od sumnjivih egzistencija, koje se bijahu latile hajdučije po apeninskim planinama, da, navodno, oslobode Italiju. To su bili, naprotiv, uvjereni i oduševljeni rodoljubi, koji su se žrtvovali svojom slobodnom voljom za viši cilj.

Kad su takvi ljudi, naviknuti na sređene prilike, ostavljali svoju mirnu egzistenciju i kretali na vratolomna preduzeća, to je značilo, da je, u očima predstavnika talijanskog nacionalizma, režim malih dinastija i policijskih šikanacija gubio sve više svoga moralnog prava na opstanak. Umna evolucija talijanskog naroda išla je neminovno u tom pravcu. Kako da se ona svrati, postojanim radom, na to da gleda na druge, bliže ciljeve? Vlastodršci su počeli razmišljati o podesnosti opširnih socijalnih i administrativnih reforma. Vrijeme, neposredno uoči burne četrdesetiosme godine, ispunjeno je kongresima i sastancima agrarnih interesenata i trgovačkih preduzetnika. Gradnja željeznica, zajednička akcija oko poboljšanja materijalnih prilika seljačkoga staleža, proučavanje trgovačkih problema, sve je to raspravljeno na duboko i na široko u brojnim prilikama, koje su same vlade pružale interesentima, da ih uklone od more, koja je tištila njih, a koja se zvala talijansko pitanje. Ali sva su ta nastojanja postizavala protivnu svrhu. Ideja talijanskog jedinstva uvlačila se u diskusije, kad se je to najmanje očekivalo. Kad je god trebalo raspravljati o tehničkim i o ekonomskim pitanjima, koja su prelazila tijesni okvir državne granice, kad je na primjer Giuseppe Pecchio u svojim brojnim spisima raspravljao o vladavini Napoleona I. te je uporeživao s austrijskom, kad je pitanje novih željezničkih veza dovodilo predstavnike različnih državica u zajedničku diskusiju, kad su agrarni zanimanici Lombardije i Piemonta, skroz stvarni i ozbiljni ljudi, među sobom, vijećali, kako će najbolje zaštititi nacionalne interese protiv inostrane utakmice, nije se moglo izbjegnuti, da pred njihovim očima ne lebdi slika jedne slobodne i ujedinjene Italije, pod okriljem koje bi svi ovi problemi nailazili na jedinstveno i općekorisno rješenje. Daleko bijahu od prevratničkih ideja Mazzinjeve »mlade Italije« ovi ljudi rada, reda i zakonitosti. No, do pomisli, da bi se mogao organizovati na kakvi god način zajednički rad u interesu cjeline, bio je tek jedan korak. Što je mala četa zanesenjaka uporno tražila, kroz punih dvadeset godina, ujedinjenje Italije, što je druga četa političkih desperadosa rovarila preko granice i organizovala oružane pohode i atentate, to sve nije moglo odlučiti o budućnosti Italije. Odlučnu je važnost imala, naprotiv, jedna veoma prosta činjenica: osjećaj da su nove prilike donijele sa sobom novih ekonomskih i socijalnih potreba i da male talijanske države ili ne znaju ili ne

mogu da te potrebe barem do neke mjere zadovoljavaju. Takav je osjećaj morao nastati kod talijanskog naroda onog dana, kad su se ljudi dosjetili ne samo da su pojedine vlade posve slijepe i gluhe prema zahtjevima vremena, nego da upravo ometaju pravilni razvitak narodne cjeline. Tek što je ta stvar postala jasna, trebala je samo jedna oluja, da zrele jabuke same popadaju sa stabla.

3.

Godine 1843. izišla je knjiga, kojoj bijaše naslov: »*Il Primato morale e civile degli Italiani*« (Moralno i građansko prvenstvo Talijana). Pisac joj bijaše Piemontez Vincenzo Gioberti. Rođen 5. travnja 1801. u Turinu, bijaše se Gioberti odao bogoslovlju i prihvatio svećenički poziv. Neko vrijeme bio je dvorski kapelan u svom rodnom mjestu. Pobožnost ga nije ometala, da se živo ne zauzme za narodno pitanje, tako da je on zarana došao u živ kontakt s ljudima oko »mlade Italije«. To drugovanje nije međutim bilo duga vijeka, jer se Gioberti odlučno razišao s Mazzinijem nakon pohoda u Savoju, što ga bijaše organizovala revolucionarna organizacija. Sve to nije moglo da uštedi Giobertiju neugodnosti sa strane piemontske policije, tako da se na svršetku odluči da pređe granicu. Narednih godina vidimo ga u Parizu i u Bruselju, gdje se bavi veoma intenzivno vjerskim, filozofskim i historijskim pitanjima, ali pri tom ne zaboravlja da se veoma živo zauzme za sve što se ticalo njegove uže i šire domovine. Novo ga zanimanje ne samo ne bijaše odvratilo od vjere, nego je Gioberti u mističkom shvaćanju nove talijanske države zamišljao sistem veoma tijesne suradnje između vjere i nauke, između crkve i države, između moralne stege i slobode, koji bi uklonio sve nesuglasice između tradicije i zahtjeva modernog vremena. Time je Gioberti htio postići, da privuče osnovi novog uređenja i one ljude, koje su njihove konservativne tradicije moralno priječile da se pridruže novom nacionalnom pokretu. Takvom je ideologijom nadahnuto Giobertijevo djelo o moralnom i građanskom prvenstvu talijanskog naroda, samo on ide još dalje od samih revolucionaraca s isticanju prednosti svoga naroda. Talijanski narod, tvrdio je Gioberti, koji je nedvojbeno prvi u Evropi i na cijelom svijetu što se tiče kulture i umnih sposobnosti, morao je da doživi najsramotnije poniženje u pitanjima svoga političkog položaja. To je stanje ne samo nedostojno za Italiju, nego je sramotno za cijeli civilizovani svijet. Radi toga je moralna dužnost cijele Evrope da se zauzme za oslobođenje Italije. To je oslobođenje, tvrdio je pisac dalje, neophodno nužno ne samo u ime prirodnog i historijskog prava, nego u interesu same svjetske civilizacije, kojoj samo slobodna Italija može pokazati nove putove i dati svoj odista obilati prinos. Oslobođenje nije ni tako teška stvar, kad se pristupi djelu putem dobro zamišljenih reforma, koje bi povezale budućnost za prošlost i time uklonile mogućnost teških trvenja i unutrašnjih sukoba. Kako se iz ovoga vidi, Gioberti je u suštoj protivnosti naprama Mazziniju. Revolucionarnoj i prevratničkoj akciji Mazzinijevoj stavlja on nasuprot mirnu i smišljenu akciju, koja bi težila za uzajamnom saradnjom između vlastodržaca i talijanskih građana. I on je zagovarao narodno i političko jedinstvo, ali nije htio, da do toga dođe krvoprolićem ili terorističkom propagandom. Tek postepeno i promišljeno imalo

bi se pristupiti velikom djelu. A da preduzme takvu zadaću, trebalo je velike moralne sile. Tko je međutim mogao da raspolaže većim moralnim sredstvima no glavom rimski papa? Zato je trebalo, po Giobertiju, da sam sveti otac preuzme u svojoj inicijatici mirno i tiho ostvarenje talijanskog preporoda. Gioberti je jamačno mislio, da politički želudac talijanskog naroda ne može podnijeti teški zalogaj naglog prelaza iz stanja uske podređenosti u stanje potpune slobode.

Nova je knjiga proizvela silan dojam. Mnogima se činila nešto pretjerana i nestvarna, ali su svi priznavali čistotu Giobertijevih namjera i potpunu ispravnost njegovih političkih pogleda. Ljudima konservativnog shvaćanja sviđala se veoma njegova umjerenost i njegov način razlaganja, miran i pristojan, sasvim protivan deklamacijama krajnjih nacionalista. Svakako je Giobertijeva knjiga značila velik uspjeh ne samo za čovjeka, nego i za pitanje talijanskih tražbina. Sve ljude koji su krivo gledali na razorni rad tajnih udruženja te su se stoga držali daleko od svakog političkog posla, a osuđivali su, u isto vrijeme, mrski način državnih vlasti u zastupanju svojih pogleda, predobila je ta knjiga konačno za ideju talijanskog jedinstva. Samo se nekima činilo nemoguće, da bi papa, pokraj razmjerno slabe političke vlasti kojom je raspolagao, bio u stanju da preuzme u svoje ruke vodstvo talijanskih poslova. Polemika koja se iz toga razvila, vodila se zamjernom stvarnošću i razboritošću, a Gioberti je sam kasnije popustio u pogledu papine osobe. No, kad papa, kao duhovni poglavica cijelog kršćanstva, nije mogao da svoju uviđavnost stavi u službu ideje talijanske samostalnosti, onda nije ostajalo drugo no da tu ulogu posrednika talijanskih poslova preuzme netko drugi, netko tko bi raspolagao potrebitom vojskom, tko bi pokazao smisla za red i za zakonitost, a taj je talijanski vladalac mogao da bude samo — kralj Sardinije Karlo Alberto.

Zaključak do kojega je Gioberti došao, bijaše sam po sebi upravo senzacija. Druga senzacija sastojala se u skoro jednoglasnom postulatu, da se Austrija mora protjerati iz Italije. Između svih vlada koje su se protivile talijanskom nacionalnom pokretu, nema sumnje da je vlada kraljevine Lombardije i Venecije najoštrije i najodrešitije suzbijala revolucionarnu propagandu. Ako je burbonsko pravosuđe nosilo na sebi karakteristiku sure krutosti, austrijsko je znalo biti, uz strogo primjenjivanje zakonskih odredaba, upravo prgavo i nesnošljivo. Kod austrijskih je činovnika surovost bila na dnevnom redu, oni nijesu pokazivali smisla za onu uglađenost, kojoj su Talijani tako pristupačni. Ni same policijske i carinske vlasti nijesu imale nikakva obzira prema domaćem življu, nego su uživale u izdavanju veoma zanovijetnih naredaba. Te su okolnosti urodile malo pomalo izrazitom antipatijom prema vladavini koja je nosila svakim danom u sve jačoj mjeri obilježje tuđeg podrijetla.

Giobertijeva riječ je u takvim prilikama pala odmah na zgodno zemljište. I u najširim krugovima počela se osjećati živa potreba promjene. Narod talijanski bijaše pokazao, tokom prošlih 30 godina, prirast od 5 milijuna duša, a kroz to je vrijeme razmjerno poskočila i vrijednost trgovačkog saobraćaja. Ali političke su okolnosti bile takve, da se za robu, koja je

putovala vodenom cestom od Milana do Mletaka, sedam puta moralo platiti ili mito ili carina. Ljudi su osuđivali zavjere i potajna ubojstva, ali nijesu mogli osuditi, što su se tražile reforme o potrebi kojih nije moglo biti sumnje. Diskusija koja je nastala iz tih činjeničkih konstatacija zauzimala je to širi obim, što je predmet javne rasprave bio, barem po navodima učesnika, isključivo tehničke prirode.

Godinu dana poslije Giobertijeve knjige izdade drugi Piemontez Cesare Balbo drugo djelo pod naslovom »*Le speranze d'Italia*« (Talijanske nade). Umjeren u tonu kao i Gioberti, izrazio je Balbo očekivanje, da će talijanske pokrajine malo po malo doći do čvrste i stalne suradnje, jer će samo u tom slučaju Italija biti u stanju da iskoristi onaj dominantni položaj, što ga ima u Sredozemnom moru. Iza toga su ubrzo slijedili, u podužem nizu, drugi spisi skoro iste tendencije. Tako je Massimo d'Azeglio stao da živim bojama prikazuje sve nedostatke vatikanske uprave u Romanji i potrebu, da se tome zlu nađe lijeka. Još odrešitije pisao je Giacomo Durando u svojoj knjizi o talijanskoj narodnosti, gdje je naglasio, da svaki narod ima pravo da sam vlada unutar granica svoga nacionalnog posjeda. Austrija predstavlja u Italiji tuđinsku vladu, Austriji nema stoga mjesta u talijanskoj zajednici. Durandov povik: »Van s tuđincima« (fuori gli stranieri), odjeknuo je vanredno živo u talijanskoj duši neposredno uoči krvave četrdesetosme godine. Nosio je u sebi slutnju, da će doskora doći doba velikog ustanka cjelokupnog talijanskog naroda za slobodu i ujedinjenje.

4.

Međutim je Karlo Alberto stajao šutljivo i nepomično u svojoj turinskoj palači. Poslije one teške godine 1821., kad su drugovi i prijatelji, koje je on ostavio, ili izdahnuli na stratištu, ili čamili po zatvorima, ili pošli u zatočenje, i poslije smrti Karla Felica (1831.), činilo se kao da piemontski vladar ne će više da zna za stare snove. Ali oni koji su ga bolje poznavali, osjećali su veoma dobro, s kakvom odvratnošću on sluša poruke i savjete koji su mu dolazili iz Beča u mnogo obilatijoj mjeri, nego što se je moglo složiti s ponosom samostalna vladara. Čovjek kao da je osjećao da mu ta poslušnost ne dolikuje i da mu treba, prije ili poslije, skrenuti s tog puta. No revolucionarci bijahu već prekinuli odavna s njim, a Giuseppe Mazzini je, barem u prvo vrijeme, kovao najžešće zavjere baš protiv njega. Za Karla Alberta je sada jasno bilo, da će se talijansko ujedinjenje izvršiti, ako se bude izvršilo, ne s njegovom pomoću, nego, naprotiv, preko njegove glave.

Veliku je senzaciju značila zato knjiga Vincenza Giobertija za Karla Alberta više nego za ikoga drugog. Čovjek je šutio, ali se radovao, da je politički izagnanik hvalio njegov rad i njegova nastojanja, a još mu je više laskalo Balbovo djelo u kojemu je otvoreno izraženo očekivanje, da bi Piemont radi svoga uzornog poretka, radi svoje dobre i hrabre vojske, radi solidnih sposobnosti svoga stanovništva bio najpozvaniji, da poduzme veliko djelo oslobođenja Italije.

Kralj nije ni tom prilikom dao razumjeti, da li odobrava, ili osuđuje ovakvo pisanje, ali je jedna okolnost mogla zapeti za oko svakom pozornom posmatraču: dok su sve ostale talijanske vlade zabranile ulazak u

zemlju djelima Giobertija i Balba, piemontska je vlada pustila, da se ta djela slobodno prodaju i čitaju. To ponuka Massima d'Azeglia, koji je u jeseni god. 1845. proputovao srednju i južnu Italiju, da zatraži audijenciju kod kralja i da mu tom prilikom izloži svoja opažanja i . . . svoja očekivanja. Živo on opisuje taj svoj razgovor s Karlom Albertom u svojoj knjizi »*I miei ricordi*« (Moje uspomene). Pošto je d'Azeglio opisao kralju svoje putovanje kroz Italiju, prešao je, tjeskobna srca, na veliku zabrinutost svakog iskrenog rodoljuba za budućnost Italije i kako svi očekuju, da Piemont preuzme u svoje ruke tražbine talijanskog naroda. Kralj ga pogleda i prekine ga: »Poručite, reče, toj gospodi, da miruju i da se ne prenagle, jer sada nije vrijeme, da se išta poduzme; ali neka budu uvjereni, da će, tek što se pokaže zgoda za to, moj život, život moje djece, moje oružje, moje blago, moja vojska, jednom riječju sve čim ja raspolažem, biti posvećeno talijanskoj stvari.«

Iz razgovora s kraljem d'Azeglio je izišao preobražen, a teško je vjerovati, da je njegovo uzbuđenje izmaknulo bližim svjedocima. Malo mjeseci iza tog razgovora upravila je Austrija piemontskom vladaru poruku koja ga je vrijeđala u njegovu ponosu. Taj put je Karlo Alberto odvratio odrešito i suho. Stvar se ticala pograničnog carinskog saobraćaja, a austrijska je vlada, isto kao god. 1903. protiv Srbije, prijetila da će zatvoriti granicu. Kad je vijest o kraljevu odgovoru stigla, sakupi se narod da dočeka kralja pred dvorom u Turinu. Bez povika i bez nepotrebnih iskaza pozdraviše nazočni svoga vladara. Karlo Alberto je osjetio, da narod odobrava njegovu odvažnost.

5.

17. lipnja 1846. izabran je, iza smrti Grgura XVI., za novog papu biskup grada Imole, Monsignor Mastai-Ferretti. Za njega su ljudi pripovijedali da naginje liberalnim načelima. Jedna je stvar izvan dvojbe. Novi papa koji je uzeo ime Pija IX. bio je skroman čovjek veoma blage ćudi i nadahnut najboljim osjećajima za narod komu je pripadao, ali nije ni izdaleka mislio da se baci na politiku, koja je težila za potpunim prevratom talijanskih prilika. Svakako je jedna okolnost bila veoma dobro poznata mnogim učesnicima konklava: da je budući papa Pio IX. s velikim ushićenjem pročitao knjigu Vincenza Giobertija o budućoj ulozi svete stolice u pogledu talijanske unutrašnje reforme. Da li je to pridonijelo isključenju u kandidaturi kardinala Lambruschinija, najbližeg doglavnika Grgura XVI., nepoznato je. Poznato je, naprotiv, da je austrijska vlada dala naredbu kardinalu Gaysrucku, da uloži svoj veto protiv izbora imolskog biskupa, i da je austrijski kardinal stigao u Rim, kad je izbor već bio dovršen. 17. srpnja, mjesec dana pošto je zasjeo na stolicu sv. Petra, proglasi Pio IX. opću amnestiju za sve političke osuđenike i za izagnanike. Oduševljenje kojim se odgovorilo na taj čin papine milosti, bilo je toliko, te se moralo naslutiti, da se u suštini radi o demonstraciji naperenoj protiv Austrije i protiv neumitnih talijanskih vladalaca. Nema dvojbe da su liberalni krugovi htjeli učiniti svoje, da iskoriste za svoje svrhe papino držanje: na to sluti barem držanje profesora sveučilišta u Pizi, Giuseppe Montanellija, koji je organizovao odbor za potporu siromašnih političkih izagnanika.

Svakako su hvale dolazile »liberalnom, rodoljubnom« papi sa svake strane. Gioberti se činio kao prorok, koji je predvidio dolazak preporoditelja nove Italije. U toploj rimskoj atmosferi nije teško izazvati oduševljenje. Pio IX. je imao od dana proglašenja amnestije, da osjeti sve dobre, ali i sve opasne strane naglog ali i prekomjernog populariteta.

Pošto je toplo ljeto provedeno u neprestanim svečanostima — Mazzini je izričito preporučio svojim pristašama, da prirede demonstraciju za demonstracijom te da tako potkopaju položaj talijanskih vladara — moralo se, u jeseni, započeti s toliko očekivanim reformama. Zakon od 15. ožujka 1847. povjeravao je cenzuru posebnom odboru, sastavljenom ponajviše od svjetovnih ljudi, od kojih se moglo očekivati da će znatno pridonijeti što naglijem razvitku slobode štampe. Zbilja je sada Rim skoro poplavljen najrazličitijim časopisima i pamfletima koji su zasjenjivali nekad toliko čitane pjesme lokalnih satiričara. Uskoro su zatim osnovana i udruženja nedvojbeno političkog karaktera, kao na primjer Circolo romano i Circolo popolare, a 17. lipnja 1847. izabrano je redovito ministarstvo, sastavljeno od mnogih svjetovnih ljudi pod predsjedništvom kardinala-državnog tajnika. U isto vrijeme ustanovljena je takozvana Consulta di Stato, posebno zakonodavno tijelo u kojemu su također svjetovnjaci imali dosta veliko učešće. Članove toga vijeća birao je sam papa iz popisa koje su mu predavali pojedini provincijski namjesnici. U srpnju 1847. ustanovljena je čak narodna straža, zamišljena isprva kao mala vojska koja je imala da čuva javni poredak. U suštini je oduševljenje vremena donosilo sa sobom, da su se stali upisivati u narodnu stražu rimski građani u tolikom broju, da je papa mogao reći, da raspolaže redovitom vojskom.

Sve su te promjene izazvale po cijelom poluotoku veliku vrevu. Položaj pojedinih talijanskih vladara postajao je sve tjeskobniji, a neki su od njih, kao Franjo V., vojvoda modenski, sklopili formalne ugovore s Austrijom, da sebi obezbijede intervenciju austrijske vojske u slučaju težih nemira (prosinac 1847.). — U Parmi je veoma žestoka demonstracija naglo ugušena u krvi (16. lipnja 1847.). U Genovi je, nekoliko mjeseci prije toga, došlo prilikom svetkovanja oslobođenja toga grada od Austrijanaca, do otvorenih demonstracija, naperenih protiv Austrije. Do sličnih demonstracija je došlo u Milanu, kad je novi nadbiskup, kardinal Romilli, ustoličen na mjesto preminulog kardinala Gaysrucka. Dalje pooštravanje situacije dovelo do okupacije grada Ferrare sa strane austrijske vojske (13. kolovoza 1847.). Kad je papa podigao protest protiv neovlaštenog zaposjedanja teritorija koji je pripadao njegovoj državi, nastala je u cijeloj Italiji neopisiva uzbuna, a Karlo Alberto je ponudio papi svoju vojsku i flotu. Na vijest o tome počele su demonstracije zauzimati otvoreno ratnički karakter. Po cijeloj Italiji skupljali su se iznosi za pripravljanje velikog rata za oslobođenje.

Isto uzbuđenje kao u Rimu, nastalo je u Firenci i u samom Turinu. Tu su stanovnici brzo izišli sa zahtjevom, da im se dopusti, kao i u Rimu, da organizuju narodnu stražu. Vladari su se teškom mukom nekako odbranili takva navaljivanja. Sloboda štampe, konsultivni parlamenat, narodna straža, to su bile koncesije, koje je narod tom prilikom vikom i prijetnjama

iznudio od pojedinih vladara. Iz Londona je Giuseppe Mazzini upravljao otvoreno pismo papi, u kojem ga je pozivao, da se stavi na čelo Talijana te da krene na veliko djelo oslobođenja, a Giuseppe Garibaldi se javljao iz južne Amerike nudeći papi za slučaj rata za oslobođenje svoju četu, već prokušanu u ratovanju.

Jednom riječju: Italija je na kraju god. 1847. bila zrela za revoluciju. Ona je dobro znala, da ne će više svojih malih vladara i da ne će Austrijanaca u Lombardiji i u Veneciji. Ali jedno nije znala: šta će učiniti kad postigne svoj ratni cilj. Ta suglasnost u borbi uz potpunu nesuglasnost u pitanju daljih ciljeva glavni je unutrašnji uzrok neuspjeha talijanske revolucije god. 1848.—1849.

HRVOJE BOR:

SVIBANJ

† Đuki Sudeti

Djeco, uberite cvijeća,
ponesite svoje kotarice,
danas, otidite u gajeve i livade
i skupite puno mirisnog cvijeća . . .

Ne znate, da je Majka vaša bila bolesna?
Pred njom već dugo stoje
umjetne ruže i narcisi.
Prah je u papirnatom cvijeću
i pauk je poviš kreme od zvijezda
spleo prljavu mrežu.

Kad se iz gore vratite,
dječaci rudaste kose i svježi,
zaspite Majku Božju pregrštem ljubica,
kitama đurđica
maslačka i šumarica.
Toliko uresite njezin plavetni plašt
šarenim cvijećem, da vam se Ona
ko dobra majka nasmije . . .

Tad ćete osjetiti, da imate krila,
vi ljudska djeca,
i da vas dižu ta nevidljiva krila
do Njena Sina,
jer ta su krila: Nevinost.
I kad vam bude dvadeset godina,
vi ćete postati pjesnici . . .
I vaše će obzorje tako široko biti,
da ćete samo klicat . . .
vi djeca velike Majke,
što je na veliki Petak mnogo patila . . .

(1931.)

K. RIMARIĆ-VOLINSKI:

PUŠKIN

Izmirenje s Nikolom I.

U rujnu godine 1826. dogodi se u pjesnikovom životu neočekivan preokret. Puškin je još u početku iste godine podnio novom caru molbu za pomilovanje. Neočekivano, 5. rujna, dođe u Mihajlovsko carski glasnik (Feldjäger) te mu naredi da odmah s njim otputuje u Moskvu, kuda je car došao na krunidbene svečanosti. Tamo ga Nikola primi. Eto što se dogodi, po pričanju baruna Korfa (citiram prema životopisu pjesnikovu od N. Jakovljeva): »Car zapita Puškina, što bi potonji radio, da je bio u Petrogradu 14. prosinca. Puškin odgovori, da bi bio u redovima pobunjenika. Na pitanje Nikolino »da li se njegov način mišljenja promijenio, te da li daje časnu riječ da će misliti i raditi drukčije« Puškin dugo nije ništa odgovorio, a onda pružio Nikoli ruku te obećao da će biti drukčiji . . . Nato mu car dopusti da se nastani gdje hoće, da piše, ali da podnosi sve na cenzuru samo njemu, caru (»ja ću biti tvoj jedini cenzor«), — a preko šefa žandarmerije, grofa Benckendorffa.

Čini se da je car dobio dobar dojam o pjesniku. Vele, da je rekao istog dana jednom od dvorjanika: »Znaš, govorio sam s najpametnijim čovjekom u Rusiji« . . . Međutim tko zna, kakav je prepredeni diplomat bio Nikola, bit će mu jasno da je to bila tek vješta igra: htio je vitešku dušu pjesnikovu zarobiti također (pravim ili tobožnjim) viteštvom . . . Uz male nesporazumke, taj je ugovor, treba priznati, bio održan do kraja (do smrti pjesnikove). »Sloboda« je izgubila svoga barda, barem javno. Nikola je dobio nekoliko oda (manje-više iskrenih) . . . Rusija je pak dobila neku relativnu slobodu za svoga prvog pjesnika. Teško je suditi o svemu tom. Ali treba uzeti u obzir to, da politički horizont Rusije u tim godinama nije pružao nikakvih nada u kakve pokrete ili čak reforme. To je prvo. A drugo da je Puškin bio ipak — kako smo vidjeli — plemić, koji se zgražao od »bijesa svjetine« (kao što se vidi i iz »Ode Slobodi«). Možda bi to bio i presmion zaključak, ali se piscu ovih redaka čini, da se taktika Nikolina sastojala u tome, da pjesnika odvrati od ideje pučkih revolucija. Nije bez veze s tom taktikom i punomoć pjesniku, da smije proučavati historijat Pugačevljeva ustanka, koji je obilovao grozotama počinjenim nad životima plemića (vidi »Kapetanovu kćerku«). Individualistički značaj pjesnikov koji je prezirao »plebs« (»černj«, crni puk) kao i uopće javno mišljenje, pružao je podesno tlo za tu taktiku. Ali o tom ćemo još malo pri kraju . . .

1826.—1839. (Godine prije braka).

Puškin se ipak brzo razočarao; prvi osjećaj, da je dobio slobodu, iščeznuo je kad je opazio budno oko cenzure (Grof Benckendorff je opomenuo pjesnika, da ne smije čitati ulomke »Borisa Godunova« ni na privatnim kružocima, bez dopuštenja careve cenzure; kasnije su ga počeli uznemirivati zbog pjesme o André Chénieru i zbog blasfemije »Gavrilijade«,[1]) koja se je počela širiti u rukopisima. Vidimo da se i Puškin držao ugovora samo djelomice. Bio je čak pokrenut i sudski postupak protiv pjesnika. Taj se vukao kroz godine 1827.—1828., te se završio tajnim policajnim nadzorom i zabranom da bilo šta objavljuje bez cenzure. Ipak mu sloboda više nije bila oduzeta, premda su bile odbijene dvije njegove molbe: jedna, da ide kao dobrovoljac u operativnu vojsku protiv Turske, a druga, da mu se dopusti odlazak u inozemstvo.

Za vrijeme tih perturbacija Puškin je živio u glavnom u Moskvi, gdje je postao vrlo popularan. U te godine pada i njegovo bliže poznanstvo s interniranim u Moskvi Adamom Mickiewiczem. Ono je ostavilo znatnih tragova u stvaralaštvu jednog i drugog pjesnika. Inače, kao što koji put Puškina obuhvati bijes uživanja ili bijes očaja, tako mu isto koji put dolazi i »bijes stvaralaštva«. Tako na jesen godine 1828. u par tjedana stvara »*Poltavu*«, boraveći u Petrogradu u hotelu. Iste se godine upoznaje u Moskvi s mladom (16-godišnjom) Natalijom Gončarovom. To je poznanstvo bilo kobno. Naredne godine, 1829. u proljeće, službeno ide u prosce, ali bi uvjetno odbijen (dok je Natalija još premlada). Porodica Gončarovih bila je dosta rastrovana. Otac je bio psihički bolestan, majka, tiranske ćudi i one ukočene i konvencionalne staroruske religioznosti; materijalno stanje loše, naročito zato što je trebalo kriti svoje siromaštvo pred svijetom . . . Kćerke su sanjale o »sjajnim partijama«, dok siromašni pjesnik nipošto nije bio takav. Razočaran odgodom, Puškin odlazi opet na Kavkaz. Tamo dolazi — kao privatno ali poznato lice — komandantu Paskijeviću (kasnijem Paskijeviću-Erivanskom, surovom diktatoru Poljske). Skupa s armijom ulazi u osvojeni Erzrum, što mu je kasnije poslužilo temom za vanredni opis »*Puta u Erzrum*«, gdje vidimo bezbroj živih opažanja o životu na Kavkazu i u Turskoj Armeniji. Uzgred budi rečeno, to je jedini slučaj u životu pjesnikovu, kada je prekoračio granice Rusije, a i tada je ipak bio na okupiranom području. Preplašen pojavom azijatske kuge, napusti vojsku i nakon duljeg boravka na Kavkazu, gdje je mnogo lumpovao i kartao, dođe u Moskvu. Tamo ga vrlo hladno dočeka porodica Gončarovih. Ode u Petrograd, da se opravda pred vlastima zbog samovoljnog puta na Kavkaz, da moli opet dopuštenje za put u inozemstvo (barem u Kinu s poslanstvom). Uspjeha nema. Pokušava sudjelovati u izdavanju Delwigove »Literaturne Gazete«, ali mu posao nikako ne ide od ruke.

Konačno, na Uskrs 1830. primljena mu je bračna ponuda. On je službeni zaručnik Natalije Gončarove. Javlja o tom caru, tražeći dopuštenje (!), a ujedno se tuži na svoj položaj »čovjeka pod paskom«; osim toga moli da mu se dopusti štampanje »Borisa Godunova« bez izmjena cenzure. Po nalogu carevu Benckendorf mu javlja, da mu se brak dopušta, da »Borisa« smije štampati »pod ličnom odgovornosti« (?), i da se pjesnik ne

[1]) Ta je »Gavrilijada«, najblasfemnija pjesma o arhanđelu Gabrijelu, koju samo čovjek može zamisliti, tek poslije prevrata 1917. g. bila je štampana potpuno. Ali se i danas u običnim sabranim djelima piščevim štampaju samo ulomci tog »poema«. Moskovski »Bezbožnik« posvećuje čitav svoj prvi broj od 1937. godine Puškinu, te u cjelini štampa u njemu »Gavriliadu«.

nalazi »pod gnjevom« carevim, nego pod očinskom paskom. S obzirom na brak, otac pjesnikov uređuje svoj odnos s neposlušnim sinom: daruje mu 200 kmetova na posjedu kraj Nižnjeg Novgoroda i uređuje druge stvari u vezi s tim. Puškin ode na to imanje, koje po njemu kasnije *postade znamenito, jer su tu napisana mnoga krupna djela;* to je *Boldino,* gdje mu se vrlo svidjelo (stepa, nema susjeda ...) i gdje se počeo intenzivnije baviti književnim radom. I kasnije se vraćao ovamo, baš kad bi trebao uvjeta za mirno stvaranje. Djela su te periode: »*Škrti Vitez*«, »*Mozart i Salieri*«, »*Kameni Gost*« *(Don Juan)*, »*Gozba za vrijeme kuge*«, dvije zadnje glave »Onjegina«, mnogo proze (»*Pripovijetke Bjelkina*«, među kojima »*Dubrovski*«, »*Gospođica Seljanka*«, onda »*Povijest sela Gorjuhina*«, predšasnica Saltikov-Šćedrinove »Povijesti jednog grada«, jetka satira težaštva i Rusije uopće, te mnogo lirike. U to se vrijeme Puškin sasvim razračunava sa svojom prijašnjom frivolnošću u pogledima na život. Misao o vrijednosti života i slični filozofski problemi ozbiljno ga zanimaju. Kao primjer sasvim novog stila u stvaralaštvu, navest ćemo pjesmu, koja je napisana 1830., a kasnije je unesena u t. zv. »Scene iz viteških vremena«:

»BIJEDNI VITEZ« (1830)

Živio negda vitez — bijeda,
Vječno-šutljiv, priprost čak,
Lica mrka, stalno blijeda —
Duhom odlučan i jak.

Viziju je imô neku:
Ne pamti je vid ni sluh,
Tragovi pak, ti, što peku
Žigošu mu jošte duh.

Sav izgoren dušom žednom,
Ženâ nije gledao več,
I do groba niti s jednom
Niti jednu rekô riječ...

Mjesto ubrusa od svile
Krunicom je stegô vrat
Kacige s rešetkom mile
Ni za kratak skida sat...

Sveta ljubav bode trnom,
Dušom vlada tajni mit —
A. M. D. on krvlju crnom
Svojom piše na svoj štit...

Kad u pustoj Palestini
Između stijena, koban čas,
U boj idu paladini
Gospam' vičuć u sav glas —

»Lumen Coelum, Sancta Rosa!«
Viče vitez, srdžbom p'jan,
A taj povik, kao groza
Muslimanâ tuče stan...

U zamak se vrati ružan,
Tu povučen živi sam,
Šutljiv, mrk i stalno tužan —
Kao sulud, umre tam'...[1])

Još otvorenije priznaje on svoj veliki duševni preokret u pjesmama: »Bezumnih godina utrnulo veselje« (puno rezignacije), »Oktobar dođe već« (sluti dolazak starijih godina —) itd. Bavi se istodobno i genealoškim ispitivanjem obitelji Puškina i Hanibala, valjda crpući iz obiteljskih trzavica svoje porodice zlu slutnju za svoj budući brak. Veli, da se ženi prema običaju: ta 30 mi je godina ... Iluzije nema. Svaka radost bit će neočekivana. Čak je rekao jednom zgodom, da bi rado razvrgao zaruke.

Konačno, 18. veljače 1831., u Moskvi, dođe do svatova. Ne dobivši nikakva miraza, naprotiv posudivši priličnu svotu punici, Puškin ode sa

[1]) Karakteristično je, da je ta pjesma, zamišljena prije kao prilično podrugljiva i blasfemna, kasnije prerađena tako, da je dobila gore citirani sadržaj. To je u vezi sa znatnim promjenama u nazorima pjesnikovim, te većom njegovom ozbiljnošću i filozofskom sređenošću.

ženom u Carsko Selo. Isprva se činilo da su sretni, kasnije, novčane poteškoće počeše trovati sreću pjesnikovu.

Godine 1831.—1836. Zadnja perioda života i rada

Godine 1831. Puškin završi izdavanje svoga »*Onjegina*«. To njegovo kapitalno pjesničko djelo donijelo mu je zenit slave, a i materijalno je izdavanje svezaka »Onjegina« bilo rentabilno. Mnogo se govorilo i pisalo o »Onjeginu«. Ali je van svake sumnje, da je u njemu sav — ne samo »Puškin«, — nego i sav ondašnji ruski svijet. S toga je stajališta on historijski — besmrtan. Pjesnik sam u predgovoru zove »Onjegina« satirom. Nego, ako je i satira, ona, nasuprot Gogoljevoj, ne daje samo crnu boju. U tome je »Onjegin« možda najevropskije djelo ruske muze, koja se u rukama Puškinovim riješila onog teškog pritiska beznadnosti, koja truje sav ruski život... Onjegin je i *satiričan* i istodobno *vedar.* Ljudi u njemu, ma da i negativni, nisu nakazne, poput »Mrtvih Duša« ili Dostojevskijevih poluđaka. Rusija ispada kao zemlja koja ima da se razvija i može da se razvije... Sam Puškin u predgovoru veli da nije dobar onaj »spleen« (»уныние«) koji se osjeća u nekim strofama, očito smatrajući *vedrinu* — vrlinom. A vedrina je data samo jačim duhovima ... Navodim prve strofe prve glave Onjegina, da se vidi onaj naročiti ležerni stil, kojim je djelo ispjevano:[1])

IZ PRVE GLAVE »EVGENIJA ONEGINA«
(1822—1831, prva glava izdana 1825)

Žuri se živjet i osjećat hita...
Kn. Vjazemski

I

Moj stric je čovjek kakvih treba,
Oboljeti kad zbilja znao:
Tim diže ugled svoj do neba,
Šta bolje ne bi nitko dao!
Bud drugim njegov primjer — nauk,
No, Bože pravi, kakav bauk...
Uz njega biti noć i dan
I ne smjet nikad izić van!
Zar podvala to nije niska
Zabavljat poluživi stvor,
Pospremat jastučića zbor,
Dat medicinu, koju iska,
I s uzdahom uz svijesti prag
Pomišljat: nek te nosi vrag!?

II

To derana su misli mlada
Što poštom leti kroza prah
Previšnjom voljom Zeusa — sada
»Baštinit svojtu« mu je fah.
»Ljudmile« štioče i »Ruslana«!
S junakom ovoga romana
Bez uvoda sad, ovaj čas,
Upoznat odmah hoću vas:
— Onegin, prijatelj moj blagi,
Uz Neve rođen mutni bijeg,
Ko i vi, možda; ili tek
Tu sjaste, čitatelju dragi?
Ja ondje šetah nekad... jao!
Al' sjever škodit mi je znao...

III

Činovnik odličan i revan
Otac mu stvori golem dug:
Tri plesa godišnje... i, gnjevan,
On krahom svoj završi krug...
Evgeniju bi sudba sklona
»Madame« uz njega bila »bona«,
»Monsieur« mu onda mentor bio,
Bi dječak živahan, al' mio...

[1]) Bez obzira na prijašnje prevode (Trnskoga i Odavića) donosim svoj pokušaj. Držim se ovih principa: 1. broj redaka i sistem srokova mora točno odgovarati originalu; 2. Ritam i poređaj ženskih i muških srokova isto tako; 3. strani izrazi se ne prevode. Oneginu se *ne smije oduzeti njegov snobovski i blazirani ton,* sviđa li se to ili ne sviđa. Od daljnjeg rada odustao sam zbog teškoća za jamb u hrvatskom i zbog muških srokova. Neka u budućem kongenijalan pjesnik dovede ovu ideju do kraja...

»Monsieur l'Abbé«, taj Francuz bijedni
Da djetetu olakša trud
Uz šalu učio sve... i svud...
Moralom nije gnjavio, vrijedni,
Za ukore bi dosta škrt
I vodio čak u »Ljetni Vrt«.

IV

Kada mladićem bane dijete
I »malom« »pravi« dođe dan,
To doba nada, nježne sjete,
»Monsieur« odjednom leti van...
I gle, Onegin — na slobodi,
Po posljednjoj je šišan modi,
Ko »Dandy«: londonski mu kroj...
I »svjetski« ugleda on roj.
Francuza jezik savršeno
Na pismu i u riječi zna,
Mazurku pleše, lakše sna,
Nakloniti se zna mondeno...
Što još? I sudi svijet mu cio:
Jest, pametan! Vanredno mio!...

V

Svi mi smo učili tek malo
I koje što, i bilo što,
I kom' do odgoja je stalo,
Prelaka stvar — pokazat to.
Onegin bi, po sudu mnogih,
(Odlučnih sudaca i strogih)
Baš učen dečko, al' pedant
Što znade vješto i »galant«
Bez natege u razgovoru
Dodirnut lako svaku stvar
I kao fahman, mudro — star,
Značajno šutjeti u sporu,
I dame tjerat — nije grijeh —
Sa epigramima u smijeh...

VI

Latinština!... Sad nije modno!
Al', da vam pravu kažem riječ,
Naučio je svrsishodno
Svih epigrama smisô već,
Sve Juvenala oštre šale...
Zna na kraj pisma metnut »vale«
I sriče, klasicizmu dar —
Iz »Eneide« verza par.
Zavirit strah mu — gle, grozote —
U stari kronološki prah
U drevnih ljetopisa dah,
Al starih dana anegdote,
Od Romula i sve do nas
Navesti znade svaki čas.

VII

Rad nekog sjajnog ditiramba
Životnu ne bi prezreo slast —
Troheje lučiti od jamba
On nije nikad imô čast.
Homera grdi, Teokrita,
Al' je študirô Adam-Smitha
I dubok bi ekonomist
I s tim je bio sasvim čist,
Od čeg' je državi bogatstvo
Što promiče nam život sav,
I malu vrijednost zlata znav,
»Produkte« cijenio i »zanatstvo«.
No otac to je shvaćô zlo
Založiv svoje »rodno tlo«...

VIII

Al svega što je znao Evgenij
Da pričam nestaje mi čas...
No bi u nečem pravi genij
I više znao, neg' itko nas...
Što svladô on u doba mlado
Čim mučio se, trudio rado,
Što sav ispunjalo mu dan
I čak i lijeni, tužni san —
To mu je »nauk strasti nježne«
Što opjevô ga Nazon taj,
Zbog čega tužni dođe kraj
Fantazije dalekosežne:
Bi tjeran u Moldavski kut,
S italskih poljana — na Prut...

IX

Nas plamen srca rano muči
— To veli i Chateaubriand —,
Nas ljubavi ne narav uči,
No prvi bestidni roman.
Žedni smo život odmah znati
To znanje će nam knjige dati
A ljeta idu nekud van —
Mi sreće nismo znali dan.
Iskustvo žureć naprijed sveto
Mi sreći škodit znamo tek.
I ode sreća nam za vijek...
I gubi vatru pleme kleto...
Onegin sve to dobro zna
I žene poznaje »do dna«....
. . . .

Život u Carskom Selu i u Petrogradu, uz stalnu želju da se »pojavljuje u svijetu«, dovodio je Puškina u velike neprilike. Život »oženjena čovjeka« stajao ga je deseterostruko više od samačkog, a on je računao samo s trostrukom teškoćom. U očaju obraća se caru: moli da ga imenuje urednikom vladina lista ili da mu dopusti da se pozabavi historijskim studijama o Petru I. Car ga imenuje opet u kolegij vanjskih poslova i dopusti mu da radi po arhivima. Te studije nisu urodile završenim kakvim djelom. Ali ono što je bilježio, sada kada je sve to štampano među njegovom ostavštinom, pokazuje velik i pronicav smisao za rad te vrsti. Nekoliko stranica njegovih bilježaka o Petru i sada je neophodno gradivo za svakog historičara epohe. Imao je oštro pero i sređen um za takva djela. Šteta što ga je od studija odvukao njegov rastreseni život (a od česti i pretežna sklonost čistom umjetničkom stvaranju). Svakako pokazuje crte rođenog učenjaka većeg stila, skrupulozna i savjesna sakupljača povijesne građe i dobra pripovjedača više nego suvremenik mu slavni Gogolj, koji je neko vrijeme bio profesor historije na fakultetu u Petrogradu. Taj isti Gogolj piše svom drugu Danilevskom god. 1833. ovo: »Puškina ne možeš nigdje naći, nego na plesovima; tako će on profućkati sav svoj život, ako ga kakva nužda ili slučaj ne zavuče na selo«... Sam Puškin veli: »Novci dolaze radom, a za rad treba samoće...« U takvu raspoloženju putuje s dopuštenjem carevim iste 1833. godine preko N. Novgoroda, Kazana i Simbirska u Orenburg, opet s naučnom svrhom: študira ustanak Pugačeva na licu mjesta. Materijal je skupio odličan, a rezultatom toga bijaše »Povijest Pugačevljeve bune« s prilozima, i duža pripovijest »Kapetanova kćerka«. Oba djela uzeta zajedno zbilja su prvi i nedostiživ pokušaj rekonstrukcije epohe. Već smo rekli, da je u intencijama Nikole I. bilo da pruži Puškinu mogućnost da zaviri u ponore psihologije »ruske pobune, besmislene i bespoštedne«. Uza svu službenu frazeologiju, Puškin ipak nije krio istine, i onda kada je ona bila neugodna vlastima. U naše vrijeme, kada su rekonstruirana mjesta »historije«, koja je bila ispustila cenzura, vidimo, kako je kritički pjesnik gledao neke čine ondašnjih vlasti (torture i sl.), a iz »Kapetanove kćerke« opažamo, da ni sam Pugačev nije iznesen kao zločinac bez traga svjetlosti. Ipak je studij »Pugačevštine« utvrdio u Puškinu njegov, tako rekavši, »ustavno-monarhički« pogled na stvari, t. j. želju za postepenim usavršavanjem ruskih prilika, a ne za prevratom, koji bi bio koban u prvu ruku za ljude Puškinova društvenog sloja (pojedince i činovnike), jedinog manje više kulturnog u to doba. Svakako Puškin nije do kraja života bio ni ulizica ni izdajnik ideja iz svoje mladosti, premda se, bez sumnje, carizmu u licu Nikole I. ipak (uvjetno) poklonio.

Na povratku s Urala ostaje neko vrijeme u svom Boldinu (uvijek 1933. g.) i tamo stvara »*Bakrenog Jahača*« (istodobno hvalospjev i prokletstvo Petru i njegovu gradu); »*Andžela*«, neke »*Skaske*«, prevodi iz Mickiewicza i izrađuje nešto lirike...

U isto razdoblje idu i »Pjesme Zapadnih Slavena«, uzete glavno iz falzificirane zbirke »Guzla« od Mériméa, ali ima i dvije originalne iz Vukove zibrke, dvije iz »Serbijanke« Milutinovićeve i jedna — Hasanaginica (nedovršena) iz Fortisove knjige. Raditi na tome je pjesnik započeo 1832., svršio 1833., a štampane su 1835. Šteta što je nasjeo falsifikatu: pjesnik je pokazao golemu sposobnost uživljavanja u te pjesme, a često zapravo korigira i samoga Mériméa.

Na Božić 1833. godine car imenuje Puškina Kammer-Junkerom (zvanje, koje se davalo sasvim mladoj gospodi, dok je Puškinu bilo već preko 30 godina). U tom imenovanju možda leži ključ pjesnikovu tragičnom svršetku. Nikola I. bacio je naime oko na suprugu pjesnikovu. Da mogu polaziti dvorske plesove, trebalo je dati njenu mužu neko dvorsko

zvanje. Budući da Puškin nije predaleko uznapredovao u činu državne službe, nije mu se moglo dati dolično zvanje (recimo »Kammer-Herra«) iz formalnih razloga... Puškin taj čin prima ironički: »Neka me imenuju i »Kammer-pažom« samo da ne primoravaju učiti francuski rječnik i aritmetiku«. Međutim, to ga se dublje kosnulo: to se vidi po tomu, što je uvijek odbijao da pribiva svečanostima u grupi osamnaestgodišnjih »kammerjunkera«. Car se srdio... ali konačno ipak i shvatio.

G. 1834. Puškina guše novčane neprilike, njegove, očeve i sestrine... Otac mu i brat bijahu uvijek neuredni ljudi, mnogo neuredniji od samog pjesnika... Puškin je bio primoran da i njihove »zaplete« raspleće...

Ipak mnogo i ozbiljno radi. Godine 1834. izlazi »*Pikova Dama*«, stilski najdotjeranije prozno djelo toga doba, svršava i izdaje »*Povijest Pugačevske pobune*« te prima u tu svrhu pozajmicu — carevom odlukom — od dvadeset hiljada rubalja. Vele da mu je Nikola i još više darivao novca, čisto lično... ali sigurno o tome ne znamo ništa.[1]) Iste godine opet posjećuje Boldino i tamo piše znamenitu »*skasku o zlatnom pijetlu*«...

*

Mondeni život i novčane neprilike zadaju hiljadu briga Puškinu u god. 1834. i 1835. Žena pjesnikova pozove sebi u Petrograd svoje sestre i još pojača svoj »mondeni« nastup, što je izazivalo nove troškove. Puškin ju je zaludu opominjao »da se drži dalje od Dvora, jer u njemu malo ima koristi«. Sve češće dolazi pjesniku misao da ode na svoje imanje i napusti opet Petrograd. Ta je želja naišla na loš prijem kod cara, te je pjesnik bio prisiljen zamoliti Benckendorfa barem zajam od 60.000 rubalja da popravi svoje poslove (»Nemamo ni pare sigurna dohotka, a troškova godišnje 30.000 rubalja« — piše on tim povodom ženi«, pa se tuži da car njemu ne dopušta ni da postane novinar (izdavač političkog lista) ni da se pretvori u posjednika).

Konačno mu ipak car opet odredi pozajmicu na račun plaće (kao činovnika Inozemskog kolegija) od 30.000 rubalja, te mu odobri tromjesečni dopust. Taj dopust provede Puškin u pskovskom Mihajlovskom, gdje je boravio za progonstva. Tamo je počeo pisati »*Egipatske noći*«[2]), pripovijest povezanu s pjesmom o egipatskoj Kleopatri, te još nekoliko lirskih ulomaka. Vidi se da nije bio u stanju raditi. Vrati se u Petrograd prije kraja dopusta zbog majčine bolesti, te se opet nađe u staroj atmosferi...

U to doba ide njegova žučna i zajedljiva prepirka s beskarakternim piscem i novinarom Tadejem Bulharinom (poljskim renegatom i vladinim konfidentom), s »vladinim« »literarnim pomoćnicima« Grečom i Senkovskim, te sukob s ministrom Uvarovom zbog jedne satire (»Ozdravljenje Lukula«)...

(Svršit će se.)

1) Postoji anegdota: Puškin dade caru novu svoju knjigu na čitanje. Nakon izvjesnog vremena car mu vraća knjigu, te pjesnik pita: Kako se V. V. svidilo? — Car veli: Svidjelo mi se. Evo ti i moje knjige, čitaj. Puškin primi uvez, u kojem su naslagane hiljadarke; kod novog sastanka car pita: »Kako ti se svidjela moja knjiga?« Na što pjesnik odgovori: »Čini mi se da je knjiga V. V. mnogo bolja od moje. Molim još jednu takvu na čitanje!«

2) Te »Egipatske Noći« zvrši je 1916. godine Valerij Brjusov, čiji pokus ide među najuspjelija djela te vrsti.

P R E G L E D

ŽIVA POVIJEST

DVIJE EVROPSKE OSOVINE

Još se tako rekavši nije ni osušila tinta na potpisima »gentlemenskog« sporazuma između Italije i Velike Britanije, kojim ove države uređuju sva svoja sporna pitanja na Sredozemnom moru, a već iznova počinje bjesniti rat između britanske i talijanske štampe. Englesko javno mišljenje duboko osjeća bol rane, koju je rimski diktator zadao gordom Albionu svojom pobjedom nad Abesinijom. Treba samo malen povod da provali prigušeni bijes inače hladnog i discipliniranog Anglosasa protiv osnivača rimskog kolonijalnog imperija, pa da izbiju na vidjelo sve rasne, kulturne i historijske suprotnosti između sjeverne protestantske zemlje i romanske države, u kojoj je ne samo centar Sredozemlja, nego i katolicizma. Engleski vladajući krugovi izvukli su iz abesinskog poraza, koji znači slom svih njihovih dotadašnjih koncepcija i sanja o vječnom angloameričkom miru u svijetu pod egidom Društva naroda, kao zaključak, da je glavni uzrok tom neuspjehu, što Velika Britanija nije bila tako naoružana, da bi britanski lav samom svojom rikom preplašio grabežljivu kapitolijsku vučicu i spriječio je od abesinske vojne. Zato je britanski parlamenat nakon »gentlemenskog« sporazuma votirao vladi dosad neviđene milijardske kredite za naoružanje na kopnu, moru i zraku. Doduše britanski pacifisti, koji su inače do sada bili protiv svakog pa i opravdanog naoružavanja Velike Britanije, tvrde da će ti novi topovi, bombarderi i ratni brodovi služiti samo ideji mira, ali Italija je shvatila to projektirano neviđeno naoružanje kao znak, da se Velika Britanija nije pomirila s osvojenjem Abesinije i stanjem, koje iz njega izvire, kao ni uvjeravanjima Mussolinija, da je odsada Italija saturirana i da pripada u red država, koje čuvaju i brane stečeno, već da se sprema na odmazdu i na povratak izgubljenih pozicija. Zato je Mussolinijev odgovor na taj britanski gest bio: triumfalni put u Tripolis, šetnja novosagrađenom cestom od granice Tunisa do blizine piramida, ponuda zaštite Islamu kao i pomorski manevri, koji demonstriraju, da Italija može presjeći prolaz kroz Sredozemno more. Sve su to bili proračunani udarci, koji bi imali pokazati Velikoj Britaniji, da je dolaskom faišzma nastala nova era u odnosima na Sredozemnom moru, da je Italija prva sredozemna vlast, jer je sva na tom moru, i da će Britanija u borbi s Rimom doživjeti sudbinu — Kartage.

Svi napori Mussolinijeve sadašnje državničke djelatnosti upravljeni su na to, da Italiji sačuvaju abesinski posjed, a taj se može održati samo nesmetanim morskim saobraćajem između Italije i nove kolonije. Za to pak treba prevlast na Sredozemnom moru, kojim po geografsko-strateškim pozicijama dominira Velika Britanija. Međutim Sredozemno je more žila kucavica britanskog imperija kao najkraća pomorska veza s Indijom. Tako je ono poprište borbe, u kojoj su na kocki ne samo životni interesi najvećih država, već i samoga svjetskoga mira. Pod tim kutom gledanja rat na *Pirenejskom poluotoku* ima svjetsko značenje, jer to nijesu samo borbe dviju ideologija, dviju kultura, dvaju nazora na svijet, već se tamo stiču odnosno gube pozicije, s kojim se mogu zatvarati vrata Sredozemnoga mora i presijecati put do Alžira. Zato španjolski građanski rat svakog momenta može biti varnica, koja će izazvati svjetski požar, ako koji interesent zbilja bude htio da na tom pitanju riskira sukob.

Radi osiguranja Abesinije Mussolini je, protivno svojoj prijašnjoj koncepciji, stvorio *osovinu Rim—Berlin.* Za Lavalova vladanja u Francuskoj, Mussolini je bio spreman da preuzme protiv Njemačke evropsku stražu na Brenneru i da Hitleru priječi prodor u Srednju Evropu. Međutim Blumova vlada iz čisto ideoloških razloga žrtvovala je Italiju Engleskoj, iako je Mussolinijeva devijacija put Abesinije značila za dogledno vrijeme odvraćanje talijanskih pogleda na Tunis, i gurnula je u naručaj Njemačkoj a da za to od Engleske nije dobila razmjerne protuusluge, kako to najbolje pokazuje britansko očijukanje s Njemačkom u restauraciji locarnskog ugovora. Uslijed angažiranja Italije u abesinskoj ekspediciji i zbog nejna teškog položaja radi neprijateljstva Velike Britanije Mussolini mora praviti koncesije Njemačkoj više nego što je to bilo i u njegovim

namjerama i u talijanskom interesu, a dakako i u francuskom. Prva vidljiva posljedica sprege Rim—Berlin jest prodiranje njemačkog upliva u Srednju Evropu, koja je u sadašnjem momentu za Njemačku točka najslabijeg otpora, jer Poljska ne bi pristala, da Njemačka obračunava s Rusijom preko njezinih leđa. To najbolje osjeća *Čehoslovačka,* čiji se državnici trude na sve načine, da raznim koncesijama zadovolje svoju prejaku njemačku manjinu, ali bez uspjeha. Pritisak njemačkoga Reicha na Češku težak je i zbog toga neki češki saveznici kao da dižu od nje ruke, da ne dođu u sukob s Njemačkom. Druga državica Srednje Evrope, koja je na trajnom udaru Hitlerove ofenzive, jest *Austrija.* Schuschnigg je na nagovor glave rimskog trokuta Mussolinija pred godinu dana uglavio primirje s Hitlerom i uveo u svoju vladu umjerene nacističke elemente. Međutim austrijski kancelar bio je prisiljen, da ih sve iskrca iz svoje vlade, jer su se pokazali nepouzdanima, napose prigodom Neurathova posjeta Beču. Kad je pak Schuschnigg nedavno otvoreno izjavio, da je cilj njegova pokreta obnova monarhijske Habsburške Austrije, koja će se plebiscitom uspostaviti, kad za to dođe vrijeme, talijanska štampa, koja je u prvi čas odobravala kancelarovu tezu, bila je uslijed njemačkog pritiska prisiljena, da zauzme stanovište protiv uspostave Habsburgovaca, iako su oni za Italiju manje zlo od Anschlussa. Dakako stanovište Virgina Gayde, koji je u tom pitanju bio samo tumač raspoloženja talijanskog vanjskog ministarstva, iako nije u duhu talijansko-njemačko-austrijskog sporazuma, po kojem Austrija ima pravo birati sebi formu države kakvu hoće, jer je to njezina interna stvar, ipak pokazuje, da je talijanska straža na Brenneru popustila i da Italija mora praviti koncesije i u pitanju spremanja Anschlussa, budući da današnje anemično stanje Austrije ide u prilog samo Njemačkoj, koja vreba na zgodan momenat, da pod bilo kakvom formom provede Anschluss. I na tom pitanju vidi se kako je Francuska pučka fronta žrtvovala svoje pozicije u Beču iz stranačke mržnje na Mussolinijevu Italiju. Hitlerizam se pokazuje prodornim i u *Madžarskoj,* gdje je bio smrću Gömbösovom izgubio jako uporište. Nedavno je otkrivena urota protiv današnjeg režima, kojim ponovno dominira regent admiral Horty, a nakon toga opozvan je iz Budimpešte njemački poslanik Mackensen.

Međutim najočitija posljedica uzburkane situacije na Sredozemnom moru i depresije u Srednjoj Evropi jesu talijanski aranžmani s pojedinim državama, s kojima graniči Italija. Ovih dana potpisao je talijanski ministar vanjskih poslova grof Ciano u *Beogradu* jugoslavensko-talijanski politički sporazum, po kojem obje države garantiraju međusobnu sigurnost. Međunarodno je značenje tog ugovora, da Italija likvidira sve eventualne sporove sa svojim susjedima bilo kopnenim, bilo pomorskim, dosljedno svom stanovištu, da je nakon Abesinije ona zadovoljila svoje teritorijalne aspiracije. S druge strane Italija ne će da ima na svojim granicama neprijatelje u slučaju eventualnog sukoba s Velikom Britanijom. Osim toga možda su intencije Mussolinijeve, da oslabi veze između država Male antante i Francuske, premda novi ugovor određuje, da se ne diraju postojeće obveze novih saveznika. Konačno, novi ugovor možda će Italija prikazati Njemačkoj kao koncesiju njezinu planu o dvostranim nenapadačkim ugovorima, koji bi se morali sklopiti umjesto dosadašnjih kolektivnih ugovora po uzoru pakta Društva naroda. Nema sumnje, da je novi ugovor također Mussolinijeva mala osveta Društvu naroda, jer se u ugovoru ne predviđa, da će biti registriran kod Društva naroda. Jugoslaviji je Mussolini napravio široke ustupke ekonomske prirode a u političkom pogledu likvidirao je emigrantsko pitanje te prije sklapanja ugovora učinio neke koncesije slovenskoj i hrvatskoj manjini u Italiji.

Nema sumnje, da će Mussolini nastaviti sa sličnim aranžmanima i s drugim državama, da bi glavnu svoju pažnju posvetio odnosima na Sredozemnom moru, budući da je Italija u prvom redu sredozemna država, dok će ujedno pustiti većega maha njemačkoj aktivnosti u Podunavlju. Za Hitlera time nastaje povoljnija situacija, jer će Velika Britanija biti prisiljena, da se zbog napetosti u Sredozemlju obzirnije odnosi prema njemačkim planovima i prijedloge o uređenju Evrope, koji svi idu za izdizanjem Rusije. Kao što Italija između neprijateljstva Velike Britanije i savezništva Njemačke mora birati manje zlo, i zatvarati oči pred nekim zahtjevima njemačkog Reicha, tako će i Velika Britanija možda praviti ustupke Njemačkoj, da bi oslabila čvrstoću osovine Berlin—Rim. Zato i u pitanju obnove t. zv. lokarnskog ugovora ili zapadnog pakta Velika Britanija ne insistira na paralelnosti istodobne garancije sigurnosti na Istoku t. j. s obzirom na Rusiju. Velika Britanija također odobrava inicijativu belgijskog kralja glede samoobrane Belgije, koja je i u planu Hitlerovu, a nema sumnje, da i pojedine skandinavske države protiv volje Londona ne prave pokušaje aranžmana s Njemačkom. Na taj način s jedne strane preuzima inicijativu u Evropi Njemačka, a s druge strane Velika Britanija. Razumljivo je, što Italija silom prilika mora popuštati svojoj partnerici Njemačkoj, ali je manje shvatljivo, da je Francuska za Blumove vlade tako naglo bez stvarnog razloga ispustila iz ruku inicijativu i prepustila Velikoj Britaniji, da ona mjesto nje upravlja Evropom, kad je sasvim jasno, da Velika Britanija ima drukčije interese a prema tome i poglede na uređenje Evrope, osobito u času, kad Hitlerova Njemačka daje tako snažan tempo evropskoj politici. Tako vidimo, da težište dviju glavnih evropskih osovina Rima—Berlina i Pariza—Londona prelazi razvojem prilika u Berlin i London, iako bi logičnije bilo, da deblji kraj osovine protiv Berlina bude Pariz. Međutim to je najbolji dokaz, koliko ljudski t. j. stranački elemenat može imati prevagu nad zakonima ne samo geopolitike, nego i logike i zdravo shvaćenih narodnih i državnih interesa.

M. Matulić

LIČNOSTI

UZ OSAMDESETU GODIŠNJICU MILANA TURKOVIĆA

Ima tomu tek nešto više od godine dana, da sam dobio od g. Milana baruna Turkovića list, u kojem moli neke historijske podatke o Senju i tako sam se, makar i na distancu, upoznao s tim gospodinom i stupio s njim u dopisivanje. U to kratko vrijeme dobio sam od g. Turkovića ravno deset njegovih štampanih radova, historijskih studija i brošura, dakle čitavu malu bibiloteku, kako se zgodno izrazio o istom slučaju g. prof. Szabo. Svakako rijedak slučaj u našim prilikama, da netko u tako visokoj starosti pokazuje tako jaku književnu djelatnost, a g. Turković je upravo na 4. veljače o. g. navršio osamdeset godina života.

Osamdeset godina može biti u životu mnogo i malo, već kako se uzme i kako se živi. Turkovićev život kroz ovih osamdeset godina pun je korisnoga rada na različitim područjima ljudskoga djelovanja i to takva rada, koji je ostavio iza sebe vidnoga traga na svakom području, gdje ga je bilo. Zato život i nije slomio g. Turkovića, nego je svoj osamdeseti rođendan dočekao u punoj duševnoj i tjelesnoj snazi, obasipan brojnim čestitkama i dobrim željama. Sada živi na Sušaku uz more, ono more, po kojemu je u mladosti na vlastitim brodovima plovio, po kojemu su i njegovi stari kao senjski Uskoci plovili. Mirno može pogledati na svoj plodonosan život, ali on ne živi ni sada bez rada. Gotovo grozničavom brzinom radi. Kao da osjeća, da mu ne će biti dosta vremena da kaže sve, što bi imao kazati. A on ima mnogo toga kazati i umije kazati. Ta proveo je svoju mladost u trgovačkom poslu u Karlovcu i na jedrenjacima, kad još nije bilo željeznice, rijedak je dakle svjedok ondašnje trgovine i gospodarskoga života. Živio je još u doba Vojne Krajine i išao u krajiške škole, sudjelovao kod okupacije Bosne, obnovio potpuno gospodarstvo na dobru Kutjevu, koje je nekad pripadalo cistercitima pa poslije isusovcima. Tamo je osnovao i šumsku industriju, doveo svoje gospodarstvo na stepen uzorna gospodarstva, sudjelovao je u melioraciji i Slavonije i uopće u svim važnijim gospodarskim poslovima zemlje. Kad je sve to svršio, povlači se u dubokoj starosti opet na more i predaje se potpuno studiju povijesti, dakle nauci, koja najbolje odgovara njegovoj dobi i u kojoj može najviše dati.

Već je i prije g. Turković sakupljao različite historijske spomenike, slike i knjige, a sada na osnovu toga materijala piše svoje historijske studije. U prvom ga je redu interesirala povijest samoga dobra Kutjeva i opatije Bl. Dj. Marije de Gotho. Iz toga su mu područja ove radnje: »Prošlost opatije B. Dj. Marije Vallis honesta de Gotho seu Kuttyeva (1232—1773)«; »Povijest dobra Kutjevo za vrijeme njegova pripadanja naukovnoj zakladi (1774—1882)«; »Das Resumé der Historie von der Domäne Kutjevo«; »Prehistorija Podgorja Krndije«; »Požeška dolina u povijesno doba do XIII. vijeka«.

Budući da je za povijest kutjevske opatije morao studirati i povijest cistercitskih opatija u našim stranama, dao se temeljitije i na studij toga predmeta, pa je iz toga područja štampao rasprave »Der Cistercienser-Orden in Slowenien« i »Ordinis Cisterciensis in Jugoslavia«.

Obje rasprave vrlo su važne radi obilja podataka, koji se u njima nalaze i radi toga, jer mi uopće nemamo posebnih djela o cisetrcitskim opatijama u našim zemljama.

Posebnu sferu Turkovićeva rada čini izučavanje gospodarskih i kulturnih prilika u Vojnoj Krajini. Kao čovjek koji je radio i trgovao na teritoriju Vojne Krajine, upoznao je točno onaj sistem, a usto se potrudio, da svoja opažanja potkrijepi još i dokumentarnim podacima i literaturom, pa je stoga zbilja najkompetentniji, da nam o tom piše i referira. Njegovi su nam radovi iz tog područja to draži, što znamo, da gotovo i nema više ljudi iz tog perioda naše nedavne povijesti, koji bi nam o tom znali i mogli pisati.

Osim toga pisao je i o pomorstvu i drugim temama, ali ovo mu je najvažniji rad.

U svim svojim raspravama donosi Turković obilje materijala, koji u mnogo slučajeva i ne sređuje, nego ga samo nabraja i prepušta čitatelju, da on iz toga izvodi zaključke. To, istina, historici ne rade, ali mi znamo, zašto g. Turković tako čini. On ne dospijeva da sam sve obradi, a žao bi mu bilo, da s toliko muke sakupljen materijal propadne, pa ga zato štampa, da se njim posluži onaj koji će imati više vremena, a možda i više stručnoga znanja. On daje, što može, i zato mu moramo biti zahvalni, zahvalni to više, što su njegove knjige čist dar hrvatskoj kulturi. Tako mnogo i u tako lijepoj opremi izdavati i niti u najmanjoj mjeri ne računati na dobitak od prodaje može samo plemenit i visoko obrazovan vlastelin, pa zato neka mu je svaka čast i hvala. Nijednu naime od njegovih knjiga nijesam vidio u prodaji, a ipak sam ih našao kod svih ljudi, koji se bave poviješću. Takav slučaj kulturnoga rada i dobročinstva zbilja je rijedak, pa zato i mi sijedomu gospodinu čestitamo njegovu osamdesetu godišnjicu života s toplim željama, da našu nauku obdari još kojim vrijednim prilogom.

Pavao Tijan

KNJIŽEVNI OBZOR

RASTUŽENA EUTERPA

Nije to osamljena palma žarke i sunčane Brazilije s istim imenom, nego Euterpa s lirom u ruci, klasična štićenica lirskih pjesnika prateći danas šum žalosnih događaja, koji neugodno odzvanjaju na njenoj liri.[1]) Zveket oružja i tutanj ratnih kola zaglušuju nježni glasić flaute. Žice odjekuju kao plač za klasičnom vedrinom, jer pjesnici ne mogu govoriti iznakaženim ljudima, pomahnitalim utvarama, koje su zaboravle na dušu i srce. Pjesnik ne jadikuje radi sebe, koliko radi rastužene Euterpe, koja se povlači pred sramotom vremena. Simbolični naslov razotkriva umjetničko osjećanje g. Delorka. Zbilja, čitava zbirka predstavlja zgražanje, povlačenje i bol radi izgubljene ljudske plemenitosti. Pjesnicima se nameće veliko pitanje, da li će bježati pred svijetom bez duše ili mu se oprijeti čuvajući u svemu umjetničku uvjerljivost. Historijski pitanje davno, a u umjetničkom stvaranju sudbonosno. Jednima je ideal, da na krilima suvremene bure i u ritmu okolne svjetine prate život, drugima je životni ideal postavljen visoko i prema njemu se ravnaju u svim vremenskim mijenama. Tu nastaje sukob pjesnika s okolinom i s umjetnicima, koji se drže na valu vremena. Oni se tuže s rastuženom Euterpom, jer je ideal prezren i zabačen a dužnost je pjesnika, da se umjetničkim putem približuju uzvišenom cilju. Kod prvih, pjesma se ori štropotom okoline, oni, koliko je moguće, daju adekvatan izraz bezglavoj sredini, a drugi ostaju više lični i svoji, ne htijući poistovjetovati svoj izražaj s izrazom vremena u kom žive. Delorko ide u drugu vrst umjetnika, jer mu je odnos prema okolini rezerviran, kritičan i bolan. Razočaranje nad vremenom i ljudima. Boli ga, što su ljudi zaboravili na plemenite svrhe uma i srca, vuku se zemljom poput gmizavaca ne dižući glave gore, jer »nebo se mjeri zbog brzine metka«. Izvor ljubavi i plemenitosti, srce, postalo je tvrdo kao gvožđe:

...O podlosti doba. Bešćutnosti dana
Gdje je stid, da se pojavi na licu?
ili ga sitost bezdana želuca
uništi zauvijek na sramotu srca.
...Jao sramoto čovjeka i doba
u nasilje si prometnula ljubav
umjesto duše pokazuješ gvožđe
umjesto časti izdajstvo i grabež.

(*Čemer doba,* str. 16)

U takvim vremenima nema osjećaja za ljepotu, mjerilo čuvstva postaje tvrdoća živaca i ukočenost mišića. S tim manje se mogu uživjeti u ljepotu prošlosti, koja u pjesničkoj duši živi nepretrgnuto od davnih vremena:

...U vrijeme puno ocjeli i gvožđa
mojih i tvojih vrtoglavih dana
ja osjećam živo i prisno ljepotu
stihova Pistoie, Ronsarda, Orléansa...

(*Balada,* str. 47)

Takvih strofa ima dosta i jasno se zapaža jaz među pjesnikom i svijetom. Na zlobu, zavidnost i mrzost dana odgovara samo dijagnozom. Moralist bi se usplahirio srdžbom starozavjetnog proroka, riječ bi mu postala stravična i jezovita, u želji da djeluje na okorjelu okolinu; a Delorko mirno, uplašeno i stidljivo čuva sramotu dana u nekoliko diskretno izgovorenih stihova. Što najviše karakterizira zbirku, dalo bi se nazvati klasični osjećaj mjere. Nemirnom i bijesnom vremenu u prkos, morala bi se u njemu poroditi neumjerena srdžba, razlivena bol i prekipjelo gnušanje, a tome nema ni traga. Na grube ispade i neljudske osjećaje odgovara mirnoćom romanskog ili latinskog karaktera, a nekad neupadnom antitezom, koja više potresa od grmljenja i psovanja:

Nikad nisam znao da sam sanjar
kome u duši trajno poju ptice
da sam svijetu izgrađenom iz gvožđa
spleo harfu od pamučne žice.

(*Budućnosti,* str. 74)

Svaka odviše ubačena riječ predstavljala bi ispad prema nemiloj sredini. Škrtost i prezanje pred bujicom riječi realan je izraz kritičkog odnosa i pravedne procjene okoline. Brutalan i srdit rječnik neminovno povlači djelomičnu nestašicu razborite umjerenosti. I ne samo u odnosu prema okolini, nego i u drugim prilikama pjesnik je zatvorio osjećaje u plašljive riječi, misao je sapeta neznatnošću i riječi i kratkoćom rečenične cjeline. More i faunska raspoloženja pružaju mu priliku, da riječi poteku širinom vala i pijanog zanosa, ali je uvijek sačuvao klasičnu odmjerenost i u riječima i u osjećajima (Narcis, More).

Umjetničke osobine Delorkova stiha daju se naslutiti u svakom stihu. Još najranije ispjevane pjesme (Djevojka) očito odaju i kreativnu i formalnu karakteristiku kasnijih radova. Širinom problematike nije nadmašio suvremena pjesnička nastrojenja, ali ličnim izrazom i posebnom reakcijom na svijet zauzima naročito mjesto. Kao potvrdu njegovih osobina mogli bismo navesti više pjesama (Petrarca, Park, More), a najznačajnija i približno najslivenija u čitavoj zbirci čini se »Magdalena«. Tu zapinju za oči karakteristike stiha i emocionalna suzdržljivost:

Vito mi bješe mlado lijepo tijelo,
na prstima mi blistali tirkizi.
S prezrenjem gledah na sve oko sebe
gorda i moćna,
dok ne sretoh Tebe.

(*Magdalena,* 50)

Značajan je u zbirci naročit enjambement, kod kojeg prenesena riječ biva jasna daljim tumačenjem:

O tajno tihog sakrivenog časa
zimskog, kad stabla počinje da kiti
snijeg, od kog se predjel njiše i bjelasa
a duša ne zna šta bi htjela biti.

(*O tanjo,* str. 19)

Suspregnutost riječi i osjećaja često prelazi u proznu vrstu mirnoće a katkada i nerazumljivosti (posljednja strofa u pjesmi *Zebnja,* str. 22), i bilo bi korisno za razumijevanje, misaone cjeline odijeliti interpunkcijom, jer inače ne znamo pripadnost pojedinih riječi. To može nekad osjetljivo narušiti tok ritma, a nerijetko sasvim narušiti početnu intonaciju (*Kiša,* posljednja strofa). U drugom stihu spomenute pjesme ritam se ne da nikako spasiti, a u četvrtom se izbjegne tek glatkom sinerezom.

Pronaći svoj način izražavanja upravo je najbitnija stvar pjesničke individualnosti. Teško je to naročito u početku, gdje se ukrštavaju dojmovi lektire, a Delorko je nesumnjivo izražajno i emocionalno svoj i ličan. Moglo bi se reći, da je u tom pogledu daleko od sličnosti s kojim drugim pjesnikom, a kad bismo tražili uglede, našli bismo da stoji blizu refleksivnoj tjeskobi Tina Ujevića. Uz lični izraz potrebno je nadalje izgrađivati i zaobljivati, da tijek misli osvaja lakoćom i glačinom. Tu Delorko ima osjetljivih nedostataka, jer u nekoliko slučajeva, ako ne kaćiperski, a ono svakako formalno nesavršenim načinom popunja strofu. Njegov način doživljavanja bezuvjetno je diktirao i glavne formalne osobine, koje su sasvim njegove, ali bismo mogli posumnjati, da će pri tom ostati. Dosad je revolt i gnušanje

[1]) O. *Delorko,* Rastužena Euterpa, Zagreb 1937., Izd. Pododbora »Matice Hrvatske«.

u pritajenom i plašljivom prokazivanju mana svijeta, ritam je diktiran unutarnjim doživljavanjem (što je velika prednost), ali pjesnik se plaši, da bi i njegovo srce postalo kameno nalazeći se u moru zlobe i postepenom ohlađivanju plemenitosti. On »nema kome da pjeva«, sakrio je tugu zaljubivši se u mjesečinu, »majku svih svojeglavih sanjalica«, ali se već osjećaju trzaji, da iziđe iz rezerve i pročita svijetu muškiju riječ:

Na harfi tkanoj
od sna i samoće
prebirem i čvrstim
oslabljene strune
i vas u čežnji
kojoj nema ravne
pitam se hoće li
i sa nje da jednom
zaore zvuci
zanosa i bune.

(*Pitanje*, str. 74.)

Krupno pitanje, pjesničke misaone i formalne evolucije, na koje će odgovoriti vrijeme.

A. R. Buerov

SEDAMDESETIPET GODINA HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI[1])

U okviru hrvatske književnosti malo se pisalo o stilskim problemima. Literarne historije govore o stilu pojedinaca, ali nijesu dale zajedničke stilske crte, koje su povezale književnike određenog smjera unatoč bogatoj izražajnoj šarolikosti individua. Ta zajednička crta negda je i namjerno tražena, koliko nije izrasla iz duha vremena i književnog smjera. Pretjeranim poopćivanjem može se učiniti nepravda knjiežvniku, čiji je stil sasvim njegova lična stvar; ali je istina, da su književni smjerovi uz ideološke razlike tražili posebna oblikovna sredstva. Bez obzira na sadržaj, formalna bi strana imala karakteristične crte za dotični smjer. A događalo se, da je tematika zajednička raznovrsnim književnim strujama, problemi su zahvaćeni s iste strane, no formalni je momenat izdiferensirao smjerove, te se s pravom može govoriti ne samo o sadržajno-formalnim periodama nego i čisto ofrmalnim. To se da teoretski izvesti, ali obično promjena ideja odnosno drukčije zahvatanje problema iziskuje naročit stil. Tako bi sasvim neumjesno bilo mirni realistički dtalj obojiti stilskom patetikom, jer bi se osjetila disharmonija. Tu je razlog poznatom prigovoru o neuvjerljivosti djela. Stil stoji u nedjeljivoj vezi sa sadržajem, što je i g. Maraković naglasio u predgovoru, jer se problemi forme i sadržaja križaju i stapaju čineći »organsku cjelinu«.[2])

Stoga je pisac promatrao lirski, novelistički odnosno romanski izraz uvijek u vezi s idejnim promjenama. To je učinio kod pojedinih perioda kao i pojedinih književnka. Pregled je razdijeljen u pet odsjeka: Šenoino doba, realizam, Moderna, ekspresionizam i moderni objektivizam. Moglo bi se prigovoriti, da je mogao u zahvaćenom vremenskom razmaku nabrojiti više perioda, ali se morao čuvati cjepkanja u neizmjernost radi ograničenog prostora, a gdje je trebalo, spomenuo je naročita stilska »istrčavanja« pojedinaca, koja bi možda mogla nagoviještati izvjestan književni smjer. Podrobnija podjela bila bi pravednija za pojedinca, ali je pisac u ovom radu dao samo pregled, koji ima »karakter nacrta«.

Prof. Maraković primjećuje već na početku, koliko je škodila književnom napretku borba za održanje klasične forme u poeziji, dok je Šenoa pošao svojim putem mimo klasičnu poetiku stvarajući svoj vlastiti stil, iako je katkad ibo teoretski nesiguran. Svakako je značajno pogledati, kako se odrazila u praksi ondašnja borba o našoj metrici. Roman je naglim i genijalnim skokom (Šenoa) dobio kompozicijsku ujednačenost i savršen stilski izraz, dok je drama raspeta među klasičnim i modernim izrazom, gdje je zasićenost intelektualističke problematike gušila neposredan dojam. Realizam je imao prirodan razvoj utjecajem vanjskih okolnosti. Doba romantičke sanje i historijskog uživljavanja pomaknuto je gorkom zbiljom života i oštrom političkom borbom. Roman i pjesma tu nađoše bogatu građu, premda nije stvoren serijski niz djela jedinstvene idejne koncepcije, dok prvi ne prijeđe u Modernu rezigniranom introspekcijom i psihološkim raščinjavanjem (Leskovar). Lirika je šablonskim sujetom onemogućila diferensirano proživljavanje izražajnih oblika. Prednost bi bila u neobičnoj snazi rutine i improvizacije. Drama oživljuje staroklasični dekor, ali je olimpijska ukoečnost drži daleko od života (Tresić-Pavičić). Prijelaz k Modernoj označen je jakim lomom naročito u stilskom pogledu.

Postizava se izvanredno izražajno bogatstvo u lirici a manje u romanu. rPijašnji uzgoriti i patetički ton ustupa mjesto prirođenoj muzici jezka bez metričkih osakaćenja. Nesumnjivo je to najveća zasluga Moderne, jer su mlad književnici pod utjecajem inozemstva izvojštili kopančo pravo jeziku, nejgovu duhu i gibljivosti nad svim mogućim pravilima. Roman je bio manje sreće, dok je novela zabilejžila znatan umjetnički napredak nad prošlošću. Esej i kritika postizavaju relativnu savrešnost stila pod perom Nehajeva i Matoša. aZčudo da se primjećuju tragovi narodne pjesme, koje g. Maraković vidi kod Kranjčevića.

Nijedan smjer nije imao određeniju stilsku fizionomiju od ekspresionizma, koji se ne zaustavi na reformama mladih nego u oblikovnom pogledu pod utjecajem prilika (rat) zakroči gotovo u neizvjesnost: lirika se sasvim oslobodila konvencionalne forme kršeći najsvetija pravila poetike. Riječ je nabrekla kao zrno zrela grožđa, da se u odlučnom času rasprsne kao znak sazrelog buntovnog duha. Više se ne cilja na određen sićušan predmet, nego se borba očituje u kosmičkim trzajima, podzemnim potresima dajući privid stravične vizije poljuljanog svemira. Kosmos je oživio i čovjek se na njem miče kao uzbibana paučina. aNdosjetna i čisto imaginarna bura je zakovitlala je mozgove u stilskom previranju Krleže, Donadinija, Cesarca i dr. Stoga je pozornica postala preuska ili barem nedostatna za izvođenje komada, a uspjeh kod gledalaca problematičan ne osjetivši srčiku drame, osim da bi se zadovoljili šarenim vizuelnim akrobacijama.

Popuštanje vanjske napetosti, razočaranje i umor prisiliše pisce na razmišljanje. Ekspresionistički dinamizam traje po g. Marakoviću do 1925., kad se zapazilo premišljanje »tražeći novi stil života u sitnim i mrtvim stvarima, mjesto velikih vidika i divskih zanosa«. Novu epohu do danas nazva M. »moderni objektivizam« kod nas nažalost krivo shvaćen s vječnim prizvukom socijalne »stvarnosti«. Pojava objektivizma najbolje se tumač drugim granama umjetnosti: arhitektura ide za simplifikacijom i dekorativnim iskorišćavanjem materije umjesto neorganskog ukrasa. On ne znači skretanje prema Marksu niti upiranje prstom na zapuštenu periferiju: »moderni objektivizam znači, nakon razočaranja revolucionarne epohe, ulaženje u stvarnost onakvu kakva je, s iskustvima svih tih eksplozivnih i katastrofalnih kriza, sa superiornošću diskretne resignacije ili preorbažene žvotne mudrosti, iskrenosti koja kao ondje, ne skrivajuć materja lza načičkanih fasada lažne renesanse ili često puerilne Secesije, iznosi svoje teške krize i svoje duboke bolove onakve kakvi jesu, sa nadmoćnim odsjevom unutarnje vedrine ili s laganim osmijehom ironije koja je mnogo toga vidjela i čula, a vidjet će i čut će jo šmnogo toga« (str. 22). Kazalište je manje sklono fantastičnim inscenacijama, jer gledalac traži smirenije i očitije postavljen problem života bez namještene borbe sa svemirom. Ispit savjesti, analiza i trijeznost zamijenuli su prijašnju buru osjećaja. To se vidi u savremenoj noveli, romanu, a »formalno savremena lirika nastoji da se riješi svakog dekorativnog patosa; ona nastoji da se još više približi običnom govoru ,u kojeĐu tek po gdjegdje iskrsne po koji nenametljiv i diskretni srok«. Ovo je oštro zapažena razlika među današnjom i poslijeratnom lirikom. Dakako ovdje se ne mogu točno opredijeliti satriji pjesnici trajnige daha, koji su proživjeli spomenute stilske razvojne faze mijenjajući stilsku fizionomiju bez šuma i buke, dok su mlađi početnici stvarali i vodili pokrete. Letimičan pregled razvojne linije od 1860. do danas uvjerava nas o velikom naporu i teškom uspinjanju prema višem i, recimo slobodno, savršenijem. Da su književnici napredovali u oblikovnim odnosno izražajnim sredstvima i stilskim mogućnostima, jedva bi tko posumnjao, ali se pri čitanju djela i gutanju ideološke prinove često zaboravljalo na teški put formalnog umjetničkog razvijanja i usavršavanja. Tek ovako sažet pregled perioda i pojedinaca daje jasniji uvid u vredniju stranu umjetničkog stvaranja. Maraković je

---

[1]) Lj. *Maraković:* Hrvatska književnost 1860—1835, Stilsko-razvojni pregled (Preštampano iz Obzorove Spomenice), Zagreb 1936.

[2]) Prigodom izlaska »Hrvatske književne kritike« u redakciji g. Marakovića, g. Haler je, uz nekoliko načelnih primjedaba, prigovorio da je za g. Marakovića književno djelo »mješavina životnih i intelektualnih problema s jedne strane, a jezičnih, metričkih i estetskih elemenata s druge strane i to međusobno nesljubljenih i organski nepovezanih«. (Hrv. Revija 1935, str. 370.) G. Maraković to nije tvrdio niti je mogao, kako se vidi najbolje iz navedenog mjesta.

s još neosvijetljene strane zahvatio našu književnost uvijek u vezi s idejnim mijenama i s mnogo uspjeha dao nacrt za detaljniji i mučniji posao. S malo riječi odvagnuo je stilsko značenje pojedinaca i čitavih razdoblja, što se naročito može reći za suvremeno razdoblje — moderni objektivizam. Kako pisac već odavno prati književna strujanja u inozemstvu i kod nas, zatim kazalište, seljačku književnost, nestručnu pozornicu i film, jednom riječi cjelokupni umjetnički život, mogao je na ovakav način pristupiti pitanju i dati mjerodavan sud.

A. R. Buerov

»ILIRIZAM«

Knjiga g. dra. Jakše Hercega o ilirskom pokretu[1]) izašla je već pred dvije godine, ali sve dosada nije bila toliko poznata u našim, hrvatskim stranama. Tek nedavna polemika g. Hercega sa Kritikusom u »Jadranskom dnevniku« upozorila je i širu javnost i stručnija lica na ovu knjigu. Kritik je upozorio g. dra. Hercega, da je velika omaška njegove knjige, što nije iskoristio materijal, koji je objavio prof. dr. Fancev u XII. knjizi »Građe«. G. Herceg smatra, da to nije nikakav gubitak za njegovu knjigu, jer da je on imao pred očima raspravu prof. Ježića o ilirskom pokretu u Minervinoj kolekciji. Međutim, kad se uzme u obzir, da je i g. Ježić, u želji da bude što više »samostalan«, mimoišao mnoge rezultate g. Fanceva, onda istom možemo pravo procijeniti, šta znači upotrebljavati izvorni materijal tek po odveć razbacanoj i nejedinstvenoj studiji g. Ježića. Drugi je propust ove knjige, što je rađena bez upotrebe samih ilirskih izvora; pisati, pa i popularni, prikaz ilirskoga pokreta bez detaljnije analize tadanjih časopisa, novina i brošura, znači predati se na milost i nemilost prеđašnjih istraživača. Da je g. Herceg detaljno analizirao ideje Iliraca, vidio bi, da se ne mogu o ilirskom pokretu izricati bez potrebne rezerve kategorički sudovi: toliko ima kod Iliraca kolebanja, nesigurnosti, a navlastito kod ponajglavnije ličnosti, kod Ljudevita Gaja, da je svako odsječeno tvrđenje s obzirom na političke ciljeve Iliraca u najmanju ruku nasilno. Šta je Gaj: samo Hrvat, Velikohrvat, Jugoslaven, Sveslaven? I jedno, i drugo, i treće i četvrto. Kako kada. Njegovo nesolidno znanje, a još više njegova tašta i ohola glava, nijesu mu dopuštali, da misli odmjereno, sigurno i bez kolebanja.

Ne može se tvrditi, da g. Herceg ne pozna mnogo fakata; on ih čak toliko nabraja, da će neupućenijim čitateljima biti na teret. Ali, što začuđuje kod toga, to je, da se on prema tim faktima nije odnosio kritički. On često pojedini slučaj generalizira i obrnuto — bitne pojave smatra nebitnim. Tako i dolazi do velikog broja kontradikcija, a facit je svega toga nepreglednost, neizrazitost, a što je još gore, iskrivljeno lice događaja, pojava i vremena. Daleko bi nas odvelo, da u potvrdu ovog mišljenja nabrajamo sve slučajeve, kontradikcija i netočnosti; ovdje ćemo nabrojiti samo nekoliko primjera: »Tako su Hrvati, silom prilika, morali kroz duge vjekove svoju sudbinu vezati za volju Mađara« (str. 7). Na istoj stranici: »Hrvati (su se) svojevoljno podvrgli suverenitetu«. Aut, aut: ili silom prilika, ili svojevoljno, ali ne može biti jedno i drugo. »Naravno da je, u pomanjkanju narodnog osjećaja, našoj vlasteli bilo svejedno ko sjedi na stolici hrvatskoga bana: Hrvat, Nijemac ili Mađar« (str. 12). »U borbi protiv bečkog despotizma našlo se na okupu i hrvatsko i ugarsko plemstvo« (str. 13). Pa zašto bi se hrvatsko plemstvo dizalo, ako je njemu svejedno, tko je u Hrvatskoj gospodar? »Mađarska se stala nacionalno buditi već oko 1790., a Hrvatska tek iza 1830., dakle punih četrdeset godina kasnije« (str. 15). Kako se ovako može pisati, godine 1935., to za me ostaje tajna; međutim, u to vrijeme »Hrvatska se nalazila pred rasulom« (str. 20). Ali, molim vas, nemojte to previše ozbiljno shvatiti. Nismo mi zaostali za Mađarima 40 godina, jer, evo, vidite: »Poslije francuske revolucije javlja se rad i na buđenju narodne svijesti« (str. 23). Dodajte još tome ovo, pa se ne ćete bojati onoga rasula: »Svećenstvo je u svojim srednjim školama, od francuske revolucije i dalje, raznim prevedenim i prerađenim kazališnim komadima — koji su se na narodnom jeziku davali u pojedinim školskim svečanostima — sistematski širilo ljubav za narodni jezik, za narodne dobre običaje, za narodne popijevke i uopće za narodnu predaju« (str. 23). Valjda je i to »nacionalno buđenje«... Ali, varate se, ako mislite, da su to prve iskre »ilirstva«; autor je na njih zaboravio, pa je te iskre otkrio u Gracu, Beču i Pešti: »I tako su prve iskre »ilirske« svijesti vrcnule baš ondje, gdje se našemu narodu i imenu kopao grob. Prvi koraci u ilirskom pokretu polaze iz Graca, Beča i Pešte« (str. 25).

Pogreške prvašnjih istraživača nalaze se i kod g. Hercega u cijelosti na okupu. Tako eto, i Mihanović nije mogao doći do svojih ideja u Zagrebu, i zato ga on na silu šalje u Beč, premda je podavno dokazano, da on uopće nije studirao u Beču (cfr.. između ostaloga, i noviji članak prof. Fanceva u »Hrvatskom Dnevniku« od 1. siječnja o. g.).

Autor je dakle prišao k obrađivanju svoje teme s nedovoljnim kriticizmom, a katkada i s netačnim poznavanjem stvari. Zato mu i jest slika vremena i ljudi kriva, često puta potpuno iskrivljena. Da li može kritičan čovjek napisati da: »Pojam narodnosti kod naše starije inteligencije bijaše maglovit. *Sve do pojave ilirizma znalo se samo za lokalni patriotizam i za regionalizam*... Gotovo sve do polovine 19. vijeka kod nas se ne zna ni kako se pravo zovemo.« (str. 24, 25). Da ga čuje Vitezović! Da ga čuje i Kačić! Ali nemojte ni to tragično shvatiti. Autor se nije sjetio, šta će kasnije reći. Barem u jednom dijelu hrvatskoga naroda bila je narodna svijest razvijena davno prije ilirskoga pokreta: »Narodna svijest u Dalmaciji bijaše budna već u davnoj prošlosti« (103). Ta davna prošlost seže čak u XV. stoljeće. Uopće sva hrvatska prošlost do ilirskog pokreta ispala je i odviše bijedno (dabome, netočno), da će čitaoci Hercegove knjige dobiti posve iskrivljenu sliku o kulturnom i nacionalnom razvoju Hrvata do XIX. stoljeća. Premda ni slika ilirske epohe nije bez pogrešaka, ipak je autor u prikazu ilirskog pokreta daleko stvarniji i određeniji nego u prikazu pretpreporodnog vremena.

Dr. Herceg nije imao naučnih ambicija; šteta što nije bar u skladu s naukom i što je tendenciozan više nego što mu fakta dopuštaju. Inače, vrela zadihanost, patetika, katkada pretjerana, oduševljenje za ilirske ljude — sve bi to moglo približiti taj važni odsječak hrvatske prošlosti suvremenim čitateljima. Ovako, bolje bi bilo da ova knjiga nije uopće izašla, jer će, mjesto da služi istini, širiti neistinu. A to ne bi smjela činiti ni jedna knjiga, a pogotovu ne knjiga namijenjena srednjoškolskoj omladini.

M. U.

SVIJET POZORNICE

STRANI DRAMSKI REPERTOAR

I.

Ako s obzirom na domaći repertoar i može vrijediti izgovor da izbor ovisi o samoj produkciji koja nije baš na naročitoj visini, na polju stranih književnosti ne može biti ograničenja, to više što, ako kod domaćih pisaca ima katkada više ili manje »benevolentne« presije odozgor ili odozdo, kod stranih su potpuno slobodne ruke osim ako se, katkada, možda ne radi o poteškoćama prijevoda ili osjetljivosti motiva. U onom prvom slučaju, mislim da se ne može govoriti o težim zaprekama jer imamo prevodilaca doista odličnih, i s nešto više truda (a možda i troška) može se u većini slučajeva taj problem riješiti povoljno. Dakako da pri tom svaki prijevod već sam po sebi ima relativnu vrijednost; ali ako smo se priviknuli da slušamo Šekspira u prijevodu i da kod toga osjetimo zaista veličinu pjesnikovu, onda je ipak bojazan kod dobrih prijevoda suvišna. Poteškoća bi bilo kod eminentno lirskih dramskih tvorevina kao što su na pr. Mussetove »Comédies et Proverbes« koje su tako suptilne i neodoljive baš u svojoj versifikaciji — ali na njih nije kod nas i tako nitko ni pomišljao. Što se tiče druge okolnosti, zapreka iz samog motiva, to je dovoljno poznata povijest stote godišnjice Goetheove smrti i neizvedenog njegova »Egmonta« u našem kazalištu, pa da se utvrdi da su putovi dramskih sudbina zaista nedostižni. Goethe koji je pred revolucijom bježao u idilu »Hermana i Doroteje« i koji se u »Reineke Fuchsu« krvavo narugao njezinu značenju, Goethe koji je umro u dubokoj starosti (slavila se obljetnica njegove smrti) u Weimaru, u najidilskijem miru, napadan od kasnijih generacija kao dvorski čovjek i nepatriot, Goethe kojega nije, kao Schillera, konvent proglasio građaninom francuske republike, najednom je postao Državni neprijatelj br. X sa svojom dramom iz mlađih godina »Egmont«. A još to i nije drama iz silovitog i buntovnog dinamičnog »Sturma i Dranga«, nego prelazna tvorevina koja, pored običajnog patosa koji sa scene može da »upali«, ima i prilično nepremostivih neuvjerljivosti u potrazi za klasiciz-

[1]) Dr. Jakša *Herceg*, Ilirizam, Beograd 1935., Luča, biblioteka Zadruge profesorskog društva, 1935. Cijena 12 Din, str. 1—220.

mom. Baš radi toga teško je, u drugu ruku razumjeti, zašto je izbor pao na tu dramu. Ona nije baš tako odlično ogledalo Goetheova duha, a naročito ne kada se radi o cjelini njegove ličnosti, u osvrtu prilikom obljetnice smrti, i to nakon proteklog čitavog stoljeća. Jedno je stoljeće vrlo bogata prizma za uglavljivanje trajnih vrednota u djelima genija (kako pokazuje Puškinov slučaj), pa sumnjam da bi itko našao maksimum »goetheovštine« baš u »Egmontu«. Ne bi li bilo mnogo ljepše na pr. pomišljati na to da se iz prvog dijela »Fausta« izljušte one scene koje su bez svega fantastičnog »spektakla« Walpurgine noći i sl., nego ljudski najpristupnije i najpotresnije, pa da se one dadu u slobodnom nizu slika, kao najjači dokument uzbuđene i velike Goetheove duše. Ipak je prilična sramota za dramsku umjetnost kada se riječi i situacije toga veličanstvenog poema kod nas čuju redovno osakaćene i prorijeđene kroz prijevod prijevoda, prilikom Gounodove »Margarete«. A ako bi koga smetalo to što bi to bio u neku ruku samo isprekidani slijed dramskog zbivanja, neka se pomisli na veliki i tako karakteristični uspjeh »Idiota« na pozornici, koji i tako nije nego samo dramatizacija, i to vrlo zbijena i prema romanu »nesuvisla«, romana F. M. Dostojevskoga. Što takve scenske realizacije drži na okupu, što im daje dinamiku i tonalitet cjeline i to katkada snažnije i životvornije od mnoge »cjelovite« drame, to je bogata mogućnost uživljavanja u pojedine likove koje glumcu daje, i bez dramatizovanog teksta, lektira i značenje djela kao cjeline. Koliko je osiromašena naša glumačka umjetnost tim što nijednom od naših prvaka glumaca nije dano da ga na pozornici ponese duboki i potresni zanos prvoga monologa iz »Fausta«, to se može tek izdaleka naslutiti kad se pomisli kako, pred nekoliko godina, prilikom Šekspirove svečanosti, nije ni glumce ni publiku ništa smetalo što su igrali i gledali tek pojedine scene iz »Hamleta«, »Otela« itd., jer cjelina tih djela i tako živi u nama kao neprolazno dobro čitave svjetske književnosti. Ali ne samo zato, nego i stoga što na pr. baš u pojedinim scenama »Fausta« ima više dramatike (ako je slobodno kazati), naime efektne, ljudski sveobuhvatne scenske dinamike, nego li u cjelini, koja (ako se uzme samo prvi dio) ne znači nikako rješenje problema, a po tom ni pravi dramski rasplet. Baš prilikom različitih proslava mogu se praviti takvi eksperimenti, jer bi se inače izvođenje »krnjih« djela moglo činiti neobičnim, iako je i to samo prividno.

»Egmont« je drama zaokruženija, kraćeg daha, s napetijom vanjskom radnjom i sa sjajem historijske kostimerije — možda je sve to dolazilo u obzir kod izbora. A ako je »nečije« oko zapelo za motiv djela i tako za nas pokopalo stotu godišnjicu jednoga Goethea, u tom je samo jedno, dakako kuriozno, svjedočanstvo o vječnoj aktuelnosti klasika. Dogodilo se i »Koriolanu« da je iza događaja sudbonosnog 9. veljače u Parizu bio skinut s repertoara »Comédie Française« koja je najmanje na svijetu kazalište aktualiteta, ali samo za nekoliko dana. (Novine su zabilježile karakterističan odjek toga događaja, još pred nekoliko dana. Pred nekim velikim plakatom na kojemu je, slučajno, i naslov »Koriolana« ili njegovo ime, razgovaraju dva pariska redara. »Koriolan — to ime nekako mi je poznato... ma gdje je to samo bilo,« govori jedan od njih, pa zatim, sjetivši se bez sumnje 9. veljače: »Ah da, to je neki fašist...«). Prilikom Racineove »Bérénice« nemoguće bi bilo ne pomišljati na tragičnu promjenu na prijestolju današnje Engleske, a Corneilleov »Cid« svojom tristotom godišnjicom pada baš u godinu građanskog rata u Španiji, te neminovno izaziva idejne asocijacije. Sve to, dakako, ne dokazuje nikako ni da je Corneille za generala Franca, ni da je Šekspir fašist, nego samo to da su najveća dobra i najviši zakoni čovječanstva bili uvijek »aktuelni« ispunjajući duše najvećih pjesnika i osvajajući svijet svojom neodoljivom slavom i sjajem.

II.

I zato, umjesto da se »gomba« s nekim modernim a manje trajnim kreacijama kojih se aktuelnost pokazuje ipak kao promašena jer nije ukorijenjena u apsolutnoj jasnoći vječnih vrednota (kao što je to s Werfelovim »Juarezom i Maksimilijanom«), dramska uprava mogla bi u svakom pogledu (pa i financijskom) više stvoriti da se dade na sistematsku i pravilno kadenciranu izgradnju klasičnog repertoara. Pogreška je pri tom kod nas redovno ta, što se, naročito posljednjih godina, kao klasična prinova uzimaju redovno drame dugog daha i »à grand spectacle«, te se sve, radi dugih

priprava, iznesu tek pod kraj sezone kad je izdržljivost publike već na kraju, a njezin interes za kazalište pojmljivo popustio. Ipak su i takve predstave redovno dobro pohođene, ali ih prekida kraj sezone, a kontinuitet između dvije sezone nije baš sasvim lako uspostaviti, jer se okvir repriza znatno mijenja. Velikom uspjehu »*Idiota*«, po Dostojevskom, pridonijelo je bez sumnje i to što je premijera pala odmah u početak sezone, u svježinu glumaca i publike i u karakterističnu uzbuđenost očekivanja novih doživljaja koje ne može potrajati do posljednjih mjeseci sezone, naročito kod djela opsežnih i idejno obuhvatnih. A osim »Idiota« koji je, doduše, iz Rusije, ali nije nikako »aktuelan« nego zaista već klasično vječan, ova sezona još do ožujka nije iznijela nijedne klasične drame kao prinove.

I ne zadržavajući se na lakim komedijama bez značenja *(De Herz, Uzduž i poprijeko; Fodor, Žena koja laže)*, ostaje već spomenuti *Werfelov »Juarez i Maksimilijan«*, koji se, na izmaku ekspresionizma, danas već znatno preživio, kao i koncepcija drame u obliku »historijske slikovnice« koja je danas uzmaknula pred zatvorenijom i vanjski škrtijom dramatikom. Neke, čisto »ilustrativne«, scene danas upravo smetaju i ne govore ništa. Što se tiče same unutarnje sadržine drame, ona je (primjereno tadanjem stadiju razvoja Werfelova) ipak još prilično neprovrela, problematski zamagljena, te je stoga ostavila publiku hladnom. A što se tiče samog historijskog okvira i značenja radnje, ona je fatalno naišla na dva kruga publike: jedan, koji je živio pod Austrijom i bio samom događaju bliži, ali stoga očekivao historijsku rekonstrukciju, a ne pjesničku definiciju. Drugi je krug onaj kojemu je predmet stran i dalek, jer je taj krug već sasvim današnji — ali tome nije ni Werfel mogao mnogo reći, jer je ta njegova drama jučerašnja. Najdragocjenije što je Werfel u svojoj drami dao, ne može kod nas naći ni izdaleka toliko odjeka koliko na pr. u Beču. To je neka vrst posthumne rehabilitacije tragedije Habsburgovaca u čovjeku koji je bio (možda jedini od njih) dostojan da bude zaista tragična ličnost. Zato ga je Werfel, unatoč očitim simpatijama za nevidljivoga Juareza, obradio izvjesnom kavalirskom tankoćutnošću, s pijetetom i poštovanjem. A sve je to kod nas bilo pa prošlo.

III.

I tako je, konačno, ostala kao ponajznatnija strana premijera (uz »Idiot«), »*Prva legija Božja*«, američka drama *Kemmeta Laveryja*. Neobična atmosfera: isusovački samostan u Americi, nije razlog njezinu uspjehu. Jer vanjska zanimljivost sujeta možda je i jača kod »Juareza i Maksimilijana«. A sasvim je pogrešno shvatiti ovo djelo kao »stalešku« dramu, poput »Ljudi u bijelom«, na primjer. Liječnički stalež je zaista stalež, i u drami se radi o atmosferi i specifičnim problemima toga staleža. Isusovci, naprotiv, nisu nikakav stalež, nego samo pripadaju jednom staležu, redovničkom uopće. A njihov poziv da budu »prva legija« nije nikakav stalež nego životni princip, koji je ovdje postavljen kao problem. Red, osnovan pod sasvim drugim prilikama nego ostali i sa sasvim drugim metodama, ima već a priori ne samo slobodu nego i dužnost, da se u primjeni svojih metoda i svoga rada prilagodi času i okolini. Zato i dolazi do unutarnje krize u tom samostanu, jer neki njegovi članovi i to, kako je jasno, baš oni najrevniji, ne mogu jasno da vide koje su, hic et nunc, praktične smjernice njihova poziva. Da pri tom igra znatnu ulogu i karakteristična duhovna i fizička premorenost, *taedium vitae* toliko poznat svima koji vode život u radu i odricanju, tomu se mogu čuditi samo površni novinski recenzenti koji misle da imaju više pojma o isusovcima nego li što ga imaju o čovjeku uopće. Ozdravljenja koja se zbijaju pomažu nalaziti taj put iskušavajući ljude i bistrinu horizonta duhovnog života. Stoga je sasvim sporedno da li su ta ozdravljenja čudesa ili ne (to je i opet sasvim vulgarno i laičko shvatanje čuda), jer se zna da se ozdravljenje mora smatrati čudom tek onda kad ga Crkva potanko (i s upravo nevjerojatnom strogošću) ispita i proglasi, a dotle je svakome slobodno da prema njemu odredi svoj stav. Karakteristično je i vrlo točno da ovdje sam ozdravljeni o. Strelsky uopće i ne govori o kakvom čudu: bio je bolestan i, na poziv bl. Josipa Martina, ustao je i došao među svoju braću, i nastavio raditi. A to je ono što je Bog htio. Nekomu daje ovakav znak, nekomu onakav; glavno je da se razabere Njegova volja i da se ona bez oklijevanja posluša. A sve dotle može se i oklijevati, kao što je činio o. Ahern baš zato, što je nakon te nesumnjive objave Božje volje i poziv njihova

samostana točno određen i put neosporno zasječen. Sve je to ljudski toliko istinito zahvaćeno i precizno motivirano, da uza svu nestašicu radnje u konvencionalnom smislu, zbivanje ostaje napeto kroz puna tri sata, dajući glumcima priliku da kreiraju nezaboravno isklesane i snažne likove. I umjesto da im bude jasno da se drama na taj način oštro afirmirala te da iz toga treba povući konsekvencije, izvjesni se ljudi vole nadmudrivati oko redovničkog života i vjerovanja o kojemu nemaju ni pojma, samo da dokažu inferiornost drame, a ne sjećaju se kako su nedavno nastojali spasti svoj obraz a da pri tom ostanu kavaliri prema svom drugu, g. Habedušu, prilikom »Gornjega grada«. Laveryjeva drama nije nikakvo izuzetno veliko djelo, ali ona nosi sve oznake pokušaja suvremene dramatike koja s uspjehom nastoji proširiti pojam drame i dati snažne scenske efekte.

Dvije režijske realizacije g. Strozzija, »Idiot« i »Juarez i Maksimilijan« imale su nejednak uspjeh: kod »Idiota« je igra ušla zaista duboko i dala divnu izjednačenost, udarnu snagu koja je dostojna Dostojevskoga, i scenske efekte koji su uza svu svoju teatarsku bučnost ostali ljudski diskretni. Kod Werfela, naprotiv, bilo je baš obratno: prevladala je »slikovnica«, katkada kričljivo ispadajući iz stila; historija je preotela maha nad općeljudskim, a nejednake kreacije rastrgale su nit unutarnjeg zbivanja. U »Prvoj legiji Božjoj« dao je g. Mesarić uzoran rad u svakom pogledu: njegovo je nastojanje nagrađeno još činjenicom da od onih koji vjeruju, nitko nije ničemu našao prigovora, a oni koji i nisu možda mogli slijediti duhovno značenje radnje, nisu našli nigdje prilike ni da se nasmiju, ni da se zbunjuju. Od pojedinih kreacija, treba napose istaknuti prekrasnu figuru g. Afrića kao kneza Myškina, g. Jovanovića kao Rogožina, g. Dujšina kao Ivolgina. Kod Laveryja dali su savršene likove naročito g. Grković kao rektor Duquesne, g. Sotošek kao o. Quarterman, g. Nučić kao Mgr. Carey, g. Laurenčić kao Strelsky, g. Dujšin kao Ahern, g. S. Petrović kao dr. Morell, ali je u obje ove uzorne izvedbe uopće teško izuzeti bilo koga. U »Juarezu i Maksimilijanu«, naprotiv Maksimilijan g. Dujšina odskače na daleko ne samo kao centralna uloga, nego kao umno izgrađen, superioran lik s dubokom problematikom čitavog bića.

Napokon, Birabeauova politička satira »Moj sin, gospodin ministar« (Fiston) u stilu duhovite i lagane satire, sa sjajnim aluzijama na aktuelnu političku stuaciju, u režji g. Verlja, dala je izvrsno ujednačenu, promišljenu i zrelu igru u kojoj su gđe. Krnicova i Dragmanova, te gg. Str. Petrović i Mirjev, u glavnim ulogama, stvorili neodoljive, životno uvjerljive, likove.

Ljubomir Maraković

IDEJE I PROBLEMI

BOLESTI DEMOKRACIJE

(Bilješke uz XVII. godište »Hrvatskog kola«)

Kad bi se kod nas Hrvata provela anketa, o čemu najviše govore i učeni i neuki, došli bismo do značajnih rezultata: sigurno se najviše govori o politici, a najmanje o kulturnim problemima (koliko ne ćemo politiku strpati pod pojam kulture). Pojava političkih revija, pismenih i nepismenih, također svjedoči o velikom interesu naše inteligencije za politička, a do neke mjere i socijalna pitanja, ali još je značajnije, da, uza sav interes za politiku, kod nas nema prave političke literature, koja bi znalački, mirno i objektivno, pretresala politička pitanja. Ono, što se daje javnosti, redovito je tako potrgano i bez dokumentacije, da mora kod ozbiljna i pažljiva čitača izazvati pravo neraspoloženje i odbojnost. Sa revijama se utrkuju dnevni i tjedni listovi; ne znaš često puta, da li bi se više čudio kaotičnosti il nezrelosti, smjelosti ili naivnosti. Fraze, slabo prokuhane, još gore postavljene, bacaju se u javnost bez kriticizma i bez osjećaja odgovornosti. Ta pojava, međutim, ne će biti odraz naše nesposobnosti, nego je više znak, kako su kod nas politička pitanja, sticajem prilika, postala toliko presudna, da ne dopuštaju mirno promatranje; bit će u toj pojavi i nešto od nasilnog nametanja političkih doktrina, što se kod nas tako rado provodi kao i specijalno naše osobine, da smatramo jedino sebe nepogrešivim, radi čega nazivljemo svakoga, tko drukčije misli nego mi, izdajicom, tom najhrvatskijom od svih hrvatskih riječi.

U poplavi novijih ekskurzija u politička pitanja svojom solidnošću, svojom širinom pogleda, svojim mirnim i objektivnim stavom — premda se, katkada, može o pojedinim izrekama ili tvrdnjama diskutirati — izdiže se rasprava

našeg ponajboljeg političkog esejista g. dra. Vinka *Kriškovića* u XVII. godištu »Hrvatskog Kola«: »*Zar suton demokracije?*« G. Krišković opaža potrese demokracije; nenametljivo crta njene uspjehe i njene omaške, koje se u prvom redu očituju u neskladu i nerazmjeru legislative (parlamenta) i vlade. Njegovu pronicavu oku nije izbjegla ni jedna važnija boljetica suvremenog parlamenatrizma: nestalnost vlada, nesigurngst u vanjskoj politici, preponderantna uloga štampe, kojom često diriguje krupni kapital; snizavanje parlamenta na razinu javne tribune; presudno utjecanje na razvoj državnih poslova političkih grupa i koterija, koje vole upravo diktatorski vijati svijesti i savjesti; uzdizanje stranaka, staleža i grupa nad narod i državu, radi čega trpi narodna cjelovitost, ćudljivost birača, kod kojih nerijetko prevladava sentimenat nad razborom.

Ove omaške demokracije, koje bismo s više prava mogli nazvati bolešću parlamentarizma, legislativnog i upravnog organa demokracije, nijesu jedine; njih ima više, ali sve te pojave, ma koliko bile teške i katkada presudne, ne mogu same po sebi dovesti u pitanje demokraciju. Na kraju svoje rasprave dr. Krišković ističe uvjerenje u konačnu pobjedu demokracije, jer ona jedina može osigurati ideal najboljih duhova čovječanstva: slobodu. Možda bi ovakav zaključak bio još očitiji, da je umješni pisac prikazao u vezi s odlikama i manama demokracije odlike i mane diktatorskih, apsolutističkih sistema. Nitko nema kod nas toliko preduvjeta za objektivnu analizu tih režima kao g. Krišković, zato bi takav prikaz iz njegova pera bio prijeko potreban, to više, što se kod nas piše nekritički i o demokraciji, i o komunizmu, i o fašizmu. Protivno od demokracije posljednja su dva sistema ojačala upravnu vlast, ali su je ojačali toliko, da je svaki slobodar osjeća kao nepodnošljiv teret. Duhovno ropstvo rijetko je kada u historiji bilo tako kao u suvremenim diktatorskim državama. Potrebnu mjeru u odnosima individuuma i kolektiva suvremene diktature nijesu dakle pronašle. Liberalna, buržoaska demokracija, preveć je dala maha razvijanju individua, navlastito na području ekonomskom. Politička jednakost nije gotovo ni za zeru izjednačila ljude u ekonomskom pogledu, pa je jaz između gladnih i sitih ostao isti kao u ranija vremena između feudalca i kmeta. Komunizam pak, hoteći provesti ekonomsku jednakost, snizio je čovjeka do crva, po kome slobodno gazi svemoćna država, predstavljena i vođena neznatnom manjinom; želeći podići svoju ratničku sposobnost i priječeći individualnu inicijativu mjesto prijašnjeg, razmjerno malenog broja proletera, pretvara čitav narod u bosjake lišene svake slobode misli, riječi i čina. Iskustvo André Gidea i previše očito govori o modernom duhovnom i materijalnom ropstvu u Lenjinovu carstvu. Ni građanske diktature, predstavljene u fašizmu i hitlerizmu kao najtipičnijim svojim uzorcima, nijesu znale uskladiti individualnu težnju za slobodom, za socijalnom pravdom i kulturnim napretkom sa državnim autoritetom i sređenom državnom administracijom. Za mane demokracije lako je doznati: o njima svatko trubi po svojoj volji, ali Tardieu bi u Rusiji pao od kuršuma crvenoarmijaca, a Mussolini i Hitler stavljaju brnjice svima i svakome. Ali kad bi kod njih bilo iole slobode, ne bi ni sve bogatstvo ruskog, njemačkog i talijanskog jezika moglo izraziti sve proteste, koji bi se protiv tih sistema pojavili.

G. Krišković je završio svoju raspravu izrekom, da nema socijalizma bez demokracije; ja ću ove retke završiti s obrnutom sentencijom: nema demokracije bez socijalizma, razumijevajući pod socijalizmom nikakav dogmatski i ukrućeni sistem, nego etičko-moralni zahtjev za socijalnom pravdom i što većim ekonomskim izjednačivanjem. Ideal boljeg dijela čovječanstva svakako je sloboda i mogućnost poštenog i pristojnog života, a ono što je ideal bolje i veće česti čovječanstva, to će sigurno prije ili kasnije biti realnost.

U »Kolu« ima još nekoliko priloga općeg interesa; odlična karakteristika primorskih pisaca od g. dra. A. *Barca*, dobri podaci u *Ivšićevoj* raspravi »*Kulturni uspon Hrvata sredinom XIX. stoljeća*«; politička razmatranja dra. *Nagya* o događajima u vezi s aneksionom krizom 1908.; odlična ekonomsko-politička studija dra. Mije *Mirkovića* »*Seljaštvo u sklopu svjetskog gospodarstva*«: svi ti prilozi zanimat će svakog čovjeka, koji ima interesa za naša kulturna i socijalna pitanja. Za uži krug stručnjaka bit će od interesa svakako rasprave gg. *Deanovića* (o jeziku starih dubrovačkih pisaca), Kasima *Gujića* (o Smailagi Čengiću; ta rasprava prikazuje u posve novom liku junaka Mažuranićeva epa) i Alberta *Hallera* (o Šeks-

pirovu Otelu). Književni prilozi, pjesme i proza, zaokružuju ovu Matičinu ediciju. Ovaj svezak uredili su B. *Livadić* i B. *Jurišić*. Na kraju — hoće li opet ostati glas vapijućega? — da ponovim sebe: »Kolo« bi bilo daleko većeg interesa, kad bi u njemu bili godišnji osvrti na sav naš duhovni život i stvaranje. Uz volju i organizaciju, to bi se moglo postići, a nije potrebno sticati, šta bi takav godišnji pregled značio u životu naše inteligencije. »Kolo« bi postalo neophodno nužnim svakom hrvatskom intelektualcu.

M. Ujević

ZEMLJE I KRAJEVI

ZBORNIK O NOVIGRADU PODRAVSKOM

Monografije o pojedinim našim mjestima nijesu brojne. Vrlo malen broj naših mjesta doživio je tu sreću, da bude prikazan »u riječi i slici«, u sadašnjosti i prošlosti. Suvremeni regionalizam u književnosti dao je samo poetične evokacije pojedinih krajeva i njihovih ljudi, ali naučno i sistematsko prikazivanje pojedinih krajeva ostaje samo pobožnom željom, a ipak bez tih pripravnih radova ne može se napisati ni kulturna historija, ni etnografski prikaz cjelokupnog narodnog života, a pogotovu se ne može steći prava slika sadašnjeg stanja hrvatskoga naroda. Mnogima se, doduše, takav rad čini sićušnim i neznatnim, ali bez njega ostat ćemo uvijek više manje tuđinci u svojoj vlastitoj domovini.

Dobar primjerak ovakvih svestranih monografija o pojedinom kraju dao je zagrebački profesor g. Blaž Mađer, objavivši nedavno knjigu »Časti i dobru zavičaja«,[1]) u kojoj je donio uz izvještaje i prikaze o sadašnjim kulturnim i socijalnim nastojanjima — u kojima je ponajglavniji radnik baš sam prof. Mađer —, niz dobrih naučnih i književnih priloga i dokumenata o svom rodnom mjestu Novigradu Podravskom. Tu je zastupana arheologija (Dr. Hoffiler), historija (Laszovsky, Grujić, Janković, Caucheg, Bašić, Horvat, Stošić, Gjukić, Brdarić), popijevke (Špoljar), narodna umjetnost (Šignjar), narodna poezija (Grgec), filologija (Rožić), geografija (Szabo), socijalne i ekonomske prilike (Španičić, Kosović, Jiroušek), razne uspomene itd. Pored ovih rasprava i priloga ima i nekoliko književnih prikaza, dok je o Podravini u narodnoj književnosti napisao raspravu g. P. Grgec.

Knjiga je opremljena dobro. Obuhvata 412 str. velikog formata, s mnoštvom fotografija i nekoliko umjetničkih priloga. *—ić.*

---

[1]) Izd. prof. Blaž *Mađer,* Zagreb, I. klasična gimnazija, cijena Din 50.

Izdaje »Kolo Hrvatskih Književnika« u Zagrebu. — Uređuje i izdaje za »Kolo Hrvatskih Književnika«: Dr. Ljubomir Maraković, Zagreb, Gajeva ul. 36. — Upravu vodi: Prof. Bogdan Babić, Zagreb, Gregorijančeva 36/I. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. — Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Dezelićeva ulica 2.

godišnjem »Hrvatskom Kolu«, a za naredni broj pripremili smo članak drugoga jednog našeg suradnika koji se pozabavio problemom korporativizma i demokracije.

Za naredni broj predan je već i prikaz »Afere princa Siksta Burbonskog« od g. N. Žica, čijeg se članka o »Postanku londonskog ugovora« sjećaju naši čitaoci iz posljednijeg broja lanjskog godišta. Ovaj put iznosi naš suradnik u zaokruženoj konfrontaciji historijski materijal o predlogu separatnog mira između Austro-Ugarske i Antante kod kojega je, kako je poznato, bio posrednik Siksto Burbonski, brat bivše carice Zite.

Sedam punih stranica »Pregleda«, već potpuno složenih, s aktuelnom građom, kao i već spremljeni rukopis Muzičke kronike i dr., morali smo odgoditi za naredni broj, jer nam je ponestalo prostora. Iz toga naši prijatelji mogu lako vidjeti koliko bi bilo potrebno da se list proširi bar za pola arka po broju; na to bismo se mogli odlučiti jedino kad bismo dobili koju stotinu novih pretplatnika, i kad bi svi naši pretplatnici platili pretplatu u redu. Građe pritječe sve više, a odgađanjem se gubi aktuelnost pojedinih priloga, dok se baš danas ako ikada osjeća potreba jasne i brze orijentacije o mnogim problemima koji se neminovno nameću u javnom životu. Zar bi zaista bilo nemoguće da u tom krenemo naprijed?

Napominjemo ponovno gg. suradnicima diskusiju o suvremenoj lirici o kojoj smo govorili povodom članka g. T. Smerdèla. Jedan od naših suradnika kojemu smo se u tom obratili, krivo nas je shvatio kao da se tu radi o procjeni ili zauzimanju stajališta prema lirici naših suradnika. Nipošto; nas zanima ispitivanje problema i vrijednosti suvremene naše lirike uopće, naročito pitanje odnosa forme prema sadržini, pitanje »stvarnosti« i pjesnikove ličnosti i pitanje izražaja suvremene sensibilnosti posredstvom naše lirike. Dakako da pri tom dolazi do izražaja i pitanje »hijerarhije« po kvalitetama, kao što je učinio g. Smerdèl govoreći o g. Tinu Ujeviću; ali to nije prvenstveno važno. Nadamo se dakle, da ćemo o ovim problemima čuti još čije mišljenje (imamo već i neka zanimljiva obećanja).

Uredništvo

Uredništvo preporučuje gg. čitaocima ove radove svojih suradnika: Antun S. Dabinović, Kotor u drugom skadarskom ratu (1419.—1423.), iz »Rada« Jugosl. Akademije Znan. i Umj. u Zagrebu, knj. 257. (115.), Zagreb 1937. — Hrvatsko državno pravo u davnini, Prilozi za proučavanje ugovora g. 1102. (Pacta conventa) i trogirske diplome, iz »Mjesečnika«, br. 1.—3., Zagreb 1937. (u komisiji knjižare Kugli).

August Đarmaty, Lirika, Zagreb 1936., vlastita naklada; Ante Jakšić, U dolini zaborava, Zagreb 1936., vlastita naklada; Branko Klarić, Missa Poetica, Split 1936., Hrvatska knjižara; Aleksandar Kokić, Klasovi pjevaju, Zagreb 1937., vlastita naklada.

Dr. Fr. Krsto Kržanić, Baruh Ben. Spinoza, život i filozofija, Šibenik 1937. — Franjevački ideali i umjetnost, Šibenik 1936., Tiskara »Kačić«. Ivo Lendić, Angelusi, Zagreb 1936., Naklada »Marulić« (Trenkova 1).

HRVATSKA PROSVJETA

IZLAZI MJESEČNO OSIM U SRPNJU I KOLOVOZU. — LIST IZDAJE „KOLO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA“. — GODIŠNJA PRETPLATA DIN 100·—; ZA ĐAKE DIN 60·—. — ZA INOZEMSTVO DIN 120·—. ĐAČKA DRUŠTVA IMAJU ĐAČKU CIJENU KAD NARUČE PET PRIMJERAKA. — BROJ ČEKOVNOG RAČUNA 33720

UREDNIŠTVO JE PRIMILO:

Aleksandar *Kokić,* Klasovi pjevaju, Zagreb 1937., Izdanje autorovo. — Fra Krsto *Kržanić,* Franjevački ideal i umjetnost, Šibenik 1937., Tiskara »Kačić«. — Fedy *Martinčić,* Zmijski skot, nagrađeni roman DHK., Zagreb 1936., Izd. Društva Hrvatskih Književnika. — Moderna socijalna kronika, sv. 27.: Razočarani komunisti: Slučaj André Gidea, »Povratak iz SSSR«, Napadaji boljševika, Zagreb 1937. — Agoston *Pável,* Felgyujtott Erdö, Szombathely, Martineum 1936. — Milka *Pogačić,* Jura Filipčić, Roman iz nedavne prošlosti, Zagreb 1937., Izd. Olga Prelog, Zagreb, Ilica 44. — Kazališni Almanah 1937., Zagreb, Izd. »Komedija«, Masarykova ul. 28. II. — Dr. Vinko *Krišković,* Moderni engleski eseji (Lytton *Strachey,* Lascelles *Abercombye,* John Middleton *Murry,* John Semple *Smart*), Zagreb 1937., Suvremena knjižnica »Matice Hrvatske«, II. 7. — Josip *Selak,* Gojko, majmun čovjek, roman, Zagreb 1936., Piščeva naklada. — Geno R. *Senečić,* Slučaj s ulice, 8 tragikomičnih slika o nekoj djevojci s periferije, Zagreb 1937., Izd. autorovo. — H. *Sienkiewicz,* Na polju slave, roman, Zagreb 1936., Knjižnica Dobrih Romana, XIX., 76. — Ivan Ev. *Šarić,* Seljaci Hrvati, pjesme, Sarajevo 1937., Naklada akademije »Regina Apostolorum«. — Vl. *Velmar-Janković,* Državni neprijatelj br. 3., Komedija za narod u trinaest viđenja i neviđenja, Beograd 1936., Izd. Geca Kon. — *Anonim,* Sreća A. D., Interkontinentalni spektakl u četiri čina s prologom, Beograd 1936., Izd. knjižara »Skerlić«. — Šimun *Vlahov,* Hrvatskim Primorjem, Zagreb 1937., Izd. piščevo. — Ivo *Balentović,* Život za opanke, novela, Zagreb 1936., cijena Din 10, naručuje se kod autora: Županja, Aleksandrova 106. — Nikola N. *Bačić,* Antologija nove hrvatske kajkavske lirike, Sisak 1937., nakl. knjižare S. Jünkera. — Franc *Jaklič,* Zbrani spisi I., vredil Janez *Logar,* Ljubljana 1936., Jugoslovanska knjigarna, cij. Din 60. — Branimir *Livadić,* Do Buenos Airesa, S puta i kongresa PEN-klubova, Zagreb 1937. — Z. *Milković*—B. *Vrtar,* Život i tvar, Zagreb 1937., Mala knjižnica »Matice Hrvatske«, Nova serija, II. 7. — Teodor *Jakovlić,* Vrtlog života, pripovijetka, Zagreb 1936., Naklada »Slovo«. — Umberto *Urbani,* Scrittori Jugoslavi, Prefazione di Arturo Cronia, Zara 1936., Libreria internazionale E. de Schönfeld. — Stjepan *Zimmermann,* Filozofija i religija II., Zagreb 1937., Izd. Zbora Duhovne Mladeži Zagrebačke, cij. Din 75. — Lovro *Gentile,* Josip Benedikt Kotolengo, životopis, prev. Don Iv. N. Sabbioncello, Slav. Požega 1937., Nakl. »Dobra Štampa«, cij. u pretplati (do kraja travnja) Din 25, inače Din 30 (ček. račun br. 39583). — Dr. France *Stelè,* Monumenta Artis Slovenicae, II., 1. i 2. sv., Slikarstvo Baroka in romantika, Ljubljana 1937., Akademska založba.

NARUDŽBE, NOVCI I REKLAMACIJE ŠALJU SE UPRAVI „HRVATSKE PROSVJETE“ (PROF. BOGDAN BABIĆ), ZAGREB, GREGORIJANČEVA 36. I. — RUKOPISI I SVI LISTOVI ZA UREDNIŠTVO ŠALJU SE NA ADRESU: DR. LJUBOMIR MARAKOVIĆ (UREDNIŠTVO „HRVATSKE PROSVJETE“) ZAGREB, GAJEVA ULICA 36.